

Етнoлoшкa библoтeкa

Књигa 54

Уредник
Мирослав Нишкановић

Рецензенти
Проф. др Бојан Жикић
Др Милош Миленковић

*Рецензентска комисија за етнологију и антропологију
Филозофског факултета Универзитета у Београду*

Проф. др Весна Вучинић
Проф. др Бојан Жикић
Др Љиљана Гавриловић, виши научни сарадник
Др Младена Прелић, научни сарадник

Уређивачки одбор
Проф. др Мирјана Прошић-Дворнић (Northwood University Midland, SAD), проф. др Иван Ковачевић (Филозофски факултет Универзитета у Београду), проф. др Душан Дрљача, Београд, проф. др Младен Шукало (Филолошки факултет Универзитета у Бањалуци, РС, БиХ), проф. др Бојан Жикић (Филозофски факултет Универзитета у Београду), др Петко Христов (Институт за етнологија и фолклористика с Етнографски музеј, БАН, Софија, Бугарска), др Младена Прелић (Етнографски институт САНУ, Београд), др Мирослава Лукић-Крстановић (Етнографски институт САНУ, Београд), проф. др Димитрије О. Големовић (Факултет музичке уметности, Београд), др Срђан Катић (Историјски институт, Београд).

Штампање публикације финансирано је из средстава
Министарство за образовање и науку Републике Србије.

Владимир Рибич

**ПОЛИТИЧКА
АНТРОПОЛОГИЈА И
МОДЕРНИ СВЕТСКИ
СИСТЕМ**

**Београд
2011**

ГЛОБАЛНИ КАПИТАЛИЗАМ, ИМПЕРИЈАЛНА ХЕГЕМОНИЈА И НАЦИОНАЛИЗАМ*

Када размишљамо о револуционарним променама које су пратиле пад Берлинског зида и нестанак Совјетске империје, морамо имати на уму оно што је Франсоа Фире истакао, пишући о Француској револуцији:

...свака концептуализација историје револуције треба да почне критиком оне идеје о револуцији коју су имали актери и коју су одржавали њихови наследници: односно, идеје о револуцији као радикалној промени и почетку једног новог доба.¹

Зато се треба запитати: није ли Френсис Фукујама подлегао револуционарном заносу када је прогласио

---

* Текст је резултат рада на пројекту *Културни идентитети у процесима европске интеграције и регионализације* (бр. 147035), који Министарство науке Републике Србије финансира у целости.

¹ Франсоа Фире, *О Француској револуцији*, Издавачка књижевница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 1990, 23.

коначну историјску победу либералне демократије, на основу краха социјализма у 1989. години и одласка десничарских ауторитарних режима нешто пре тога? Као да пише декларацију у име револуционара који тек што су преузели власт, Фукујама поентира:

Док се човечанство приближавало крају миленијума, криза ауторитаризма и социјалистичког централног планирања оставила је као јединог конкурента у рингу идеологију потенцијално универзалне вредности: либералну демократију, доктрину индивидуалне слободе и народног суверенитета. Двеста година пошто су прокламовани у Француској и америчкој револуцији, принципи слободе и једнакости трајно су васкрсли.²

Наравно, пошто су и након 1989. године опстали ауторитарни режими, а и новоуспостављене демократије нису увек биле стабилне, Фукујама наглашава да победник "није толико либерална пракса колико либерална *идеја*", односно да "за велики део света не постоји идеологија са претензијама на универзалност која је у положају да оспори либералну демократију и универзални принцип легитимности осим установе суверенитета народа".³

Сасвим супротно од Фукујаме стоји Имануел Волерстин (Валерштајн) са својом тврдњом да, иако су

---

² Frensis Fukujama, *Kraj istorije i poslednji čovek*, CID, Podgorica; Romanov, Vanja Luka, 2002, 68.

³ Исто, 70.

рушење Берлинског зида и разједињење Совјетског Савеза прослављени као "пад комунизма и колапс марксизма-лењинизма као идеолошке силе у модерном свету", ти догађаји, пре свега, "обележавају колапс либерализма и наш дефинитиван улазак у свет после либерализма". За разлику од оних који 1989. годину третирају као крај периода од 1945. до 1989, односно као годину совјетског пораза у Хладном рату, Волерстин (Валерштајн) је види као крај периода од 1789. до 1989. године, "то јест периода тријумфа и колапса, успона и пада либерализма као глобалне идеологије".⁴

Без обзира на то да ли је либерализам победио или је поражен, политичка антропологија треба да га третира као културни, односно политички идиом. Попут других културних идиома, и политички су резултат глобалних процеса проистеклих из, како ћу у овој књизи показати, интеракционих констелација глобалног капитализма, национализма и империјалне хегемоније. Зато је потребно да, на почетку, укратко размотрим настанак, развој и карактеристике ова три историјска феномена.

У стицају стогодишњих трендова, непосредне цикличке кризе и неповољних климатских фактора, Имануел Волерстин (Валерштајн) налази узроке кризе феудализма која је наступила крајем средњег века.

---

⁴ Imanuel Valerštajn, *Posle liberalizma*, Službeni glasnik, Beograd, 2005, 9.

Због тога је Европа морала да, као нови облик присвајања, развије и одржи капиталистичку светску привреду, чија основа "није било непосредно присвајање пољопривредног вишка у облику данка (као што је то био случај са свјетским царствима) или феудалне ренте (у систему европског феудализма)", већ се развило присвајање вишка које је било утемељено на делотворнијој и проширеној продуктивности (најпре у пољопривреди, а потом и у индустрији), захваљујући механизму светског тржишта, уз "вештачку", односно нетржишну помоћ државних апарата, иако ни један од њих није потпуно управљао светским тржиштем. Три фактора су била пресудна за успостављање такве капиталистичке светске привреде: експанзија географске величине света, "развој разноврсних метода управљања радном снагом с обзиром на различите производе и различита подручја свјетске привреде", као и стварање сразмерно снажних државних апарата у будућим метрополама.⁵

---

⁵ Immanuel Wallerstein, *Suvremeni svjetski sistem*, CEKADE, Zagreb, 1986, 32. Волерстин (Валерштајн) пише да је феудални систем могао да подржи само ограничен опсег спољне трговине, која је била оријентисана искључиво на луксузне артикле, а не и на масовну робу. Таква спољна трговина је користила предности диспаритета цена и зависила од политичке попустљивости и економских могућности "заиста богатих". Тек захваљујући експанзији производње у оквиру модерне светске привреде, спољна трговина је делимично мо-

Према Волерстину (Валерштајну), специфична одлика капиталистичке светске привреде се састоји у томе што су "економске одлуке оријентиране првенствено на арену свјетске привреде, док су политичке одлуке првенствено оријентиране на мање структуре које имају праву власт, на државе (националне државе, градове-државе, царства) у оквиру свјетске привреде".⁶ У складу с тим, Валерштајн издваја два главна саставна елемента модерног светског система:

... С једне стране, капиталистичка свјетска привреда се темељила на свјетској подјели рада у којој су појединим зонама те привреде (које смо назвали матицом, полупериферијом и периферијом) биле додијељене специфичне привредне улоге, што је изазвало различите класне структуре, различите начине управљања радном снагом и неуједначено искориштење предности што их је систем пружао. С друге стране, политичко дјеловање јавља се првенствено у оквиру држава које су, због различитих улога у свјетској привреди, биле различито структуриране, при чему су матичне државе биле највише централизоване.⁷

То је зато што је, да би обезбедили бесконачну акумулацију капитала, капиталистима потребно велико тржиште. С друге стране, у њиховом интересу је да

гла да пређе на масовну робу, "која је са своје стране подупирала процес проширене производње". Видети: Исто, 23.

⁶ Исто, 58.

⁷ Исто, 119.

постоји много држава да би могли да заобиђу оне које су према њима непријатељски расположене у корист оних пријатељских. Како Волерстин (Валерштајн) истиче, то је могуће само у случају постојања мноштва држава у оквиру глобалне поделе рада.⁸

Да бисмо разумели везу између капитализма и национализма, неопходно је да, уз помоћ Фернана Бродела, уочимо да "у историји Европе треба разликовати две фазе: фазу онога што су у привреди створили градови и њихова превласт, и фазу онога што су створиле државе и њихова превласт". Градови-државе су доминирали све до средине 18. века, да би их сменила *национална тржишта*. Исти аутор закључује да је национална привреда "политички простор који је држава, због свега што је наметао материјални живот и због у њега уведених новина, претворила у *изнутра повезан*, уједињен простор, у коме се све делатности могу истовремено усмерити у истом правцу".⁹

Поред националних тржишта, капитализму су биле потребне и националне културе. Наиме, његовом индустријализацијом је настало индустријско друштво, битно различито од аграрног. Ернест Гелнер објашњава да, у аграрном друштву, највећи део популације чине "произвођачи пољопривредних добара који живе у

---

⁸ Immanuel Wallerstein, *World-Systems Analysis. An Introduction*, Duke University Press, Durham and London, 2004, 24.

⁹ Fernan Brodel, *Dinamika kapitalizma*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, 1989, 102-111.

заједницама окренутим ка својој унутрашњости, а њима доминира мањина оних чији су главни дистинктивни атрибути располагање насиљем, одржавање реда и контрола службене мудрости друштва која се, на крају, нашла у писаном облику".¹⁰ У тим саморепродукујућим јединицама у којима живи већина становништва, омладина се образује на "послу, успут, као део општег посла живљења, не ослањајући се много на неку врсту специјалисте у образовању", док мањи део популације "добија специјализовану обуку". У аграрном друштву, постоји "један или више слојева учитеља са пуним радним временом, од којих се оба репродукују узимањем шегрта и вршењем додатних служби за остатак заједнице: ритуалних, терапеутских, саветничких, секретарских и тако даље".¹¹

Насупрот томе, стоји индустријско друштво, "које је засновано на веома моћној технологији и на очекивању сталног раста, што захтева и покретљиву поделу рада и чврсту, честу и прецизну комуникацију између странаца која подразумева заједничко поседовање експлицитних значења, која се преносе како у стандардном идиому, тако и у писаном облику када је то неопходно". Неопходно је да такво друштво буде потпуно егзообразовно, што значи да су све његове припаднике "обучили специјалисти, а не само њихова локална група". По-

---

¹⁰ Ернест Гелнер, *Нације и национализам*, Матица српска, Нови Сад, 1997, 28.

¹¹ Исто, 49-50.

требан ниво писмености и техничке компетенције је толико висок да га више не могу пружити сродничке и локалне групе, већ је за то потребан модерни "национални" образовни систем, "једна пирамида чија су основа основне школе, у којима особље сачињавају наставници образовани у средњим школама, чије особље пак сачињавају наставници образовани на универзитету који је предвођен производима напредних постдипломских школа". Штавише, таква пирамида обезбеђује "критеријум за минималну величину одрживе политичке јединице", што значи да "ниједна јединица која је превише мала да би се у њу сместила оваква пирамида не може добро функционисати". У таквим околностима, монопол на легитимно образовање постаје важнији од монопола на легитимно насиље.¹²

На основу свега тога, Гелнер резимира да "универзална писменост и висок ниво математичког, техничког и општег софистиковања" спадају међу функционалне предуслове индустријског друштва, чији чланови "јесу и морају бити покретљиви и спремни да се пребацују са једне активности на другу, а морају поседовати и општу обуку која их оспособљава да следе приручнике и инструкције нове делатности или занимања". Док раде, "они стално морају да комуницирају са великим бројем других људи, са којима претходно нису били повезани ни на који начин и са којима комуникација мора, као последица тога, бити експлицит-

---

¹² Исто, 53-55.

на, уместо да се ослања на контекст". Потребно је да буду "способни и да комуницирају путем писаних, имперсоналних порука које су независне од контекста и упућене било коме кога се тичу". То значи да те комуникације морају да се одвијају у "истом заједничком и стандардизованом лингвистичком медију и писму", што је обезбеђено образовним системом који "постаје велик и неопходан, али у исто време, више не поседује монопол на приступ писаној речи".¹³

Према Гелнеру, импликације свега овога су следеће:

...Могућност запошљавања, понос, достојанство, безбедност и самопоштовање појединаца обично, за већину људи, данас зависи од њиховог образовања; а границе културе у оквиру које су образовани истовремено су и границе света у оквиру којег они могу, морално и професионално, дисати. Човеково образовање је његова далеко најдрагоценија инвестиција и у ствари му даје идентитет. Модерни човек није лојалан ни монарху, ни земљи, ни вери, ма шта ми говорили, већ култури...¹⁴

Модерно доба је донело смену феудализма и аграрног друштва капитализмом и индустријским друштвом. А каква је била судбина империја? Да ли су оне замењене националном државом? Иако су империје традиционално биле монархије, а прве националне државе конституисане као републике, то није била

---

¹³ Исто, 55-56.

¹⁴ Исто, 56-57.

препрека да дође до споја империјализма и национализма. Бенедикт Андерсон указује да су, средином 19. века, сви европски владари користили неки вернакулар као језик државе, а да је, истовремено, идеја нације имала све већи престиж на целом континенту. Као последица тога, "међу евромедитеранским монархијама појавила се замјетљива склоност кретања према националној идентификацији која их је мамила". Те нове идентификације су учврстиле "легитимитете који су, у доба капитализма, скептицизма и знаности, све несигурније почивали на наводној сакралности и пукој древности".¹⁵ Међутим, то је донело опасност коју Андерсон објашњава следећим примером:

...Ако је цар Wilhelm II сам себи додијелио улогу "Нијемца", имплицитно је признао да је *један од многих исте врсте*, да има репрезентацијску функцију, и да би зато, начелно, могао *издати* своје сународњаке Нијемце. (Било је то незамисливо у доба врхунца династије. Кога или што издати?)...¹⁶

У преднационално доба, владарев легитимитет има божанско порекло, а не потиче од народа, "који се, коначно, састоји од поданика, а не од грађана".¹⁷ Међутим, "након пучких националних покрета који су бујали у Европи од 20-их година 19. стољећа – и као реак-

---

¹⁵ Benedikt Anderson, *Nacija: zamišljena zajednica*, Plato, Beograd, 1998, 85.

¹⁶ Исто.

¹⁷ Исто, 28.

ција на њих", развио се такозвани "службени национализам", који, како Андерсон истиче, треба "схватити као средство да се здружи натурализација и задржавање династичке власти, особито над огромним вишејезичним подручјем скупљеним још од средњег вијека, или, другим ријечима, да се растегне уска, тијесна кожа нације око оријашког тијела империје".¹⁸

Нису само монархије биле склоне да спајају национализам и империјализам, већ је то био случај и са републикама. Тако је Америчка револуција донела наду да ће се у републике трансформисати и оне земље које Американци не намеравају да насељавају или да у њима праве новац, што је било израз "моралног и идеолошког принципа".¹⁹ Међутим, без обзира на то што је 19. век донео прожимање национализма и империјализма у великим државама, било да су оне биле монархије или републике, за ову књигу је неопходно да дефинишемо појмове нације и национализма, односно империје и империјализма. Сматрам да су најрелевантније дефиниције нације и национализма дали Ернест Гелнер, Бенедикт Андерсон и Антони Д. Смит.

Гелнер покушава да се приближи прецизнијем одређењу појма нације, преко две дефиниције:

---

¹⁸ Исто, 85-86.

¹⁹ Robert Kagan, *Dangerous Nation*, Alfred A. Knopf, New York, 2006, 43.

1. Два човека су исте националности ако и само ако имају заједничку културу, при чему "култура" значи систем идеја, знакова, асоцијација и начина понашања и комуницирања.

2. Два човека су исте националности ако и само ако признају један другог као неког ко припада истој нацији. Другим речима, нација чини човека; нације су артефакти људских убеђења, лојалности и солидарности. Пука категорија личности (рецимо, оних који заузимају извесну територију или, на пример, говоре дати језик) постаје нација ако и када чланови те категорије чврсто признају извесна узајамна права и дужности које имају једни према другима и који су последица заједничког чланства у нацији. Управо признавање других као таквих саприпадника, које их онда претвара у нацију, јесте оно што ову категорију одваја од оних који нису чланови, а не одвајају је други заједнички атрибути, ма који били.²⁰

Исти аутор инсистира на томе да нације

...као природан, богомдан начин класификовања људи, као инхерентна, мада дуго одлагана политичка судбина, је-су мит; национализам који понекад узима претходно постојеће културе и претвара их у нације, понекад их измишља, а често их и збрише: *то* је стварност, добра или лоша, а у општем случају неизбежна...²¹

Према Андерсону, нација је "замишљена политичка заједница, и то замишљена као истовремено инхерент-

---

²⁰ Ернест Гелнер, *Нације и национализам*, 19.

²¹ Исто, 74.

но ограничена и суверена". Она је замишљена "зато што припадници чак и најмање нације никад неће упознати већину других припадника своје нације, па чак ни чути о њима, но ипак у мислима сваког од њих живи слика њиховог заједништва".²² Критикујући Гелнеров став да национализам не представља буђење нација до самосвести", већ да он (национализам) "измишља нације тамо где оне не постоје"²³, Андерсон указује да је у тој формулацији поистовећено "измишљање" са "измишљотинама" и "лажношћу", уместо са "замишљањем" и "стварањем", па је, на тај начин, имплицитно потврђено постојање "истинских" заједница, супротстављених нацијама. Андерсон закључује да су замишљене све заједнице веће од првобитних села, чији се сви становници лично познају, а затим истиче да заједнице "ваља разликовати не по њиховој лажности или истинитости, већ по начину на који су замишљене".²⁴

У даљем тексту, исти аутор објашњава да се нација замишља као *ограничена*, пошто чак и највеће нације "имају одређене, иако растезљиве границе", а ниједна "не замишља да се поклапа с људским родом". Нација се, потом, "замишља и као *суверена* јер се појам појавио онда кад су просветитељство и револуција разбили легитимитет хијерархијскога династичког краљев-

---

²² Benedikt Anderson, 17.

²³ Ernest Gellner, *Thought and Change*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1964, 168.

²⁴ Benedikt Anderson, 17-18.

ства које влада по милости божјој". Коначно, "нација се замишља као *заједница* зато што се, без обзира на стварну неједнакост и израбљивање које могу у њој владати, она увијек поима као снажно хоризонтално другарство".²⁵

Смит указује на вишедимензионалност појма нације²⁶, која је, за њега, "*именована људска популација са заједничком историјском територијом, заједничким митовима и историјским сећањима, заједничком масовном, јавном културом, заједничком економијом и заједничким законским правима и дужностима свих припадника*".²⁷

Што се тиче дефиниција национализма, једну од најпознатијих, коју прихвата и Ерик Хобсбаум²⁸, дао је Ернест Гелнер. Она гласи:

---

²⁵ Исто, 18.

²⁶ Antoni D. Smit, *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1998, 73-74.

²⁷ Исто, 30. Ова дефиниција произлази из Смитовог ранијег одређења нације које гласи: "*Нација је велика, вертикално интегрисана и територијално мобилна група, чије су главне црте општа грађанска права и колективни сентимент, заједно са једном или више опитих карактеристика, које одвајају њене чланове од оних из сличних група са којима су у савезништву или у сукобу*". Видети: Anthony D. Smith, *Theories of Nationalism*, Duckworth, London, 1971, 175.

²⁸ Erik Hobsbaum, *Nacije i nacionalizam od 1780. Program, mit, stvarnost*, "Filip Višnjić", Beograd, 1996, 16.

Национализам је првенствено један политички принцип који подразумева да политичко и национално јединство треба да буде конгруентно.²⁹

Гелнер објашњава да се, посредством овог принципа, национализам најбоље може одредити као сентимент или као покрет, па је, тако, националистички сентимент "осећање гнева које је изазвано нарушавањем тог принципа или осећање задовољства које је изазвано његовим испуњењем", док је националистички покрет онај "покрет који је последица сентимента ове врсте".³⁰ У даљем тексту, исти аутор тврди да је национализам "теорија политичке легитимности која захтева да етничке границе не би требало да пресецају политичке, а нарочито то да етничке границе у оквиру дате државе – што је једна контингентност коју принцип својом општом формулацијом већ искључује – не би требало да раздвајају оне који имају већу моћ од осталих".³¹

Гелнер издваја три компоненте националистичке доктрине. Прва је веровање да људи поседују националност, као што имају нос и два ока, и да она представља централни део њиховог бића. Друга је њихова тежња да живе са људима исте националности и, изнад свега, да избегну да њима владају људи друге на-

---

²⁹ Ернест Гелнер, *Нације и национализам*, 11.

³⁰ Исто.

³¹ Исто, 12.

ционалности, пошто их то вређа. Трећа компонента је веровање у исправност свега тога.³²

Иако је свестан да се националистичка идеологија може пронаћи и анализирати без националистичког покрета, Смит дефинише национализам као "*идеолошки покрет за постизање аутономије, јединства и идентитета у име популације за коју неки њени припадници сматрају да представља стварну или потенцијалну 'нацију'*".³³ У даљем тексту, он издваја главне поставке идеологије национализма:

1. Свет је подељен на нације, од којих свака има своју индивидуалност, историју и судбину.

2. Нација је извор целокупне политичке и друштвене моћи, и лојалност нацији изнад је сваке друге привржености.

3. Људска бића морају се поистоветити с нацијом уколико желе слободу и самоостварење.

4. Нације морају бити слободне и безбедне ако се хоће да у свету владају мир и правда.³⁴

---

³² Ernest Gellner, *Thought and Change*, 150.

³³ Antoni D. Smit, *Nacionalni identitet*, 119. И ова Смитова дефиниција је произашла из раније, према којој је национализам "*идеолошки покрет за постизање и одржавање аутономије и независности у корист групе, за коју неки од њених чланова замишљају да конституише актуелну или потенцијалну 'нацију', попут других*". Видети: Anthony D. Smith, *Theories of Nationalism*, 171.

³⁴ Antoni D. Smit, *Nacionalni identitet*, 119.

Све наведене дефиниције нације и национализма можемо сажети у констатацију да национализам, мање или више успешно, настоји да конституише нацију као културно хомогену, суверену и ограничену политичку и економску заједницу солидарних и правно и политички равноправних припадника. С друге стране, како наглашава Херфрид Минклер, империје су културно хетерогене, односно мултиетничке или мулти-националне. Штавише, империјални центар се служи етничким и националним разликама "као инструментом моћи у смислу *divide et impera*".³⁵

Још је важније да, за разлику од нација и националних држава, империја има порозне границе које "не одвајају равноправне политичке јединице, већ више изражавају степен моћи и утицаја". Такође, док у националним државама сви становници имају иста права, без обзира на то да ли живе у њеним централним или пограничним областима³⁶, у империјама "готово

---

³⁵ Herfrid Minkler, *Imperije. Logika vladavine svetom – od starog Rima do Sjedinjenih Država*, IP "ALBATROS PLUS" – "SLUŽBENI GLASNIK", Beograd, 2009, 26.

³⁶ У свом тексту, Минклер не наглашава да се ради о националним државама, мада би то требало да учини, пошто је равноправност свих делова становништва, као и појединаца унутар њих, достигнута тек у модерној, националној држави, односно, држави у којој је носилац политичког суверенитета постала нација. Ипак, јасно је да Минклер говори о националним државама, чије карактеристике супротставља одликама империја.

увек постоји опадање интеграције од центра ка периферији, коме у највећем броју случајева кореспондира опадање права и све мање могућности које заједнички одређују политику центра".³⁷

И на крају, док се националне државе заустављају на границама других националних држава, пуштајући их да саме уређују своје унутрашње прилике³⁸, "империје се, да би оправдале своју мисију, мешају у односе других". А циљ империјалне мисије може да буде: проширивање цивилизације, успостављање глобалног социјалистичког уређења, одбрана људских права, унапређење демократије...³⁹ Минклер истиче да се империја "не може неутрално односити према силама које спадају у њену зону утицаја", а да "неутрална позиција постоји само у оквиру светског поретка састављеног од независних држава". Ако империја остане неутрална у сукобу унутар или на периферији свог "света", она "нужно губи свој империјални статус".⁴⁰ Исти аутор објашњава шта треба подразумевати под појмом "свет":

"Свет" је релативна и променљива величина која се не може одредити преко непроменљивих величина, као што су гео-

---

³⁷ Herfrid Minkler, 16.

³⁸ Одступање од овога је могуће само у случају постојања иредентистичких претензија и националистичке фрустрације због "неправедних" граница.

³⁹ Herfrid Minkler, 8.

⁴⁰ Исто, 27.

графски обриси континената или физичке размере глобуса. Облик екумене, одређује се преко видног поља и хоризонта цивилизације, пре кроз културне и технолошке него кроз чисто географске факторе. Оно што "свет" јесте зависи од раширености трговинских односа, густине токова информација, поретка сазнања, поморских способности и многих других ствари. Зато се захтев империја за владање над светом од антике до наших дана, све више ширио и зато на глобусу, у ствари, има места само за једну империју – у складу са особином по којој су империје једнократне и непоновљиве творевине.⁴¹

Неоспорна је хеуристичка и аналитичка корисност утврђивања карактеристика империје. Међутим, то дефинисање није успело да успостави консензус у препознавању конкретних империја. Тај недостатак сагласности излази на видело преко разлика у разумевању појма "империјализам". Док Минклер империјализам поистовећује са постојањем воље за империјом, "без обзира да ли се храни политичким или економским мотивима"⁴², Антонио Негри и Мајкл Хард инсистирају да је "Империја" нешто сасвим друго од "империјализма". Према тим ауторима, империјализам се појавио у вези са европским колонијалним системом и економском експанзијом, те је, заправо, представљао "протезање суверенитета европских националних држава изван њихових граница". С друге стране, Империја је "нови глобални облик суверенитета" чији је је-

---

⁴¹ Исто, 24.

⁴² Исто, 19.

дан од примарних симптома опадање суверенитета националних држава и "њихова све већа неспособност да регулишу економску и културну размену". Наиме, у деценијама "док су колонијални режими падали, а онда, убрзано након дефинитивног слома совјетских баријера према капиталистичком светском тржишту", дошло је до "неодољиве и иреверзибилне глобализације економске и културне размене". У таквим околностима, Империја је постала "политички субјект који ефективно регулише све ове глобалне размене", то јест, "суверена сила која управља светом".⁴³

Оно што Негри и Хард називају "Империјом", Јан Арт Шолте назива "полицентризмом", под којим подразумева "стање мултискаларне и проширене власти". Наиме, убрзана глобализација која траје од средине 20. века и растућа супратериторијална повезивања довели су до тога да власт постане "вишеслојна и вишедимензионална", те да се врши "кроз међусобну повезаност између општинског, покрајинског, националног, макрорегионалног и глобалног терена".⁴⁴

---

⁴³ Мајкл Хард и Антонио Негри, *Империја*, ИГАМ, Београд, 2005, 7-8.

⁴⁴ Jan Art Šolte, *Globalizacija. Kritički uvod*, CID, Podgorica, 2009, 186. Шолте указује да су се, у позном 19. и раном 20. веку, развиле транспланетарне везе, од којих су неке имале изразито супратериторијална обележја. Међутим, исти аутор истиче да се "глобализација из времена деветнаестог вијека не може (се) упоређивати са силно убрзаним порастом ин-

Крај етатизма у управљању и напуштање територијализма у друштвеној географији одвијају се "заједно са опадањем национализма као главним темељем макросоцијалне идентификације". Убрзана глобализација и пораст супратериторијалне повезаности подстичу развој нетериторијалних колективних идентитета заснованих на вери, класи, роду, раси, животном добу, сексуалној оријентацији и инвалидности.⁴⁵ Резултат тог процеса је стварање хибридних идентитета који обухватају више различитих припадности, те су вишеструки и преклапајући. Због тога, јасно диференцирање на "нас" и "њих" није одрживо, пошто "особе које припадају 'њима' у одређеном погледу припадају и 'нама' у другом погледу". Шолте закључује да "у свијету широко распрострањене измијешаности није могуће сlijедити комунитаристичку формулу јасно и досљедно, каква је дата у старим територијалистичко-националистичким временима".⁴⁶

Из сличне перспективе, Арџун Ападурај обзнањује настанак "сложених, постнационалних социјалних формација" које су "организоване око принципа финансија, регрутовања, координације, комуникације и репродукције који су фундаментално постнационални, а не само мултинационални или интернационални". Те "нове ор-

---

тензивне транспланетарне повезаности који се одиграо почев од средине двадесетог вијека". Видети: Исто, 90.

⁴⁵ Исто, 224-226.

⁴⁶ Исто, 251-252.

ганизационе форме су разноликије, флуидније, више ad hoc, провизорније, некохерентније, неорганизованије и, једноставно, мање имплициране компаративним предностима националне државе". Према истом аутору, термин "постнационално" има неколико импликација, од којих је прва темпорална и историјска и сугерише да је у току процес померања ка глобалном поретку у којем национална држава постаје застарела и друге формације лојалности и идентитета заузимају њено место. Друга је идеја да се појављују "снажне алтернативне форме организације глобалног саобраћаја ресурса, представа и идеја", које "или активно оспоравају националну државу или конституишу мирне алтернативе за широку скалу политичких лојалности". Трећа импликација је да ће "стална ерозија способности националне државе да монополише лојалност охрабрити ширење националних форми које су значајно одвојене од територијалних држава". Ипак, како Ападурај наглашава, то не значи да национална држава у свом класичном територијалном облику нестаје, већ само да је у кризи.⁴⁷ Овај аутор инсистира на томе да нације постају дијаспоричне, услед увећане покретљивости избеглица, туриста, радника на привременом раду у иностранству, транснационалних интелектуалаца, научника и илегалних усељеника.⁴⁸

---

⁴⁷ Arjun Appadurai, *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*, University of Minnesota Press, Minneapolis-London, 1996, 167-169.

⁴⁸ Исто, 160-161.

Џонатан Фридмен оспорава ове Ападурајеве тврдње, инсистирајући на томе да оне нису резултат интелектуалног развоја и сазнања да се свет заиста променио, већ да су "израз искуства оних који се крећу од конференције до конференције растућом брзином и иначе су потпуно очарани лакоћом комуникације путем интернета са својим колегама широм света". На тај начин, Фридмен указује на искуство академских елита, путујућих интелектуалаца и других који су глобално покретљиви, односно искуство најављено појавом CNN и других интернационализованих медија, као и спонтаним настанком међународних мрежа медијских менаџера, политичара, дипломата и невладиних организација.⁴⁹

Исти аутор објашњава да, у периодима интензивне глобализације, постоји тенденција да се елите космополитизују, што је производ конвергенције између социјалне и просторне мобилности. То значи да се просторно кретање одвија унутар уских оквира класе која формира чврст и хомоген идентитет на основу друштвеног статуса и позиције.⁵⁰ Истовремено, космополитски идентитет се представља као нешто што обухвата цео

---

⁴⁹ Jonathan Friedman, *Global Systems, Globalization, and Anthropological Theory*, in: Ino Rossi (Editor), *Frontiers of Globalization Research: Theoretical and Methodological Approaches*, Springer, New York, 2007, 125.

⁵⁰ Jonathan Friedman, *Globalization*, in: David Nugent and Joan Vincent (editors), *A Companion to the Anthropology of Politics*, Blackwell Publishing, Malden-Oxford-Carlton, 2007, 191.

свет, чиме се супротставља "мањим световима националног и другим локализованијим популацијама". Фридмен указује да је то погрешно представљање реалности које "меша географску са социјалном затвореношћу", што води до апсурдних тврдњи, попут оне да су дијаспоре "примери космополитске отворености". То је у супротности с "практично свиме што је познато о таквим транснационалним групама, чији опстанак зависи од стриктног одржавања граница (што, заузврат, имплицира висок ниво ендосоцијалних односа, укључујући ендогамију и строгу контролу над децом)".⁵¹

Овако радикална разлика између Ападурајевог и Фридменовог разумевања реалности и значаја постнационалног проистиче из међусобне супротстављености између антропологије глобализације и антропологије која се ослања на теорију светског система. Наиме, као карактеристичан представник антропологије глобализације, Ападурај истиче да је, пре 20. века, културна интеракција одржавана захваљујући рату (и политичким системима високе скале насталим из њега) и преобраћајућим религијама, које су се, понекад, као у случају ислама, служиле ратом као легитимним средством своје експанзије. Но, према истом аутору, културне интеракције у данашњем свету су потпуно новог реда и интензитета, а нову глобалну културну економију треба посматрати као сложен, преклапајући и раставни поредак. Сложеност глобалне културне економије је у вези с

---

⁵¹ Исто, 189.

одређеном фундаменталном раздвојеношћу између економије, културе и политике. Зато Ападурај предлаже основни оквир за проучавање те раздвојености који би се заснивао на посматрању односа између пет димензија глобалних културних токова: етнопејзажа, технопејзажа, финансијских пејзажа, медијских пејзажа и идеолошких пејзажа. Те димензије нису објективно дате релације, већ конструкције зависне од перспективе и модулиране историјском, лингвистичком и политичком ситуираношћу различитих актера, као што су националне државе, мултинационалне корпорације, субнационалне групе и покрети (религијски, политички или економски) и мале заједнице, попут села, суседстава и породица.⁵²

Под *етнопејзажом*, Ападурај подразумева пејзаж испуњен људима који конституишу свет у промени: туристима, имигрантима, избеглицама, изгнаницима, радницима на привременом раду у иностранству и другим групама и појединцима у покрету, који су суштински карактеристични за данашњи свет и изгледа да утичу на националну и међународну политику у до сада недостигнутој мери. То не значи да више не постоје релативно стабилне заједнице и мреже засноване на срод-

---

⁵² Arjun Appadurai, *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*, 27-33. Превод Ападурајевих термина *ethnoscapes*, *technoscapes*, *financescapes*, *mediascapes* и *ideoscapes* преузео сам од Владимира Вулећића. Видети: Vladimir Vuletić, *Globalizacija. Aktuelne debate*, Gradska narodna biblioteka, Zrenjanin, 2006, 224-228.

ству, пријатељству, раду и одмору, као и на основу рођења, боравишта и других веза. Ипак, њихова стабилност је поремећена порастом броја људи и група који су приморани или желе да се крећу.⁵³

Технопејзаж је глобална конфигурација технологије, али и последица чињенице да се "технологија, и висока и ниска, и механичка и информациона, сада креће великим брзинама преко разних врста раније непропустљивих граница".

Финансијски пејзажи представљају диспозицију глобалног капитала у којој тржишта новца, националне берзе и робне спекулације омогућавају кретање огромних количина новца преко националних граница заслепљујућом брзином. Ападурај наглашава да је глобални однос између етнопејзажа, технопејзажа и финансијских пејзажа "дубоко раздвајајући и непредвидљив зато што је сваки од ових пејзажа подложен сопственим принудама и подстицајима (од којих су неки политички, неки информациони, а неки техноенвиронментални), док, у исто време, сваки представља принуду и параметар за кретања у другима". Стога, Ападурај закључује да "чак и елементарни модел глобалне политичке економије мора да узме у обзир дубоко раздвајајуће основе између кретања људи, технолошког тока и финансијских трансфера".⁵⁴

---

⁵³ Arjun Appadurai, *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*, 33-34.

⁵⁴ Исто, 34-35.

Појам *медијски пејзажи* се односи на "дистрибуцију електронских могућности да се продукују и шире информације (новине, магازини, телевизијске станице и филмски студији), које су сада доступне све већем броју приватних и јавних интереса широм света, али и на представе о свету које креирају ти медији". Ападаурај указује да "те представе обухватају многе компликоване модулације, зависно од њиховог модалитета (документарни или забава), њиховог хардвера (електронски или пределектронски), њихове публике (локалне, националне или транснационалне) и интереса оних који их поседују и контролишу". Најважније у вези с медијским пејзажима је то да они обезбеђују (поготово у форми телевизије, филмова и видео снимака) "велики и комплексан репертоар представа, наратива и етнопејзажа за гледаоце широм света". У том репертоару, свет роба, свет вести и свет политике су дубоко испреплетени.⁵⁵

Коначно, *идеолошки пејзажи* су, такође, сачињени од низова представа, али су оне често директно политичке и обично су у вези са државним идеологијама и контраидеологијама које експлицитно теже да освоје власт или барем део ње. Ти идеолошки пејзажи су сачињени од елемената просветитељског погледа на свет, који се састоји од низа идеја, појмова и представа, као што су: *слобода, благостање, права, суверенитет, репрезентација* и мастер појам – *демократија*. Ападаурај

---

⁵⁵ Исто, 35.

истиче да је, нарочито од средине 19. века, дијаспора ових појмова и представа широм света изгубила унутрашњу кохеренцију која их је држала на окупу у евроамеричком мастер наративу, а да је, заузврат, обезбедила слободно структуриран преглед политика у различитим националним државама које су, као резултат сопствене еволуције, изградиле своје политичке културе око различитих кључних речи. Последице су семантичке и прагматичке природе. Семантичка се огледа у томе да речи, у свом глобалном кретању, захтевају пажљив превод од контекста до контекста, а прагматичка се види у томе да начин на који их политички актери и њихова публика користе може бити зависан од веома различитих скупова конвенција које посредују њихово превођење у јавне политике.⁵⁶

Ападурај закључује да актуелни глобални токови пролазе кроз све већи простор раздвајања између етнопејзажа, технопејзажа, финансијских пејзажа, медијских пејзажа и идеолошких пејзажа. То значи да се људи, техника, новац, представе и идеје сада крећу све различитијим путањама. Ападурај признаје да је увек постојала раздвојеност токова тих појава, али и наглашава да су брзина, размера и обим сваких од ових токова сада толико велики да њихова раздвојеност заузима централно место у политици глобалне културе.⁵⁷

---

⁵⁶ Исто, 36.

⁵⁷ Исто, 37.

Та раздвајања су нарочито видљива захваљујући феномену детериторијализације који представља једну од главних сила модерног света која од радника имиграната ствара припаднике нижих класа у релативно богатим друштвима, али и, понекад, јача заинтересованост за политички живот у земљи порекла, као и критичност према њему. Детериторијализација разних етничких и верских заједница је довела до јачања религијског фундаментализма, али и до стварања нових тржишта за филмску и уметничку продукцију, као и за туристичке агенције. Ападурај указује да измишљене домовине које конституишу медијске пејзаже детериторијализованих група могу често да постану довољно фантастичне и једностране да обезбеде материјал за нове идеолошке пејзаже у којима постоји могућност за ескалацију етничких конфликта.⁵⁸

Важно је нагласити да Ападурај своје разматрање феномена глобализације заснива на теорији прекида у којој се медији и миграција третирају као "два главна и међусобно повезана дијакритичка знака", те се проучава њихово заједничко дејство на *рад имагинације* као конститутивну одлику модерног субјективитета. Наиме, електронски медији су понудили нове могућности за конструкцију замишљеног сопства и замишљених светова. Дошло је до брзог пораста протока масмедијски продукованих представа, текстова и сензација, што је, у комбинацији с масовним миграцијама, створило

---

⁵⁸ Исто, 38.

дијаспоричне јавне сфере, феномен који озбиљно доводи у питање теорије које зависе од опстанка националне државе као кључног арбитра приликом важних друштвених промена.⁵⁹ Ападурај закључује да се, због наглашавања значаја електронских медија и масовних миграција, теорија прекида односи на блиску прошлост, пошто су, тек у последњим деценијама 20. века, медији и миграције постали толико глобализовани, делујући на огромном транснационалном простору.⁶⁰

За разлику од Ападураја, Џонатан Фридмен не мисли да је глобализација нешто ново. Наиме, из глобално-системске перспективе, глобализација није нова етапа светске историје, већ фаза у цикличном развоју хегемонијске експанзије и контракције. Она је израз хегемонијског опадања, у којем децентрализација акумулације капитала резултује премештањем инвестиција из старих у нове центре потенцијалних хегемона, као и ремећењем постојећих социополитичких и културних аранжмана. Дакле, према Фридмену, "глобализација кореспондира с периодима кризе и хегемонијске транзиције"⁶¹, па је дефинише као посебан фазни процес који се одвија унутар већег система и који је у вези са опадајућом хегемонијом старих центара, децентрализацијом акумулације капитала (то јест, глобализацијом

---

⁵⁹ Исто, 3-4.

⁶⁰ Исто, 9.

⁶¹ Jonathan Friedman, *Globalization*, 182-183.

капитала), као и трендом глобализације елита и локализације средњих и нижих класа.⁶²

Исти аутор наглашава да је претходни период глобализације био на прелазу 19. у 20. век, када се одвијала велика дифузија капитала из Британије у друге делове света, масовна миграција и убрзана технолошка промена. Такође, и тада су постојале расправе о глобалној и мултикултуралној свести, културном плурализму и "транснационализму". Све је то трајало до 1920-их година, када је наступио период деглобализације.⁶³

Фридмен критикује површност студија глобализације које су фокусиране на директно видљиве и искуствене реалности, уместо на базичне структуре. Оне се баве транснационалним феноменима као таквим, разним бихевиоралним "транснационалним везама", кретањем добара, људи и информација, а не природом тог кретања.⁶⁴ Зато се Фридмен опредељује за глобално-системски приступ који представља теоријски оквир унутар којег светске институционалне структуре саме себе генеришу и репродукују у глобалним

---

⁶² Jonathan Friedman, Globalization, Class and Culture in Global Systems, *Journal of World-Systems Research*, Vol. VI, No. 3, Special Issue: Festschrift for Immanuel Wallerstein – Part II, Fall / Winter 2000, 655.

⁶³ Jonathan Friedman, Global Systems, Globalization, and Anthropological Theory, 113.

⁶⁴ Jonathan Friedman, Globalization, Class and Culture in Global Systems, 640.

процесима који нису резултат последњих неколико деценија "еволуције", већ су структурални аспекти целокупне социјалне динамике.⁶⁵

Можда најзначајнија карактеристика глобално-системског приступа је инсистирање на цикличности промена унутар светског система, што је најуочљивије у Волерстиновој (Валерштајновој) теорији модерног светског система. Као што смо већ видели, Волерстин (Валерштајн) је фокусиран на капиталистичку светску привреду и међудржавни систем као њену "политичку надградњу".⁶⁶ Према том аутору, промене у светској капиталистичкој привреди се одвијају кроз такозване "Кондратијевљеве циклусе":

Светска капиталистичка економија је систем који садржи хијерархијску неједнакост дистрибуције засновану на концентрацији извесних врста производње (релативно монополизоване и, према томе, високопрофитне производње) у извесним ограниченим зонама, које постају места највеће акумулације капитала. Та концентрација омогућава јачање државних структура које, заузврат, гарантују опстанак монопола. Пошто су монополи инхерентно крхки, постоји стална и ограничена, али значајна релокација тих центара концентрације током читаве историје модерног светског система.

---

⁶⁵ Исто, 638.

⁶⁶ Immanuel Wallerstein, *The politics of the world-economy. The states, the movements, and the civilizations*, Cambridge University Press, Cambridge; Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Paris, 1984, 14.

(...) Циклуси које је Кондратијев имао на уму трају приближно педесет до шездесет година. Њихове А фазе суштински рефлектују дужину времена у којем посебно значајни економски монополи могу бити заштићени; њихове Б фазе су периоди географске релокације производње чији су монополи исцрпљени, као и периоди борбе за контролу нових монопола...⁶⁷

С друге стране, међудржавни систем карактерише смена хегемонијских циклуса:

Хегемонија у светском систему значи да постоји једна геополитичка сила која је у стању да наметне стабилно стање друштвене дистрибуције моћи. То подразумева период мира, што првенствено значи одсуство војног сукоба – не укупног, али војног сукоба између великих сила. Такав период хегемоније захтева и, истовремено, изазива легитимност, ако се под тим мисли на осећање главних политичких актера да је друштвени поредак оно што они одобравају или да се свет (историја) постојано и брзо креће у смеру који они одобравају.⁶⁸

Волерстин (Валерштајн) наглашава да су, у историји модерног светског система, постојала само три примера такве хегемоније која је сваки пут трајала око двадесет пет до педесет година, као и да су досадашњи хегемони били Уједињене области (Уједињене провинције) средином 17. века, Уједињено Краљевство средином 19. века и Сједињене Америчке Државе

---

⁶⁷ Imanuel Valerštajn, *Posle liberalizma*, 30.

⁶⁸ Исто, 29.

(САД) средином 20. века.⁶⁹ По завршетку периода хегемоније, увек долази до "мањка стабилности и легитимности, а то значи и мира".⁷⁰ Тада наступа дужи хегемонијски циклус у којем се одвија борба

...између *две* главне државе око тога која ће, постајући примарно место акумулације капитала, постати наследник претходне хегемонистичке силе. То је дуг процес који подразумева војну моћ да би се добио "тридесетогодишњи рат". Када се једном нова хегемонија успостави, њено одржавање захтева озбиљно финансирање, што неизбежно доводи до релативног слабљења актуелне хегемонистичке силе и борбе за наследника.⁷¹

Волерстин (Валерштајн) указује да се, "мада је хегемонистички циклус много дужи него Кондратијевљев циклус, тачка промене хегемонистичког циклуса подударна са тачком промене Кондратијевљевог циклуса (али, наравно, не сваки пут)", те, у наставку, набраја симптоме Кондратијевљеве фазе Б и слабљења хегемоније:

---

⁶⁹ Исто. На другом месту, Волерстин (Валерштајн) износи прецизнију периодизацију хегемоније у модерном светском систему: Уједињене Провинције од 1620. до 1650, односно 1672, Уједињено Краљевство од 1815. до 1873. и САД од 1945. до 1967. године. Видети: Immanuel Wallerstein, *The politics of the world-economy. The states, the movements, and the civilizations*, 17, 39-40.

⁷⁰ Imanuel Valerštajn, *Posle liberalizma*, 29.

⁷¹ Исто, 30.

Појаве симптоматичне за нормалну Кондратијевљеву фазу Б су: успоравање раста производње и, вероватно, опадање светске производње по глави становника; пораст стопе незапослености радно способног становништва; промена начина стицања профита, од производне активности до добитака од финансијских манипулација; раст задужености државе; релокација "старијих" индустрија у зоне са нижим надницама; раст војних трошкова, чије оправдање није војно по карактеру него је резултат захтева за стварањем контрациклуса; опадање реалних плата у формалној економији; ширење неформалне економије; опадање производње јефтине хране; повећање илегалности миграције међу зонама.

Појаве које су симптоматичне за почетак слабљења хегемоније јесу: пораст економске снаге главних савезничких сила; нестабилност валуте; слабљење ауторитета на светским финансијским тржиштима и појава нових места на којима се доносе одлуке; фискалне кризе хегемонистичке државе; слабљење организовања (и стабилизовања) светске политичке поларизације и тензије (...); слабљење спремности људи да дају своје животе за одржање хегемонистичке силе.⁷²

Но, да се вратимо карактеристикама хегемоније у међудржавном систему. Волерстин (Валерштајн) наглашава четири структуралне аналогije између три периода хегемоније у историји модерног светског система. Прво, хегемон остварује предност у сва три економска домена: пољопривредно-индустријској производњи, трговини и финансијама. Друго, све три хегемонијске силе су заступале глобални "либерали-

---

⁷² Исто, 31-32.

зам", залажући се за слободан проток робе, капитала и рада, као и за грађанске слободе, генералну подршку либералним парламентарним институцијама и политичка ограничења бирократске моћи. Треће, сва три хегемона су били примарно поморске силе, с тим што су САД поморско-ваздушна сила. Четврто, све три хегемоније су биле осигуране тридесетогодишњим светским ратом (Тридесетогодишњи рат од 1618. до 1648, Наполеонови ратови од 1792. до 1815. и евроазијски ратови од 1914. до 1945. године) у којем су учествовале скоро све главне војне силе и којем је претходио дуг период компетитивне експанзије, чији је резултат партикуларна концентрација економске и политичке моћи.⁷³

Насупрот хегемонији у међудржавном систему која је била релативно ретка и краткотрајна, Волерстин (Валерштајн) тврди да је, од Француске револуције 1789. до рушења Берлинског зида 1989. године, трајала непрекидна идеолошка доминација либерализма, који исти аутор назива геокултуром модерног светског система⁷⁴ и чак га идентификује са самом модерношћу.⁷⁵ У основи ове модерне геокултуре, која је проистекла из Француске револуције, била је вера у нормалност политичке промене и суверенитет народа,

---

⁷³ Immanuel Wallerstein, *The politics of the world-economy. The states, the movements, and the civilizations*, 40-42.

⁷⁴ Imanuel Valerštajn, *Posle liberalizma*, 9.

⁷⁵ Исто, 79.

односно "грађана".⁷⁶ Либерализам, конзервативизам и социјализам представљају, према Волерстину (Валерштајну), три идеолошка одговора на тако схваћену модерност.⁷⁷

Прецизније, Волерстинова (Валерштајнова) периодизација културне хегемоније либерализма изгледа овако:

...Период 1789-1848. представља период велике идеолошке борбе између конзервативизма, који није успео да постигне коначан облик и либерализма, који је био трагање за културном хегемонијом. Период 1848-1914. (или 1917.) јесте период у којем је либерализам доминирао сценом без озбиљне опозиције, док је марксизам покушавао да конституише социјалистичку идеологију као независан пол, али није био у стању да потпуно успе. Можемо тврдити (мада би та тврдња била крајње контроверзна) да период 1917-1968. (или 1989.) представља апотеозу либерализма на светском нивоу...⁷⁸

Сматрам да и вера у глобалну хегемонију једне идеологије и хилијастичко ишчекивање њеног краја проистичу из етноцентризма који политичка антропологија може да избегне само ако идеологије третира као политичке идиоме артикулисане на "локалном",

---

⁷⁶ Immanuel Wallerstein, *World-Systems Analysis. An Introduction*, 60.

⁷⁷ Imanuel Valerštajn, *Posle liberalizma*, 66-72.

⁷⁸ Исто, 78.

односно националном и субнационалном нивоу. То је зато што се политички идиоми манифестују као "партикуларне форме идентитетских политика" које, како Џонатан Фридмен наглашава, исходе из "артикулација између локалних живота и глобалних процеса унутар којих се ти животи живе и репродукују". Те "партикуларне форме идентитетских политика" представљају "праксе које се развијају из већих арена интеракције и нису просто пакети идеја који циркулишу светом".⁷⁹

Фридмен објашњава да је глобално-системска перспектива заснована на хипотези да шири глобални процеси генеришу ограничене ентитете који унутар њих егзистирају и репродукују се. То не значи да су "нације и друге политичке јединице пуки производи глобалне потподеле", већ пре да су политичке јединице "конституисане у ширим односима унутар глобалног". Истовремено, глобално није ентитет по себи, већ пре "структурисано поље" у којем се одвијају процеси неопходни и довољни за разумевање формирања локалног.⁸⁰

С друге стране, Фридмен истиче да је глобална арена производ одређеног скупа динамичких карактеристика, укључујући и формирање структура које имају центар и периферију, њихову експанзију, контракцију, фрагментацију и обнављање кроз циклусе хегемониј-

---

⁷⁹ Jonathan Friedman, *Global Systems, Globalization, and Anthropological Theory*, 119.

⁸⁰ Исто, 117-118.

ских промена.⁸¹ Управо ове карактеристике глобалних процеса представљају глобалне системе. Оне саме нису видљиви бихевиорални односи, већ карактеристике "таквих видљивих форми и релација" и могу се разумети помоћу појмова и представа као што су "експанзија и контракција, формирање и нестајање односа центар-периферија и цикличне и дијалектичке релације између културног идентитета и глобалне хегемоније".⁸²

Сматрам да критичко сажимање Волерстинових (Валерштајнових) и Фридменових схватања светског система пружа неопходну сазнајну основу за антрополошка истраживања политичких култура. Границе модерног светског система су границе глобалне капиталистичке привреде и међудржавног система, а унутар тих међа одвијају се глобални процеси који, поред процеса на локалном нивоу, пресудно утичу на стварање структурних услова у којима се формирају партикуларне политичке културе, односно политички идиоми и политичка мишљења и деловања која из тих идиома произлазе.

Пошто је цикличност кључна карактеристика процеса који се одвијају унутар модерног светског си-

---

⁸¹ Jonathan Friedman, *Global System, Globalization and the Parameters of Modernity*, in: Mike Featherstone, Scott Lash and Roland Robertson (Editors), *Global Modernities*, SAGE Publications, London-Thousand Oaks-New Delhi, 1995, 74.

⁸² Jonathan Friedman, *Global Systems, Globalization, and Anthropological Theory*, 118.

стема, неопходно је да антрополози који проучавају политичке културе буду спремни за анализу и на микроисторијском и на макроисторијском нивоу. Како Чарлс Тили указује, анализом на макроисторијском нивоу "настојимо да објаснимо одређене велике друштвене структуре и процесе, и да назначимо њихове сукцесивне форме". С друге стране, на микроисторијском нивоу "трагамо за контактима појединаца и друштвених група са тим структурама и процесима да бисмо објаснили како су их људи стварно доживели".⁸³ У једном ранијем раду сам истакао да на микроисторијском нивоу налазимо манифестације културних идиома, чијом се интерпретацијом бави антропологија, али и да морамо бити свесни да макроисторијски процеси утичу на структурне услове пре свега на глобалном, али и на националном и локалном нивоу. Из неоспорне чињенице да, у тим структурним условима, поједини културни идиоми (политички, економски, родни и други) доживљавају своју друштвену афирмацију или бивају трагично неприлагођени, можемо закључити да је за антропологију више него корисно ако узме у обзир и макроисторијске процесе.⁸⁴

---

⁸³ Čarls Tili, *Suočavanje sa društvenom promenom. Makro društvene strukture, procesi i komparacije*, Filip Višnjić, Beograd, 1997, 76.

⁸⁴ Vladimir Ribić, O ekonomskoj tranziciji iz makroistorijske perspektive, u: Vladimir Ribić (urednik), *Antropologija*

У овој књизи ћу показати да се цикличност унутар модерног светског система огледа у смени интеракционих констелација глобалног капитализма, империјалне хегемоније и национализма. Империјална хегемонија може бити мултилатерална и унилатерална. Циклус мултилатералне империјалне хегемоније представља историјски период борбе неколико империјалних сила да прошире простор своје хегемоније и тако стекну предност у односу на своје конкуренте. С друге стране, циклус унилатералне империјалне хегемоније представља историјски период мира и стабилности у међудржавним односима, уз економску, политичку и војну доминацију само једне империјалне силе.

У већ поменутом ранијем раду, успоставио сам везу између типова империјалне хегемоније и трендова у глобалном капитализму. Наиме, период мултилатералне империјалне хегемоније карактерише јачање државног интервенционизма у привреди, док је унилатерална империјална хегемонија праћена либерализацијом економије. Такмичење за империјалну хегемонију унутар модерног светског система захтева да националне владе успоставе контролу над привредом и тако је искористе за борбу са конкурентима унутар међудржавног система. С друге стране, унилатералном импе-

---

postsocijalizma, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu – Srpski genealoški centar (Etnološka biblioteka knj. 34), Beograd, 2007, 7.

ријалном хегемону одговара либерализација економије, односно слабљење улоге државе у привреди. На основу свега тога, реконструисао сам четири циклуса у досадашњој историји модерног светског система: период интензивне борбе империјалних сила и владавине меркантилизма у привреди, од почетка модерног доба, на преласку 15. у 16. век, до 1815. године; период британске унилатералне империјалне хегемоније и доминације економског либерализма, од 1815. до почетка 1870-их година; период обновљене борбе империјалних сила и јачања државног интервенционизма у привреди, од почетка 1870-их до 1945. године; и период унилатералне империјалне хегемоније САД и економске либерализације, од 1945. године до самог краја 20. века. Такође, закључио сам да реафирмација Русије као светске силе (омогућена поновним успостављањем државне контроле над енергетским ресурсима) и успех кинеског "тржишног социјализма" сведоче да се налазимо на почетку новог циклуса мултилатералне империјалне хегемоније и успона државног интервенционизма у привреди.⁸⁵

За разлику од Волерстина (Валерштајна), ја не сматрам да су, у 17. веку, Уједињене провинције успеле да постану хегемон модерног светског система сличан оном какав су били Велика Британија у 19. и САД у 20. веку. Као што ћемо видети, Уједињене провинције никада нису успеле да политички и војно доми-

---

⁸⁵ Исто, 8-22.

нирају светом као што је то успело Великој Британији и САД, а и њихова релативна економска моћ је оспоравана меркантилистичком политиком других држава. Никако се не сме занемарити чињеница да временски интервал од краја 15. до почетка 19. века, представља период интензивне борбе између конкурентских држава унутар модерног светског система, током којег су оне постигле чврсту унутрашњу политичку, административну и економску интеграцију, да би, на крају, стекле и националну легитимацију.

То нас доводи до национализма, основног елемента скоро свих модерних политичких идиома, који одређују оквир модерног политичког мишљења и деловања. Зато се националистичким може назвати свако политичко мишљење и деловање засновано на националном идентитету и чији циљ барем неки политички актери дефинишу као национални интерес.⁸⁶ У наредним поглављима ћу показати да мултилатерална империјална хегемонија и државни интервенционизам у привреди стварају повољне услове за успех националног интегрализма, од стицања националне легитимације и националне интеграције постојећих држава до

---

⁸⁶ Слично виђење национализма сам изнео у: Vladimir Ribić, Srpski nacionalizam na kraju dvadesetog veka, u: Saša Nedeljković (urednik), *Antropologija savremenosti*, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu – Srpski genealoški centar (Etnološka biblioteka knj. 23), Beograd, 2007, 151.

реализација паннационалистичких тежњи. С друге стране, видећемо да унилатерална империјална хегемонија и економска либерализација омогућавају јачање националног партикуларизма, од губљења националне легитимације до дезинтеграције постојећих држава.

ПРВИ ЦИКЛУС

Европа није случајно постала центар светске капиталистичке привреде. Заједно са Полом Кенедијем, можемо да издвојимо неколико фактора који су пресудно утицали на то да, почев од 15. века, Европа надмаши остале делове света у економској, технолошкој и војној моћи. Прво, већина режима у Европи је постепено "ступила у симбиотски однос са тржишном привредом обезбеђујући јој ред у држави и неарбитрарни правни систем (чак и за странце) и примајући кроз порезе део све већих профита од трговине". Друго, у њој је постојао већи број политичких творевина које су се надметале, од којих је већина имала или је могла да купи војна средства за очување своје независности, а ниједна од њих никада није могла појединачно да постигне продор ка превласти на континенту". Треће, услед трке у наоружању и јагме за прекоморском трговином, настала су многа технолошка и научна открића и унапређења, која су, временом, стекла ширу

употребу. То је стимулисало развој испитивачког, рационалистичког ума који је све више посматрао и експериментисао.¹

Кенеди наглашава и да се, у 16. веку, догодила промена у јачини и географском делокругу европског ратовања. Наиме, у 15. веку, борбе у Европи биле су локализоване, а примери за то су "сукоби међу разним италијанским државама, супарништво енглеске и француске круне и ратови тевтонских витезова против Литванаца и Пољака". Преображај рата у 16. веку је наступио услед два општа узрока. Прво, појава реформације и противреформације је довела до расцепа у хришћанству, па су и ратови попримили верски карактер. Истовремено, дошло је и до одвајања "јужне Европе од северне, и средње градске класе у успону од феудалних сталеза". Друго, створена је династичка комбинација аустријских и шпанских Хабзбурга, чиме је повезана "мрежа територија од Гибралтара до Мађарске и од Сицилије до Амстердама, која је величином превазилазила све што је у Европи виђено од времена Карла Великог седам стотина година раније". Наступајући као заштитници католичке вере, Хабзбурзи су се, у целом 16. и у првој половини 17. века, сукобљавали са Турском, Француском и протестантским државама, што је окончано

---

¹ Pol Kenedi, *Uspón i pad velikih sila. Ekonomska promena i ratovanje od 1500. do 2000. godine*, CID, Podgorica; Službeni list SCG, Beograd, 2003, 36-51.

Вестфалским миром из 1648, односно Пиринејским миром из 1659. године.²

На почетку овог периода, тачније крајем 15. и почетком 16. века, појавило се нешто што Волерстин (Валерштајн) назива европском светском привредом, која је "изразита значајка сувременог свјетског система". То је светски систем не зато што обухвата цео свет, већ зато што је већи од правно дефинисаних политичких јединица, као што су националне државе, градови-државе и царства, односно империје. Такође, ради се о "свјетској привреди", пошто су "основне споне између дијелова система економске природе", иако могу бити ојачане и културним и политичким везама.³ Та европска светска привреда је била заснована на капиталистичком начину производње, али у почетном периоду њеног постојања владајућа идеологија није налазила своје утемељење ни у слободној иницијативи, ни у индивидуализму, науци, натурализму или национализму, пошто су све те идеолошке легитимације сазреле тек у 18. или 19. веку. У почетном периоду постојања светске капиталистичке привреде, преовлађује идеологија етатизма.⁴ Штавише, барем од 16. до 18. века, државе су биле "централни економски актери у европској свјетској привреди", а "развој снажних држава у матичним подручјима европског свије-

---

² Исто, 53-64.

³ Immanuel Wallerstein, *Suvremeni svjetski sistem*, 21.

⁴ Исто, 58.

та био је битна компонента развоја сувременог капитализма". Наиме, предуслов за економску обнову била је рестаурација реда, што је био главни политички циљ владара у овом периду. Почетно опредељење за такву политику произашло је из кризе феудализма у 15. веку, када је племство, услед економских тешкоћа у којима се нашло, појачало експлоатацију сељака, што је довело до сељачких буна. Племство је очекивало од краља да их заштити од нереда, а краљеви су то искористили за увећање сопственог богатства и моћи.⁵

У 16. веку, како објашњава Волерстин (Валерштајн), краљеви су јачали своју моћ, користећи четири главна механизма: "бирократизацију, монополизацију силе, стварање законитости и хомогенизацију поданичког становништва". Развој државне бирократије је био пресудан пошто се, после њеног увођења, привредна политика више није могла водити изван државне структуре. Предност коју је краљ стекао у касном средњем веку, услед економских тешкоћа у којима се нашло племство, обезбедила је средства за плаћање бирократије, што је, опет, омогућило увећање опорезивања и зајмова. То је омогућило појаву националног дуга, то јест, дефицита у државним буџетима. Наиме, национални дуг може да постоји само ако држава може да присили приватна лица да одложе његову наплату или да одбије да их исплати, "истовремено присиљавајући одређене групације да јој посуде – у гото-

---

⁵ Исто, 106-107.

ву или разним трансакцијама вриједносних папира – текући сувишак". Тако су обезбеђивани већи приходи за краљеву благајну, пошто је краљу био потребан новац за стварање развијеног државног апарата, који му је, опет, омогућавао стицање новца.⁶

Стварање сталне војске је представљало можда најважнији вид употребе вишка новца "након одбијања трошкова управног апарата који је био потребан за прикупљање тог вишка". Таква плаћеничка војска је јачала положај владара на рачун традиционалног племства.⁷

Што се тиче законитости, односно политичке стабилности, она је зависила од способности мале групе управљача државног апарата да увери "већу групу централног особља и регионалних моћника да је режим формиран и да функционира на темељу неке консензуалне вриједности (у чије постојање може увјерити те структуре), те како је у интересу тих група да режим настави функционирати без већих сметњи". Волерстин (Валерштајн) закључује да се, само у таквим околностима, може говорити о "законитом" режиму.⁸

Дакле, законитост не треба схватати као нешто дефинитивно, већ као питање сталног консензуса, а божанско право краљева, односно апсолутна монархија била је идеологија која је, у 16. веку, представљала "средство озакоњења нове власти монарха". Главна

---

⁶ Исто, 108-109.

⁷ Исто, 109-110.

⁸ Исто, 111-112.

оперативна поставка била је да моћ монарха не сме да буде ограничена законом, а практично је монарх био апсолутан онолико колико је било вероватно да ће "превладати друге снаге у држави у случају политичких конфронтација". Међутим, у 16. веку, "чак је и најјачим државама било тешко унутар властитих граница доказати очиту превласт силе или контролу извора богатства, да не спомињемо првенствени захтјев, оданост поданика".⁹

То нас доводи до проблема хомогенизације становништва и до тренутка када, заједно са Волерстином (Валерштајном), треба да нагласимо разлику између етализма и апсолутизма с једне, и нације и национализма с друге стране:

Успон државе као друштвене снаге и апсолутизма као њене идеологије не смијемо бркати с нацијом и национализмом. Стварање јаких држава у оквиру свјетског система био је повијесни предувјет за успон национализма како у јаким државама тако и на периферији. Национализам значи прихватање свих чланова државе као чланова статусне групе, грађана, са свим потребним захтјевима што их намеће колективна солидарност. Апсолутизам је афирмација првенствене важности опстанка државе као такве. Национализам је по дефиницији масовни осјећај, а апсолутизам осјећај мале групе људи који су непосредно заинтересовани за државни апарат.¹⁰

---

⁹ Исто, 112.

¹⁰ Исто.

У апсолутизму је колективно осећање било усмерено на личност владара, а не на целину и заједништво унутар ње. Први заговорници национализма су се појавили међу припадницима буржоазије и у контексту меркантилизма, крајем 17. и у 18. веку. У 16. веку, интереси буржоазије још нису имали чврсту везу с државом, пре свега зато што је велики део буржоазије желео отворену привреду, уместо затворене. Истовремено, градитељи државе нису заступали национализам, пошто је он могао да угрози "кристализацију концепције око премалог етно-територијалног идентитета".¹¹ Волерстин (Валерштајн) наглашава:

...У једном раном тренутку могли бисмо чак рећи да је етатизам био антинационалистички будући да су границе "националног" осјећаја често биле мање од границе владареве државе. Управљачи државног апарата су тек много касније настојали створити "интегриране" државе у којима ће доминантна етничка група "асимилирати" вањска подручја.¹²

Важно је да, на овом месту, нагласимо да је, према Волерстину (Валерштајну), светска капиталистичка привреда утемељена на светској подели рада, према којој су успостављене матица, периферија и полупериферија, као различите зоне те привреде. Свака од тих зона је имала специфичну привредну улогу, што је довело

---

¹¹ Исто, 113.

¹² Исто.

до постојања различитих класних структура, различитих начина управљања радном снагом и неуједначеног коришћења предности система. С друге стране, политичко деловање се одвијало унутар државних граница, а државе су, услед тога што су имале различите улоге у светској привреди, биле различито и структурисане, при чему су најцентрализоване биле оне у матици светског капитализма.¹³

Према Волерстину (Валерштајну), један од главних показатеља успеха централизације власти, али и једно од

---

¹³ Исто, 119. У 16. веку, матица светске привреде се налазила у Западној Европи, у коју је био укључен и хришћански део Медитерана. За матично подручје били су карактеристични процват градова, развој индустрије, специјализација радне снаге и интензивна пољопривреда. С друге стране, у периферним подручјима су постојале две примарне активности: рудници племенитих метала у шпанским колонијама у Америци и пољопривреда у Источној Европи. Вишак је служио подмиривању потреба матице, а непосредан профит су делили групе у њој, међународне трговачке групе и локално особље за надзор. За разлику од матице у којој је радна снага подлегала само присили тржишних механизма, на периферији је коришћен робовски рад у колонијама, као и присилно ангажована пољопривредна радна снага у Источној Европи. Полупериферија је смештена негде између матичног и периферног подручја, и то према критеријуму сложености привредних институција, степена економског награђивања (у смислу просечног нивоа и распона) и облика управљања радном снагом. Видети: Исто, 75-76.

најважнијих средстава њеног постизања било је настојање да се од становника државе створи културно хомогена група. При томе, "мање су релевантне масе, а више разне структуре у најширем смислу ријечи: краљ, његова бирократија и дворјани, сеоски земљопосједници (мали и велики), трговци". У 16. веку, матичне државе су постајале "етнички" све хомогеније, док су периферна подручја кренула у сасвим супротном смеру. Као пример за различитост ових трендова, може да послужи став државе према трговцима из мањинске етничке заједнице. Наиме, у 13. и 14. веку, дошло је до погоршања правног и економског положаја Јевреја и у западном и у источном делу Европе. Међутим, протеривани су само у Енглеској, Француској и Шпанији, тако да су, у 16. веку, Јевреји нестали из Западне Европе, док се њихов број стално увећавао на истоку и у неким јужним крајевима тог континента. Значи, није их било у матици, али је њихов број порастао на периферији и полупериферији.¹⁴

Волерстин (Валерштајн) објашњава да су јеврејски трговци били важан извор државних прихода, али и да су нејеврејски трговци у њима видели конкуренцију, а земљопоседници лихваре, "па су обје групе често заједнички вршиле притисак на владара да елиминира Жидове". Јачање домаће буржоазије у матичним државама светске привреде допринело је да се нетолеранција према Јеврејима развије и у правном смислу. С друге стране, Јевреји су истискивали Пољаке у са-

---

¹⁴ Исто, 113-114.

мој Пољској.¹⁵ Разлози за различит статус Јевреја у Западној и Источној Европи су следећи:

У Западној Европи, све разноврснија пољопривредна база, уз нову индустрију, ојачала је трговачку буржоазију до те мјере да ју је краљ морао узети у обзир као политички фактор. Осим тога, домаћи трговци су могли послужити као фискална подршка монархије – као порезни обвезници, зајмодавци и трговачки партнери – исто тако добро, ако не и боље, као и иноземни трговци. Према томе, "националистички" рефлекс је био природна појава. Међутим, у Источној Европи, проблем је попримио посве друкчији облик. Монарси су били слабији, као и трговци, а пољопривредни произвођачи снажнији. У Источној Европи шеснаестог стољећа, као и у свим другим дијеловима капиталистичког свјетског система који су се све више специјализирали за производњу тржишних култура, проблем није било постојање, односно непостојање трговачке буржоазије. Ако постоји новчана привреда, потребни су људи који ће послужити као канали сложене размјене робе и услуга потакнуте употребом новца. Питање је било хоће ли та трговачка буржоазија бити углавном страна или углавном домаћа. Ако је била домаћа, био је то још један важан фактор у унутрашњој политици. Ако је била страна, њен је интерес био првенствено везан за интерес нових полова развоја, каснијих метропола.¹⁶

Наиме, домаћи земљопоседници у Источној Европи су више волели да виде Јевреје у улози неопходних дома-

---

¹⁵ Исто, 114.

¹⁶ Исто.

њих трговаца, него да домаћа буржоазија ојача и, захваљујући поседовању политичке базе, постане произвођачка. Њен интерес би тада постало смањивање "отворености" домаће привреде, што би угрозило источноевропске земљопоседнике и њихов симбиотски однос с матичним подручјима.¹⁷ Зато Волерстин (Валерштајн) указује на једну општију појаву у светској привреди:

...Класни савези у оквиру политичког система државе зависе о томе да ли владајућом групом доминирају првенствено они чији је интерес везан с продајом примарних производа на свјетском тржишту или они чији интерес лежи у трговачко-индустијском профиту.¹⁸

Процес централизације држава Западне Европе у 15. и 16. веку подржан је меркантилистичком економском политиком. Како Карл Полањи наглашава, меркантилизам је наметнут "жестокотекционистичким градовима и кнежевинама", чиме је уништен "застарели партикуларизам локалне и градске трговине". Тако је интервенцијом државе створено "национално" или унутрашње тржиште. То је било неопходно пошто су градови "стварали све могуће препреке за формирање националног или унутрашњег тржишта, на коме је капиталиста-велетрговац инсистирао". Одржавана је неконкурентска локална трговина и исто тако некон-

---

¹⁷ Исто, 114-115.

¹⁸ Исто, 115.

курентска даљинска трговина између градова, тако што је спречавано укључивање руралних области у трговачко подручје, "као и успостављање неограничене трговине између градова земље". Насупрот томе, приватни капитал је тежио уједињењу земаља, распарчаних феудалним и муниципалним партикуларизмом. Ипак, то је био само нужни узгредни производ меркантилистичког државништва које је укључивало "сакупљање ресурса са читаве националне територије да би се постигла моћ у спољној политици".¹⁹

У 17. веку, трговина, индустрија и колонизација су постале питања од националног значаја, а апсолутна држава их је не само штитила, већ и подржавала. Логично, влада је усвојила меркантилистичку политику, а политичка и економска централизација су били опште-прихваћена мода у седамнаестовековном државништву.²⁰ У суштини, меркантилизам је настао као елитистичка политика у служби краљеве власти, а поборници су, позајмљујући Декартову атомистичку теорију материје, сматрали да је дужност државе да заведе ред у хаосу друштвених атома.²¹ Међутим, како Ели Хекшер нагла-

---

¹⁹ Karl Polanyi, *Velika transformacija. Politička i ekonomska ishodišta našeg vremena*, Filip Višnjić, Beograd, 2003, 74-75.

²⁰ Franklin Charles Palm, Mercantilism as a Factor in Riche-lieu's Policy of National Interests, *Political Science Quarterly*, Vol. 39, No. 4, December, 1924, 655.

²¹ Paul Rich, Policy Studies and History, *Policy Studies Journal*, Vol. 30, No. 4, 2002, 529.

шава, иако тежња ка економској унификацији државне територије и коришћење свих ресурса за јачање политичке моћи државе представљају важне карактеристике меркантилизма, они не чине уочљив контраст у односу на оно што је дошло касније. Заправо, више се ради о разлици у избору средстава, него у одређивању циљева.²²

Меркантилисти су се између себе разликовали према избору средстава за постизање "контроле и развоја националне економије у сврху јачања политичке и војне моћи и стварања вишка ресурса за случај националне угрожености", али су постигли консензус око следећих начела:

1. као главни извор богатства, страно тржиште мора бити стриктно регулисано;

2. домаћа производња мора бити заштићена царинама на увоз;

3. заштитне тарифе морају бити искоришћене против економских и политичких ривала;

4. корисне као тржишта за домаће тржиште и као извори сировина, колоније треба да постоје само као некомпетитиван додатак матичне земље.²³

Коинцидирајући са успоном новчане привреде, главна сврха ових начела је било успостављање по-

---

²² Eli F. Heckscher, Revisions in Economic History: V. Mercantilism, *The Economic History Review*, Vol. 7, No. 1, November, 1936, 45.

²³ John H. Middelndorf, Dr. Johnson and Mercantilism, *Journal of the History of Ideas*, Vol. 21, No. 1, January-March, 1960, 69.

вољног трговинског баланса, чиме би се осигурало стицање блага, оличеног у кованом новцу и злату. До средине 18. века, са развојем производње кредитног система и папирног новца, старо изједначавање драгоцености и богатства повукло се пред поистовећивањем робе са богатством. Штавише, размишљања о функцији новца су довела до формулације два чврста уверења чије је прихватање учинило неизбежним да се свет нађе у континуираном трговинском рату:

1. производња није стимулисана само количином доступног новца, већ и брзином његовог циркулисања;
2. квантитет целокупних светских економских ресурса је фиксиран.²⁴

Значајно је да је, у 17. веку, просвећени апсолутиста схватио да "народ игра значајну улогу у политичком и економском националном развоју", што је довело до његовог признавања идентичности народних и државних интереса. Он је настојао да дипломатијом и ратом

---

²⁴ Исто, 69-70. Уверени да на интернационалном тржишту добит долази искључиво од извоза, меркантилисти су захтевали да држава спроводи широку регулацију међународне трговине, што је, услед сукоба економских интереса, доводило и до војних сукоба између европских земаља. Такође, настајућу трговину између Европе и других делова света спроводиле су, пре свега, монополистичке државне компаније. Видети: Douglas A. Irwin, Mercantilism as Strategic Trade Policy: The Anglo-Dutch Rivalry for the East India Trade, *The Journal of Political Economy*, Vol. 99, No. 6, December, 1991, 1296-1314.

увећа политичку моћ и државну територију, док је вођењем меркантилистичке политике требало да обезбеди богатство за државу и благостање за народ.²⁵ Таква владарева настојања су резултат чињенице да је меркантилизам, како Херберт Хитон наглашава, дете два родитеља. Наиме, онолико колико је краљ желео да економска средства служе политичким циљевима, толико су појединци, групе, регије и класе покушавале да политичким средствима обезбеде економску корист. У та политичка средства спадају: позивање на патриотске и друштвене идеале и истицање склада између очекиваног увећања сопственог дохотка и користи за државу или раста краљевих прихода; експлоатација нарастајуће нетрпељивости према странцима; парламентарно и судско ангажовање; или подмићивање дворјана, слање поклона краљу и понуде да се профит дели пола-пола. Иницијативе су ретко долазиле од целих класа, због њихове величине, неразвијености класне свести и сукоба уверења и интереса. Акције су преузимали појединци и компактне групе који су видели могућност да профитирају од заштите или унапређења.²⁶

У најлошијем положају налазила се радничка класа, пошто су се меркантилисти противили расту надница изнад нивоа довољног за задовољавање основних животних потреба да радници не би постали лењи

---

²⁵ Franklin Charles Palm, 655-656.

²⁶ Herbert Heaton, Heckscher on Mercantilism, *The Journal of Political Economy*, Vol. 45, No. 3, June, 1937, 386-387.

и препуштени задовољавању својих жеља за "луксузним" производима, попут чаја и шећера. Раст надница би довео до раста цена производа, чиме би се изгубила предност над конкурентима на међународном тржишту. Такође, меркантилисти су се противили образовању радничке класе, пошто би се код описмењених радника јавиле претензије које би их одвукле од њихових дужности. Укратко, према меркантилистичкој доктрини, богатство нације је потпуно зависило од сиромаштва и незнања њених радника.²⁷ Зато се морамо сложити са Нетелсовом констатацијом да, без обзира на државни интервенционизам, меркантилизам није био социјализам. Конкретно, у Енглеској је формиран систем који је стимулисао трговце, превознике и произвођаче додељивањем пензија и идентификовањем њихових приватних интереса са највишим државним потребама. Та идентификација је била толика да се, како Нетелс закључује, може сматрати да је меркантилистичка политика била "рационализација специјалних интереса доминантних група тог времена", односно "израз споразума између земљопоседника и трговаца-капиталиста у савезу с Круном".²⁸

Пол Кенеди издваја пет главних финансијских извора династије Хабзбурга: шпански наследни посед Ка-

---

²⁷ John H. Middendorf, 70.

²⁸ Curtis P. Nettels, British Mercantilism and the Economic Development of the Thirteen Colonies, *The Journal of Economic History*, Vol. 12, No. 2, Spring, 1952, 106.

стиља, над којим се "директно владало", као и редовни порези "разних врста" које су Кортес и Црква уступали круни; други и трећи извор биле су "две најбогатије трговачке области Европе – италијанске државе и Низо-земска – које су могле да из свог трговачког богатства и мобилног капитала обезбеде сразмерно велика средства". Четврти извор је био приход из Америчког царства који се састојао од "краљеве петине" на сребро и злато, као и од пореза на трговину, царина и црквених намета у Новом свету. Пети извор су биле водеће финансијске и трговачке куће у јужној Немачкој, у неким италијанским градовима и у Антверпену. Поред финансијске, Хабзбурзи су имали и војну предност која се огледала у доступности ратних кредита, великој територији на којој је вршена регрутација, развијеној морнарици и, пре свега, извежбаној шпанској пешадији.²⁹

Међутим, како Кенеди констатује, огромни финансијски и војнички ресурси нису били довољни да обезбеде превласт шпанско-аустријског династичког савеза. Један од разлога за неуспех Хабзбурга је "спирално повећавање трошкова рата" услед опште инфлације и раста цена, али и због удвостручавања величина армија и флота. Такође, развученост фронтова и учесталост ратова су учинили да хабзбуршки блок представља "један од највећих примера стратегијске пренапрегнутости у историји". Коначно, Шпанија није успела да мобилише доступне ресурсе на најефикаснији начин, пошто није

---

²⁹ Pol Kenedi, 64-66.

постојала централна управа (а ни законодавство и судство), те је монарх био једина спона између аутономних територија. Кенеди закључује да је "одсуство институција које би подстакле осећај јединства", као и то да је "владар могао да никад не посети земљу", знатно отежавало краљу да "сакупља средства у једном делу својих доминиона да би се борио у другом".³⁰

Иако су слични проблеми били, у мањој или већој мери, присутни широм континента, важно је нагласити да је, у периоду од касног 15. до касног 17. века, већина европских земаља "доживела централизацију политичке и војне власти, обично под монархом (али на неким местима и под локалним кнезом или трговачком олигархијом), коју су пратили повећана моћ и усавршени методи државног опорезивања".³¹ Кенеди објашњава:

Постојали су различити узроци за ову еволуцију европске националне државе. Економска промена је већ подрила већи део старог феудалног поретка и различите друштвене групе су морале да се повезују помоћу нових облика уговора и обавеза. Реформација је поделом хришћанства на основу принципа *cuius regio, eius religio*, то јест, на основу владаревих верских склоности, спојила цивилну и верску власт и тако проширила секуларизам на националној основи. Опadaње латинског и све већа употреба народног језика код политичара, правника, бирократа и песника, нагласила је овај световни тренд. Побољшана средства комуникација,

---

³⁰ Исто, 66-77

³¹ Исто, 93.

све раширенија размена добара, изум штампе и океанска открића начинили су човека свесним не само других народа већ и разлика у језику, укусу, обичајима и религији. У оваквим околностима, кад су многи филозофи и писци тог времена држали да је национална држава природан и најбољи облик друштва, да би њене моћи требало да се повећају, а интереси одбране, и да је потребно да њихови владари и поданици – како год да је особена уставна форма коју су имали – раде у складу за опште, национално добро.

Али рат и ратне последице су били оно што је више од ових филозофских разматрања и друштвених тенденција које су споро еволуирале, обезбеђивало упоран и трајан притисак за "изградњу нације". Војна снага је омогућила многим европским династијама да се одрже изнад великих магната својих земаља, и да осигурају политичку униформност и ауторитет (премда често помоћу уступака племству). Војни чиниоци – или боље речено, геостратешки чиниоци – помагали су да се обликују територијалне границе нових националних држава, док су чести ратови подстицали националну свест, макар на негативан начин, на који су Енглези научили да мрзе Шпанце, Швеђани да мрзе Данце, холандски побуњеници да мрзе своје бивше хабзбуршке господаре. Изнад свега, рат је био то – а посебно нове технике које су фаворизовале пешачке војске и скупа утврђења и флоте – што је натерало зарађене државе да троше више новца него икада пре и да трагају за одговарајућим износом прихода...³²

Вестфалски уговор из 1648. и Пиринејски мир из 1659. године представљају резултат неуспеха аустриј-

---

³² Исто, 93-94.

ских и шпанских Хабзбурга да успоставе унилатералну империјалну хегемонију у Европи, а самим тим и верификацију мултилатералне империјалне хегемоније више европских сила. Тиме је створена основа за, како Пол Кенеди истиче, "сазревање истински мултиполарног система европских држава"³³, састављеног од "пет великих сила – Француске, Хабзбуршког царства, Пруске, Британије и Русије – као и од мањих земаља као што је Савоја и држава у опадању каква је била Шпанија".³⁴ Свака од ових држава је

...све више тежила томе да доноси одлуке о миру и рату на основу "националног интереса", пре него из транснационалних, религијских разлога. То, свакако, није била тренутна или потпуна промена: европске државе пре 1600. године сигурно су маневрисале, имајући на уму своје световне интересе, а верске предрасуде су још увек потхрањивале многе међународне сукобе осамнаестог века. Међутим, главна карактеристика епохе 1519-1659 – то јест, борба аустријско-шпанске осовине сила против коалиције протестантских држава и Француске поврх њих – нестала је и замењена много лабавијим системом краткорочних, променљивих савеза. Земље које су биле непријатељи у једном рату, често би се нашле као партнери у следећем, што је нагласак стављало на реалполитику пре неголи на дубоко садржана религијска убеђења у одређивању политике.³⁵

---

³³ Исто, 97.

³⁴ Исто, 98.

³⁵ Исто, 97.

Вестфалски уговор и Пиринејски мир представљају непосредан резултат Тридесетогодишњег рата, који се, према Мајрону Гатману, састојао од три рата. Први је био "империјални грађански рат, сукоб око религије и империјалне власти, који се завршио Прашким миром из 1635.". Други је био "западни рат", у којем се Шпанија борила против Холандије и Француске, што је био наставак конфликта из 16. века. Коначно, постојао је "балтички рат", који је најпре Данска, а потом Шведска водила против цара и његових савезника.³⁶ Гатман констатује да је окидач за рат био страх од могућности да уједињени хабзбуршки фронт политички и религијски доминира Европом, али и наглашава слабост Шпаније и Светог римског царства да успоставе своју премоћ на континенту.³⁷ Исти аутор закључује да је, на једном нивоу, рат био "резултат слабог вођства у прве две декаде седамнаестог века", док је на дубљем нивоу био "резултат дискрепанци између опажене и стварне моћи".³⁸

Вестфалски мир је формално санкционисао територијални суверенитет, чиме је, како истиче Џон Херц, успостављена "Велика подела између онога што је још делимично била средњовековна ситуација која је одражавала одређену пропустљивост растуће нације-др-

---

³⁶ Myron P. Guttmann, *The Origins of the Thirty Years' War*, *Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 18, No. 4, *The Origin and Prevention of Major Wars*, Spring, 1988, 753.

³⁷ Исто, 768.

³⁸ Исто, 770.

жаве (када су, на пример, спољне силе још увек могле да се удруже с *фрондама* унутар земље против суверена те земље) и модерне ере затворених јединица које више не трпе такво мешање".³⁹

На унутрашње-политичком плану, у периоду који претходи Вестфалском и Пиринејском миру, значај религије се огледао у томе што, како Хаген Шулце истиче, "реформација и контрареформација нису представљале само секуларни заокрет вере, Цркве и друштва, већ одлучујуће елементе изградње европских држава". У Шпанији је укључивање Цркве у државу било "праћено реформом Цркве, оштрим дисциплиновањем и претапањем монашких редова", док је, у Енглеској, Хенри VIII стао на чело Англиканске цркве, чиме је "преузео црквеноправну, као и литургијску и догматичку папину власт". С друге стране, папа је признао да је врховни поглавар цркве у Француској Франсоа I, који је, заузврат, обуставио оснивање Галиканске цркве.⁴⁰

У Светом римском царству, Карлу V је било јасно да се "Царство може трансформисати у једну државу само под царском врховном влашћу онда кад цар ограничи папску моћ и, слично Француској и Шпанији, установи царску цркву". У томе није успео због радикалне реформације Мартина Лутера, али и "због отпора

---

³⁹ John H. Herz, *Rise and Demise of The Territorial State*, *World Politics*, Vol. 9, No. 4, July, 1957, 477.

⁴⁰ Hagen Šulce, *Država i nacija u evropskoj istoriji*, Filip Višnjić, Beograd, 2002, 40-41.

царских кнежева који су се плашили јаке царске централне управе". Наиме, на скупштини у Шпрејеру, 1526. године, постигнут је компромис, према којем је "лутеранским властелинима и градским магистратима дозвољено да унутар својих територија самостално уређују Цркву". Захваљујући томе, евангелистичка властела је, "слично енглеском краљу, постала *summus episcopus*", а њени припадници – "поглавари једне строго хијерархијски устројене црквене организације, чиме су конфесионалну област потпуно укључили у бирократски државни апарат". Истовремено, властела је и на католичким територијама тражила подређивање цркве држави. Такво стање је резултовало Аугзбуршким религијским миром из 1555. године, којим је призната равноправност лутеранских и католичких државних сталежа. Такође, према овом споразуму, становништво је морало да се прикључи вероисповести тамошњег господара, а ко на то није био спреман могао је да се пресели у земљу своје вероисповести. Овим је ојачана унутрашња хомогенизација немачких земаља и царских градова, али је, истовремено, ослабило Свето римско царство. Ипак, у њему је владао мир све до 1618. године и почетка Тридесетогодишњег рата.⁴¹

С друге стране, у Француској је било немогуће постићи компромис с радикалним хугенотима (калвинистима), што је резултовало крвавим верским ратом. Распад државе је спречен преласком хугенотског вође

---

⁴¹ Isto, 41-44.

Анрија од Наваре у католичанство и његовим крунисањем за краља. За то време, у Енглеској је трајао грађански рат, започет устанком нижег племства и парламента против фискалних потраживања, али додатно острашћен сукобом између енглеске бискупије, шкотског презбитеријанизма и више радикалних секти предвођених пуританцима.⁴²

У овим грађанским ратовима, који су раздирали Европу, родила се идеја о апсолутној краљевој власти. Мала елита правника, чиновника магистрата, чланова парламента и хуманистички образованих писаца окупила се око француског канцелара Мишела де л'Опитала и писца и члана парламента Мишела де Монтења, који су се залагали за јаку монархију, пошто је само она могла обезбедити мир, као и због тога што су монарха сматрали природним извором свих закона. При томе би питања религије требало да остану у надлежности Цркве. Под утицајем оваквих идеја, правник и филозоф Жан Боден је заступао успостављање професионално неутралне државе, којом би владао апсолутни суверен. Његова праведна владавина би била заснована на божанском и природном праву, као и на правним принципима монархије. У сличном духу, и Томас Хобс се залагао за апсолутну монархију, пошто се само у личности монарха може реализовати неподељени суверенитет државе. Потпуно поклапање државе, монарха и суверенитета у једној личности требало

---

⁴² Isto, 43-44.

је да обезбеди циљеве Хобсовог друштвеног уговора: мир и узајамну заштиту свих поданика.⁴³

Дакле, грађански ратови из 16. и 17. века су резултатовали настанком апсолутне државе, која, како Шулце истиче, "као таква једина располаже животом човека":

...Само су држави њени поданици дали легитимитет да у случају рата захтева спремност на смрт и погибију и спремност да се убијају људи изван државе. Сагласно овлашћењу, држава располаже животом и смрћу у форми кривичне пресуде. Сва остала обележја апсолутистичке државе произилазе из следећег: самоприказивање суверена, коме његова божанска моћ над животом и смрћу служи као његова милост; религиозно-црквеног кнежевског права на старање; потчињавања конкурентских моћних група, нарочито Цркве и – већином племићких сталежа; успостављања формалних правила послушничке, хијерархијски устројене бирократије, која службује у непристрасном испуњавању обавеза и која, наспрам поданика, наступа као надлежна служба, а не као личност; и установљавања стајаће војске...⁴⁴

Рат је представљао последње, али легитимно средство спољне политике апсолутног владара, што је довело до тога да су, у 17. веку, биле само четири године

---

⁴³ Исто, 45-47.

⁴⁴ Исто, 56-57. Ипак, Шулце подсећа да је ово само "идеалтип апсолутистичке државе, која је у стварности увек представљала само приближавање овој идеји", као и да су, у доба апсолутизма, "постојале сфере знатно слободније од државе него што је то случај у данашњој држави". Видети: исто, 57.

мира у Европи, док је, у 18. веку, на овом континенту, мир владао шеснаест година. Такав интензитет ратовања захтевао је постојање великих армија, које су могле да окупе само државе. Проблеми у вези с финансирањем, снабдевањем и руковођењем великим војскама "захтевали су рационалан и ефикасан радни управљачки апарат и порески систем". Нове тактике, снабдевање и командовање великом броју војника "претпостављали су чврсту дисциплину, а пошто је све већи део становништва долазио у додир са војском, војна дисциплина се преносила на широке слојеве друштва".⁴⁵ Ово је нарочито важило за Пруску, која је, у 18. веку, имала најбоље организовану редовну војску и у којој су војна и државна организација били нераскидиво повезани:

...Систем кантона је од тог краљевства начинио војничку државу под вођством Фридриха II. Кантон је основна ћелија државе и становништво је ту приковано. Становник је уписан у *кантон*, којим командује капетан. Без његове дозволе кретање унутар земље није могуће. Десетогодишњи дечаци, звани *Obligat*, пописани су и носе црвену кравату, која их издваја. Војска их редовно окупуља у одређеним временским интервалима. Капетан *Obligat*-а који излазе из дечјих година одабира највише момке. Становник кантона тада добија потпуно војно образовање. Оно траје од годину и по до две године. Они потом иду на вежбе по два или три месеца годишње. Обавезни су да увек носе са собом неки комад своје опреме, да присуствују недељом црквеној служби у војној

---

⁴⁵ Исто, 57.

униформи и учествују у годишњим смотрама. Подвргнути детаљној војној обуци с оружјем и строгој дисциплини, која укључује и телесне казне, становници кантона ни у свом приватном животу не могу да избегну туторство свог официра, који се меша у склапање брака и наслеђивање.⁴⁶

Пошто је постојала опасност да се апсолутна монархија претвори у деспотију, појавиле су се идеје како да се то спречи. Монтескје је предложио да се власт подели на три одвојене групе институција: егзекутиву, сачињену од монарха, владе и управе; легислативу, која би се састојала од представника народа и племства и која би представљала противтежу монарху; и судство, односно правосудну власт, замишљену као независна порота. Замисао је била да се ове три власти међусобно ограничавају и тако успоставе баланс између монарха, племићког сталеза и народа. Монтескјеово учење је утицало на пруског краља Фридриха II, који је поставио основе просвећеног апсолутизма, у којем "владара не легитимише Бог, већ закон који је проистекао из разума и друштвеног уговора". Тако, владар постаје "први слуга државе, а његова служба има оправдање само уколико је он добро обавља". Истовремено, у 19. веку, пруску државу карактерише прогресивна централизација и све већа правна контрола државне власти, а расте и значај бирократије.⁴⁷

---

⁴⁶ Жан-Пол Берто, Ратник, у: Мишел Вовел (приредио), *Човек доба просвећености*, СЛЮ, Београд, 2006, 95.

⁴⁷ Hagen Šulce, 60-64.

Међутим, нису сви филозофи били задовољни просвећеним апсолутизмом. Жан-Жак Русо је сматрао да је владавински уговор, на којем је почивала тадашња држава, представљао "подвалу имућних, којом су они, привидним разлозима, наговорили сиромашне на оснивање државе". Насупрот томе, Русо се залагао за оснивање *праве заједнице* у којој ће сваки појединац сва своја права пренети на њу. Тако би био конституиран суверенитет народа у држави, која би, у идеалном случају, била демократска република, у којој би целокупно грађанство доносило одлуке. Пошто би то могло да функционише само у малим заједницама, Русо је дозволио могућност да у већим државама владају заступници народа, док би највећим државама управљали демократски легитимисани монарси.⁴⁸ Русоов револуционарни модел државе и просветитељске идеје о природи и теорији уговора постали су веома политички утицајни, што се, према Шулцеу⁴⁹ и Филипу Џенкинсу⁵⁰, најбоље види у америчкој *Декларацији о независности* из 1776. године:

Ми сматрамо очигледним истинама да су сви људи створени једнаки; да их је њихов Творац обдарио неотуђивим правима; да међу ова спадају живот, слобода и тражење

---

⁴⁸ Исто, 67-68.

⁴⁹ Исто, 68.

⁵⁰ Filip Dženkins, *Istorija Sjedinjenih Država*, Filip Višnjić, Beograd, 2002, 58.

среће. Да би осигурали та права, људи установљавају међу собом државе које своју праведну власт црпу из сагласности оних којима се влада; када нека форма владавине постане штетна по те циљеве, право је народа да је измени или укине и успостави нову државу, оснивајући је на таквим принципима и организујући њену власт у таквом облику који ће му највероватније осигурати безбедност и срећу...⁵¹

Међутим, Данијел Џ. Борстин тврди да су "америчке идеје провинцијалног доба" само на први поглед "изгледале као закључци европских мислилаца 'просветитељства'", а да се, при пажљивијем разматрању, "те америчке доктрине (се) често показују 'очигледним' закључцима из чињеница америчког живота".⁵² Борстин појашњава:

...На пример, свестрана интересовања неког француског просветитеља изражавала су његово веровање у суверено јединство разума, а његова енциклопедијска интересовања потврђивала су теоријски "рационализам". Али, свестраност вирџинијског плантажера била је више плод стварне разноврсности његових одговорности – за владу, летину, медицину, религију, и све друго у његовом малом плантажном свету. Надаље, док се у Француској суштинска једнакост човечанства морала мучно доказивати истраживањем и спекулацијом (на пример у Русоовом "Есеју о пореклу неједнакости"), у Америци је идеја једнакости сама по себи

⁵¹ Deklaracija nezavisnosti, u: Filip Dženkins, 245.

⁵² Daniјel Dž. Borstin, *Amerikanci. Kolonijalno iskustvo*, Geopoetika, Beograd, 2004, 147.

имала очигледно значење. Наравно, америчке чињенице ће такође ограничити америчке идеале; где је изгледало да "чињенице живота у Америци" оспоравају једнакост (као у случају црнаца или Индијанаца), многи добри Американци имали су снажне сумње.

Од почетка, Американци су развили навику да углавном прихватају само оне идеје за које је изгледало да су се већ доказале у искуству. Узимали су ствари какве јесу као меру онога како би требало да буду; у Америци је "јесте" постало аршин за "треба". Зар није Нови свет био живо оповргнуће старих оштрих разлика између света какав јесте и света какав би могао или какав би требало да буде?⁵³

---

⁵³ Исто, 147-148. Слично Борстину, Пол Џонсон наглашава да су Вашингтон, Бенџамин Френклин, Томас Џеферсон, Александар Хамилтон, Џејмс Медисон и Џон Адамс "били отеловљење просвећености, али просвећености лишене своје изопачене француске интелектуалне слабости догматизма, антиклерикализма, моралног хаоса и претераног поверења у логику, а подупрте енглеским врлинама прагматизма, непристрасности и часном лојалношћу једних спрема другима". Видети: Pol Džonson, *Istorija američkog naroda*, Књига-комерс, Београд, 2003, 125. Међутим, није потребно наглашавати интелектуалне и моралне врлине очеве америчке нације да би се уочио догматски потенцијал просветитељства. Доказ за то је констатација Метју С. Андерсона да су "апсолутизам и нетолеранција својствени многим поставкама просветитељства када се оне изведу до свога крајњег логичког закључка". Према овом аутору, њихова екстремна форма је постулирала "идеалан тип друштва и владе који би се могли, заправо морали, постићи слободним деловањем људског разума". Циљ

Иако је могуће оспоравати утицај просветитељства на Америчку револуцију, немогуће је оповргнути његов огроман значај за револуционарна дешавања у Француској, крајем 18. века. Револуционарна парола "слобода, једнакост, братство" има своје корене у просветитељском мишљењу, којим је владао "свјетовни, рационални и прогресивни индивидуализам". Страствена вера "просвећеног" мислиоца у прогрес "одражавала је видљив напредак знања и технике, раст богатства, благостања и цивилизације, што је све у његовој средини било очито, а што је, донекле оправдано, приписивао ширењу својих идеја".⁵⁴ Такође, Русоова политичка мисао је створила "концептуални оквир онога што ће бити јакобинство и револуционарни језик, и то кроз филозофске премисе (остваривање појединачног кроз политичко)". Франсоа Фире истиче да се Русо не може сматрати "одговорним" за Француску револуцију, али и

је био успостављање природног и рационалног поретка, који ће бити и друштво савршено моралних људи. Андерсон закључује да је "упоредо са подругљивим, критичким, светским, понекад циничним духом просветитељства, из потаје вребао бар потенцијално тоталитарни дух утопије и месијанизма", који ће "кроз дела Маблија, а још више Русоа, имати знатан утицај за време Француске револуције". Видети: Метју С. Андерсон, *Европа у осамнаестом веку 1713-1789*, СЛЮ, Београд, 2003, 455.

⁵⁴ Е. Ј. Нобсбаум, *Доба револуције. Европа 1789-1848*, Школска књига – Стварност, Загреб, 1987, 37-38.

да је управо овај филозоф "створио једну културну грађу од које су саздане револуционарна свест и револуционарна пракса".⁵⁵

Док су свој идејни ослонац проналазиле у просветитељству, прве модерне револуције су своју економску основу имале у развоју капиталистичке привреде. Први пример за то је Холандија, у којој је осамдесетогодишња револуција резултовала званичним признањем поделе на независне калвинистичке Уједињене провинције (простор данашње Холандије) и католичку шпанску Низоземску (данашњу Белгију), Вестфалским уговором 1648. године. Наиме, у другој половини 16. века, слабљење шпанске превласти у Европи омогућило је буржоазији Уједињених провинција да револуцијом реализује своје економске интересе. У почетку је њихова економска политика била протекционистичка, али су се брзо определили за слободну трговину.⁵⁶ Убрзо су Уједињене провинције почеле да доминирају светском привредом у пољопривредној и индустријској производњи, трговини и финансијама. Према Волерстину (Валерштајну), снага холандског капитализма је била "резултат три узастопна корака":

...као прво, производна и трговачка снага у свјетској привреди створила је основу за здраве државне финансије. Друго, здраве државне финансије, повезане с трговачком

---

⁵⁵ Франсоа Фире, *О Француској револуцији*, 41.

⁵⁶ Immanuel Wallerstein, *Suvremeni svjetski sistem*, 144-149.

мрежом широм свијета, омогућиле су Амстердаму да постане *locus* међународног платног система и новчаног тржишта, нарочито с обзиром на успорени развој свјетске привреде и, стога, монетарну нестабилност. Треће, производна и трговачка снага, повезана с контролом над међународним новчаним тржиштем, омогућила је *извоз* низоземског капитала који се поновно враћао и омогућио Низоземцима да живе од производног вишка који је био далеко већи од онога што су га сами створили, те дуго након епохе свог главног производног доприноса.⁵⁷

Наиме, од 1590. године, раст холандске привреде је створио услове за успешно учешће на тржишту новца. Збацивање хабзбуршке власти је омогућило узајамно деловање пораста становништва и предузетничког духа у Уједињеним провинцијама. Поред пораста natalитета, постојао је и велики прилив избеглица с југа и из разних крајева Европе, од којих су многи били радници, занатлије, наставници и капиталисти. Таква структура имиграната је омогућила успон производње и трговине, на шта се надовезала и прекоморска експанзија. Амстердам је постао центар међународних финансија, што је било "природна последица функције ове републике као бродског превозника, мењача и трговца Европе". Кенеди објашњава да се услуге (примање депозита уз камату, пребацивање новца, кредитирање и исплаћивање меница, подизање зајмова) нису разликовале од "праксе која је већ установљена, у

---

⁵⁷ Исто, 309.

рецимо, Венецији и Ђенови, али је пословање у коме се огледало трговачко богатство Уједињених провинција било у већим размерама и водило се уз већи степен сигурности – тим више што су главни инвеститори биле владе, и што су желели да виде како се подржавају принципи чврсте валуте, сигурног кредита и редовне исплате дуга". Због тога је најчешће било "доступног новца за државне зајмове, што је холандској републици давало непроцењиву предност над њеним ривалима". Услед постојаности њеног кредитног рејтинга, "могла је да узима позајмице јефтине од било које друге државе".⁵⁸ Таква економска експанзија Уједињених провинција била је у нераскидивој корелацији с њиховим политичким и војним успесима, па се, због свега тога, можемо сложити с Тилијем да је у "‘ниским земљама’ постављен европски модел за буржоаску револуцију".⁵⁹

У Енглеској се "трговачки живот и у градовима и на селу, у току шеснаестог и седамнаестог века, развијао углавном, иако не искључиво, кроз супротстављање круни". Ограђивање је било најзначајнија структурна промена у енглеској пољопривреди 16. века, а његови главни актери били су велепоседници који су, желећи да "остваре профит, било продајом вуне било повећањем ренте путем давања земље у закуп онима

---

⁵⁸ Pol Kenedi, 91-93.

⁵⁹ Čarls Tili, *Evropske revolucije 1492-1992*, CID, Podgorica; *Politička kultura*, Zagreb, 2005, 68.

који се тиме баве", настојали да "сељацима ускрате право на обрађивање отворених поља, право на коришћење заједничке земље за испашу, сакупљање дрва за огрев и слично". Ограђивање су вршили и имућни сељаци, с циљем да се обезбеди земљиште за обрађивање, а дешавало се и да су "сељаци ограђивали земљу на основу међусобног договора, како би консолидовали парцеле и избегли систем уских врста на отвореном пољу".⁶⁰

Заједно с Барингтоном Муром можемо нагласити да су, као главни носиоци аграрног капитализма, "комерцијално настројени елементи у редовима виших класа земљопоседника и, у нешто мањој мери, слободних сељака, представљали главну снагу која се супротстављала краљу и настојањима круне да сачува стари поредак, па према томе значајан иако не једини узрок избијања Грађанског рата".⁶¹ Дугорочно, јачајући на рачун краља, Парламент је функционисао као "инструмент комерцијално настројених виших класа земљопоседника".⁶² Сажимајући револуционарна дешавања у Енглеској и Велсу из 17. века, Тили закључује да је њихов кумулативни ефекат у британском животу био следећи:

---

⁶⁰ Barington Mur, *Društveni koreni diktature i demokratije. Vlastelin i seljak u stvaranju modernog sveta*, "Filip Višnjić", Beograd, 2000, 20-23.

⁶¹ Исто, 26.

⁶² Исто, 37-38.

...образовање компактне, финансијски ефективне државе, чврсто утемељене у англиканском наслеђу, у којој је дошло до успостављања краљевске власти и парламентарне коалиције земљопоседника и трговаца, кад је реч о контроли над националним пословима, док је регулација локалних послова препуштена земљопоседницима и духовницима и у којој је, у земљи као целини, промовисана пролетаризација и индустријализација, чиме су се развијали услови за аграрни, а потом и за индустријски капитализам.⁶³

У 18. веку, у британским колонијама у Америци, дошло је до стварања нових снажних елита, чији су истакнути представници били "плантажери и поседници великих имања, као у случају педесетак породица из Вирџиније које су држале положаје судија и служиле као гувернеров савет".⁶⁴ Такође, имућни плантажер у Вирџинији могао је и да заповеда милицијом, буде црквени одборник, као и да врши функцију посланика у Дому грађана, где су се доносиле "главне одлуке о цени и квалитету дувана, опорезивању, образовању, односима с Индијанцима и религији". Заправо, вирџинијски плантажери Вашингтон, Монро и други чинили су језгро револуционарног покрета и младе федералне владе.⁶⁵

---

⁶³ Čarls Tili, *Evropske revolucije 1492-1992*, 131.

⁶⁴ Filip Dženkins, 41.

⁶⁵ О политичкој улози вирџинијских плантажера видети: Danijel Dž. Borstin, *Amerikanci. Kolonijalno iskustvo*, 104-117.

Џенкинс наглашава да "америчко сеоско племство није било искључиво јужњачка појава", као и да се у градовима развијала "патрицијска елита трговаца и финансијера, која се истовремено везивала за политичке вође провинцијског друштва".⁶⁶ Све њих је погађала британска пореска политика у 1760-им годинама, а пре свега, порези на меласу, чај, папир и другу увозну робу, као и таксе за новине, правна документа и друго. Ове мере су појачале незадовољство Законом о навигацији, којим је Британија регулисала трговину и индустријску производњу на својим прекоморским територијама тако што је налагала "да се сва извозна роба колонија транспортује британским бродовима да би се помогло домаћој трговачкој флоти". Зато се, 1760-их и 1770-их година, развио организован отпор око тајних клубова "Синова слободе". Од 1772. године, Бостон постаје центар "растуће мреже Комитета истомишљеника, који су размењивали вести и планирали заједничке акције, и тако, упркос британској репресији, развијали јединствен амерички идентитет". Борба је кулминирала 1773. године, чувеном "Бостонском чајанком", односно уништавањем товара чаја из Источне Индије у бостонској луци. Као одговор на британске противмере, у септембру 1774. године, на састанку у Филаделфији, Континентални конгрес је наредио бојкот британских и ирских индустријских производа. У априлу

---

⁶⁶ Filip Dženkins, 41.

1775. године, дошло је првих правих битака, а у августу исте године, Британија је званично прогласила да су се колоније побуниле.⁶⁷

За разлику од енглеског племства, француска аристократија се, у 16, 17. и већем делу 18. века, издржавала од намета које је прикупљала од својих сељака у натури или готовини, да би се, тек у другој половини 18. века, укључила у процес ограђивања земље и комерцијализације пољопривреде. У истом периоду, француски краљ је буржоазију држао под контролом продајом положаја у бирократији, уз које је ишао и племићки статус. Истовремено, такав начин сакупљања прихода за државну касу је био и гарант краљеве независности од аристократије, пошто није морао да од Скупштине сталеза тражи дозволу за сакупљање новца. Међутим, временом је продаја положаја довела до феудализације буржоазије и њеног осамостаљивања, што се нарочито види на примеру парламената, правосудних органа који су имали велику административну власт и чијој су се борби против краља придружила и друга сталешка тела, у 18. веку.⁶⁸

---

⁶⁷ Исто, 54-56.

⁶⁸ Barington Mur, 47-67. Наиме, Тили пише да су високи судови, како су се парламенти још називали, добили подршку буржоазије и сељаштва, супротстављајући се политици опорезивања, којом је двор покушао да ликвидира дуг настао током Седмогодишњег рата (1756-1763). Видети: Čarls Tili, *Evropske revolucije 1492-1992*, 170-174.

Друга половина 18. века је донела делимично удаљавање од политике државне контроле индустрије, те су постали гласнији захтеви да се уклони све што ограничава трговину и производњу. За време свог мандата првог министра, Тирго је спровео реформу пореског система, увео слободну трговину житом, укинуо кулук и цехове, а радницима обезбедио слободу избора занимања. Слободна трговина житом је проузроковала раст цена, што је довело до побуне сиромашних сељака и градског плебса, такозваних санкилота. Такође, финансијери и произвођачи су били огорчени због Тиргоовог одбијања да води протекционистичку политику, нарочито у индустрији памука и гвожђа, као и да забрани извоз индустријских сировина. Барингтон Мур констатује да је капитализам "прожео Стари режим и деформисао га на начин који му је супротставио значајне сегменте привилегованих класа и сељака, окренувши и њих против монархије", као и да је радикални притисак санкилота и делова сељаштва био "изричито и упадљиво антикапиталистички".⁶⁹ Исти аутор констатује да Француска револуција "није била буржоаска револуција у ограниченом смислу присвајања политичке моћи од стране буржоазије која је већ освојила доминантне врхове економске моћи", већ су се делови буржоазије успињали ка власти "на леђима радикалних покрета градског плебса, ослобођеног рушењем поретка и монархије". Истовремено, горњи слојеви сељаштва су успели да

---

⁶⁹ Barington Mur, 71-73.

"изнуде укидање система племићких права", што је, како Мур наглашава, "основно достигнуће Револуције".⁷⁰

Поред тога што су омогућиле економски и политички успон буржоазије, прве модерне револуције су држави донеле националну идентификацију. Међутим, треба нагласити да се ту пре ради о процесу, него о тренутној промени. Кенеди подсећа да, првих неколико деценија, холандски побуњеници "себе уопште нису сматрали посебном државом, а све до почетка седамнаестог века границе ни на који начин нису биле формиране". Према истом аутору, "такозвана побуна у Низоземској је у почетку била спорадична афера, током које су се различите друштвене групе и региони борили једни против других исто онако као што су се супротстављали – а понекад и преговарали – са својим хабзбуршким владарима".⁷¹

Када су се 1581. године одвојиле од Шпаније, "једним формалним оснивачким актом, северне провинције су образовале и прогласиле самосталну протестантску републику уједињених холандских провинција као федерација седам регионалних јединица, које су заједнички деловале на основи добровољног удруживања, а не у стилу бирократизоване апсолутистичке централизоване државе".⁷² Суштина је била у томе да су тр-

---

⁷⁰ Исто, 106.

⁷¹ Pol Kenedi, 90.

⁷² Ханс-Улрих Велер, *Национализам. Историја – форме – последице*, Светови, Нови Сад, 2002, 22-23.

говци за себе "створили флексибилну конфедерацију без административног апарата какав налазимо у већини других држава".⁷³ У области економске политике, резултат таквог државног уређења је био да су "Уједињене провинције била велика изнимка у превласти меркантилистичке идеологије у седамнаестом столећу", иако је, у ранијем периоду, Амстердам "енергично сlijедио, наравно, пут протекционизма".⁷⁴

Успешно изведена револуција је допринела да се код становника Уједињених провинција створи "горда самосвест, која се већ одликовала цртама будућег национализма"⁷⁵, али је конфедерално уређење спречило завршетак националног конституисања и интеграције. Уследила је дуга историја унутрашњих политичких борби, уз честе стране интервенције, која се завршила поделом низоземске територије на протестантску Холандију и католичку Белгију, у 1830-им годинама.⁷⁶

Из Енглеског грађанског рата и Пуританске револуције проистекло је Кромвелово вођство, које је, како Ханс Кон истиче, "означило коначну транзицију од религијског медијевализма ка модерној Енглеској, ка доминацији средње класе и тржишних интереса". Према истом аутору, Оливер Кромвел је, "више него ико други, пробудио свест енглеског народа као изабраног

---

⁷³ Immanuel Wallerstein, *Suvremeni svjetski sistem*, 147.

⁷⁴ Исто, 310.

⁷⁵ Ханс-Улрих Велер, 23.

⁷⁶ Carls Tili, *Evropske revolucije 1492-1992*, 70-74.

народа, свест у којој је сваки Енглеz био позван да учествује", при чему је енглески народ идентификован са старозаветним Израелом. Понављањем искуства изабраног народа, Савеза с Богом и битака вођених у Његово име, како Кон тврди, у овој револуцији је рођен енглески национализам. Међутим, пошто и сам Кон признаје да, без обзира на своје дубоке националне и социјалне импликације, Пуританска револуција представља фундаментално религијски покрет, као и да се ту још увек не ради о "секуларизованом национализму насталом на крају 18. века"⁷⁷, сматрам да енглеска револуционарна дешавања у 17. веку имају више елемената империјалне него националистичке политике. Ипак, несумњиво је да је у Енглеском грађанском рату и Славној револуцији постављен темељ онога што Кришан Кумар назива "империјалним" или "мисионарским" национализмом.⁷⁸

Иако Америчка револуција важи за антиколонијални рат, многи њени учесници су себе доживљавали као део "традиције слободе проистекле од њихових пуританских предака". При томе, они су себе називали "наследницима војске Оливера Кромвела" и "наслед-

---

⁷⁷ Hans Kohn, *The Genesis and Character of English Nationalism*, *Journal of the History of Ideas*, Vol. 1, No. 1, January, 1940, 69-94.

⁷⁸ Krishan Kumar, *Nation and Empire: English and British National Identity in Comparative Perspective*, *Theory and Society*, Vol. 29, No. 5, October, 2000, 575-608.

ницима Кромвеловог избора".⁷⁹ Не само да се америчким колонистима чинило "да је Рат за независност само логичан наставак британске историје од пре једног и по века", већ је и из перспективе британских виговаца то изгледало као "други грађански рат, борба да се прошире и на Америку пренесу начела Славне револуције из 1689. године".⁸⁰

Као и становници Британских острва у време Енглеског грађанског рата и Славне револуције, и амерички колонисти су били подељени и међусобно супротстављени у Америчкој револуцији. Пол Џонсон истиче да је Рат за независност био и "жесток грађански рат", процењујући да је половина Американаца била неопредељена, док је патриота и торијевских лојалиста био подједнак број. Велику улогу у овој подели играо је етнички и религијски идентитет. Тако су, на пример, Шкоти и англиканци били лојалисти, док су Ирци и досељеници шкотско-ирског порекла из Алстера, као и хугеноти били патриоти. Енглези и Холанђани су били подељени, а Немци су "били неутрални, склони да следе преовлађујуће расположење у својој локалној средини".⁸¹

---

⁷⁹ James C. Spalding, *Loyalist as Royalist, Patriot as Puritan: The American Revolution as a Repetition of the English Civil War*, *Church History*, Vol. 45, No. 3, September, 1976, 329.

⁸⁰ Danijel Dž. Borstin, *Amerikanci. Državotvorno iskustvo*, *Geopoetika*, Beograd, 2005, 428.

⁸¹ Pol Džonson, 163-165.

Истовремено, ни патриоти нису од самог почетка били јасно опредељени за независност. Чак је и Џорџ Вашингтон, како Џонсон тврди, био "амбивалентан у погледу Енглеске, њене краљевине, њених институција и њених метода"⁸², док је Бенџамин Френклин 1774. године боравио у Лондону да би преговорима постигао компромис, видећи себе као "великог посредника између Британије и Америке".⁸³ Према Борстину, Американци су, у погледу организације власти у колонијама, били знатно флексибилнији од Британаца:

...Многи Британци нису видели никакве разумне алтернативе за удаљене народе осим "апсолутне зависности" и "апсолутне независности". Та теоријска искључивост дуго им је стварала недаће у Ирској, а сада им је задавала недаће и у Америци. Ако Парламент уопште може да доноси законе за колоније, говорили су они, онда овлашћења Парламента морају да буду неограничена.

Америчко искуство је далеко надмашило енглеску (или европску) теорију. Колонијална законодавна тела, која су имала овлашћења у локалним и унутрашњим питањима у којима је далеки Лондон био немоћан, са задовољством су Лондону препустила крупна питања империјалне политике, трговине и пловидбе за коју је била потребна моћ британске морнарице. Американци су створили *modus vivendi* који је, са повременим прилагођавањем променљивим потребама царства, могао да опстане бесконачно дуго. Када је шезде-

---

⁸² Исто, 127.

⁸³ Исто, 144.

сетих година осамнаестог века британска власт покушала да затегне узде над америчким колонијама, то је заправо значило да Лондон одбија да погледа истини у очи.⁸⁴

Борстин истиче да је, услед отежане комуникације у колонијалном периоду, у Америци развијен "делотворан федерализам"⁸⁵, а политичка последица тога била је неизграђеност јединственог америчког идентитета:

Пре независности, Американци су истовремено били и британски поданици и становници Масачусетса, Њујорка, Вирџиније, или неке друге колоније. По стицању независности, више нису били Британци, али још нису постали ни Американци. Још није постојала америчка држава на коју би усмерили своју оданост. И даље су остали Вирџинијанци, или припадници неке друге колоније, оставши првенствено и трајно одани сопственој колонији, која је сада постала држава.⁸⁶

Свака од ових колонија је ратовала "зарад њене локалне самоуправе – зарад њеног права да новац користи у сопствене сврхе, да њени становници буду близу дома и да се њено благо не одлива ни због чијих великих политичких планова". Зато је, стицањем незави-

---

⁸⁴ Danijel Dž. Borstin, *Amerikanci. Državotvorno iskustvo*, 420-421.

⁸⁵ Исто, 417.

⁸⁶ Исто, 425.

ности, настало тринаест држава уместо једне, па је једини могући облик њиховог почетног повезивања био лабави конфедерални савез.⁸⁷ Међутим, тешкоће у вођењу рата настале због непостојања јаке централне власти, као и велики трошкови услед инфлације и ускогрудог међусобног надгорњавања држава, указали су на потребу стварања федерације.⁸⁸ Зато је, 1787. године, донет Устав који је представљао компромис између заступника јаке савезне државе и поборника лабавог савеза држава. Према овом највишем државном акту, Представнички дом је непосредно биран гласовима народа и дата му је контрола државних рачуна, док су законодавна тела сваке од држава бирала по два члана Сената, који је био овлаштен за спољну политику и друга питања. Ропство није нигде осуђено, а робовласничке државе су добиле предност, захваљујући томе што су робови урачунати у гласаче, тако што је сваки роб рачунат као три петине слободног човека, при чему им је, наравно, онемогућено да гласају. Председник је биран непосредним гласањем народа, а у случају да ниједан кандидат не добије већину гласова, Представнички дом би бирао једног од три првопласирана, тако што би гласале државе, а не појединци. Било је неопходно да Устав верификује најмање девет од тринаест држава, при чему су ратификацију

---

⁸⁷ Исто, 427-429.

⁸⁸ Danijel Dž. Borstin, *Amerikanci. Državotvorno iskustvo*, 436-437.

обављали "народни, специјално изабрани зборови, а не законодавна тела држава".⁸⁹ Џонсон објашњава:

...Осећало се да одобравање државних законодаваца није довољно. Ово је био базични закон, који се тицао сваког члана нације, његове деце и унучади, као и генерација које долазе. Народ треба да учествује, као нација, у одлучивању да ли да га одобри, а сам ратификациони процес би их подстакао да гледају преко граница њихове сопствене државе и разматрају национални интерес, као и свој сопствени. Била је то мудра одлука, поново са значајним последицама, стога што народ који је једном уведен на политичку сцену и од кога је тражено мишљење, не може никад поново бити гурнут на страну.⁹⁰

Поставило се питање ко чини нацију. Френклин није имао ништа против повећања броја досељеника енглеског порекла, "али је био узнемирен изгледном будућношћу да енглество Америке не буде разводњено новим, неенглеским и небелим доласцима". Он се противио ропству и трговини робљем, плашећи се "будућег света у коме ће бела раса, а посебно Енглези, бити утопљена". Био је незадовољан и досељавањем великог броја Немаца, нарочито у Пенсилванију, и залагао се да се "за свако место од поверења, профита или части" добија квалификација на основу језика. Сличне ставове су имали Вашингтон и Џеферсон који "нису желели неограничену, па чак ни имиграцију ши-

---

⁸⁹ Pol Džonson, 178-180.

⁹⁰ Исто, 180.

роких размера". Зато је, убрзо, утврђен рок од пет година боравка за добијање држављанства. Држављанство Сједињених Држава је извођено из држављанства сваке појединачне државе, при чему је оно било резервисано за белце. Устав и државе су имплицитно искључивале из држављанства "црнце (чак иако су слободни) и још увек трибализоване Индијанце, сматрајући да припадају страним нацијама". Беле жене су били држављани, али су право гласа добиле тек 1920. године, док црнци нису аутоматски добијали држављанство све до 1868, а Индијанци до 1924. године.⁹¹

Ерик Хобсбаум нас подсећа да, иако је "остала кључни догађај у америчкој историји", Америчка револуција је "оставила мало битних трагова другдје", док Француска револуција "значи прекретницу у свим земљама".⁹² Разлози за то леже у следећем:

...Француска је потакла револуције и дала идеје које су се толико прошириле да је тробојница постала нека врста симбола сваке нације у настајању, а европска (и, заправо, свјетска) политика између 1789. и 1917. била је увелике прожета борбом за принципе 1789. и против њих, или за још бунтовније принципе из 1793. Француска је створила садржај и рјечник либералне и радикално-демократске политике већег дијела свијета. Дала је први велики примјер, замисао и вокабулар национализма, дала је законике, моделе научне и техничке организације, метрички систем мјера

---

⁹¹ Исто, 186-188.

⁹² Е. Ј. Hobsbawm, *Doba revolucije. Evropa 1789- 1848*, 63.

за већину земаља. Идеологија модерног свијета први пут је продрла у старе цивилизације, које су дотад одолијевале европским идејама, баш захваљујући француском утјецају. То је било дјело Француске револуције.⁹³

Према Фиреу, Француска револуција је постала историјски модел, због тога што је прва увела демократску политику као националну идеологију. При томе, израз "демократска политика" се не односи на "скуп правила или процедура чији је циљ да, на основу изборног консултовања грађана, организују функционисање институција јавне власти", већ на "систем веровања на коме се заснива нови легитимитет рођен у револуцији и према коме 'народ', да би завео слободу и једнакост, што су циљеви колективне акције, мора сломити отпор својих непријатеља".⁹⁴ Ти непријатељи нису били само краљ, аристократија и други противници и издајници револуције и нације, већ су то биле и реакционарне власти у другим државама. Иако националисти, револуционари су гајили снажно мисионарско уверење да је ослобођење Француске било "само први корак у универзалном тријумфу слободе", те да је "дужност домовине револуције да ослободи све народе који стењу угњетавани тиранијом".⁹⁵

Да би се остварила та мисија, требало је најпре остварити национално јединство, односно интегриса-

⁹³ Исто, 62.

⁹⁴ Франсоа Фире, *О Француској револуцији*, 36.

⁹⁵ Е. Ј. Hobsbawm, *Доба револуције. Европа 1789-1848*, 71.

ти државу-нацију. Зато су, у периоду од 1789. до 1893. године, револуционари спровели многе реформе:

...Они су елиминисали све претходне територијалне јурисдикције, преобразили многе старе парохије у шире комуне, укинули десетак и феудалне дажбине, расточили корпорације и њихове привилегије, установили административни и изборни систем од врха до базе, наметнули проширене и стандардизоване порезе помоћу тог система, приграбили својину племства у емиграцији и Цркве, распустили монашке редове, подредили свештенство држави и наметнули му заклетву да ће бранити нову државну Цркву, регрутовали младе људе у дотада невиђеном проценту и потиснули аутоматско локално лидерство племства и свештенства.⁹⁶

Међутим, управо су те мере показале колико је било национално нејединство и колико је нереална слика "о јединственом народу који поздравља долазак дуго очекиваних реформи". О томе нам говоре локалне историје револуције које "разоткривају чињеницу да су француски револуционари успостављали своју моћ кроз борбе, често и са тврдокорним народним отпором". Тако су се федералистички покрети јавили у пролеће 1793. године, "када су јакобинци ширењем спољних ратова – укључујући проглашење рата у Шпанији – изазвали отпор опорезивању и регрутацији", док је контрареволуција на западу била "непосредна реакција на покушаје револуционарних званичника да инсталирају непосред-

---

⁹⁶ Čarls Tili, *Evropske revolucije 1492-1992*, 181.

ну владавину у том региону: владавину која је практично племићима и свештеницима одузела њихову позицију релативно аутономних поседника; која је државне захтеве за порез, људство и лојалност спуштала на ниво појединачних заједница и домаћинстава; која је буржужима тог региона дала политичку моћ коју они никад пре нису имали".⁹⁷ Колико су непријатеља револуционари морали да савладају говори нам податак да се, у јуну 1793. године, против Париза побунило "60 од укупно 80 француских департмана, а армије њемачких принчева, продирале су са сјевера и с истока, док су Британци нападали с југа и са запада".⁹⁸

У ствари, велики део Европе је био увучен у рат, који је континуирано трајао од 1792. до 1815. године. Хобсбаум истиче двоструку природу тог рата, то јест, да су се у том рату сукобиле две врсте противника: "велесиле и системи, Француска као држава која се због својих интереса сукобљава с другим државама исте врсте (или с њима склапа савезе), али и Француска као револуција која позива народе свијета да збаце тиранију и пригрле слободу, те – њој насупрот – снаге конзервативизма и реакције". Временом се разлика између та два вида рата смањила, па је моменат империјалног освајања потиснуо моменат ослобађања "кад год би француске трупе поразиле, окупирале или анектирале неку земљу, а међународни рат био је због

---

⁹⁷ Исто, 183-185.

⁹⁸ Е. Ј. Hobsbawm, *Doba revolucije. Evropa 1789-1848*, 73.

тога много мање испреплетен с грађанским ратом (да-како, у свакој земљи властитим)". С друге стране, контрареволуционарне снаге су се "помириле с необори-вошћу већег дијела револуционарних достигнућа у Француској, те су, према томе, биле спремне на прего-воре о миру (с одређеним резервама), прије као на по-гађање између сила које нормално функционирају не-го као између сила свјетлости и таме".⁹⁹

Французи нису имали много савезника. САД су учествовале у рату само од 1812. до 1814. године, док су филојакобинизам и профранцуски сентименти постојали "углавном у неким подручјима која граниче с Фран-цуском, гдје су друштвени увјети били слични, или културни контакти стални (Низоземска, Порајње, Шви-царска и Савоја), у Италији, те због понешто друкчијих разлога, у Ирској и Пољској".¹⁰⁰ Што се тиче против-ничке стране, Русија, Аустрија и Пруска су биле про-тивници револуције, али "ништа у државним интереси-ма није наметало непрекидно оштро непријатељство према Француској, поготово побједничкој Француској, која је одређивала повремене прерасподјеле европског територија". Међутим, главни сукоб је био између Француске и Британије и тај је конфликт доминирао међународним односима у већем делу 18. века. Британ-ски циљ је било уклањање "главног супарника који је стајао на путу потпуној енглеској доминацији на европ-

---

⁹⁹ Исто, 81.

¹⁰⁰ Исто.

ском тржишту, потпуној контроли колонијалних и прекоморских тржишта, што је претпостављало и контролу мора". Истовремено, "Британија је била задовољна било којим рјешењем у континенталној Европи по којему би сваку њој потенцијално конкурентску државу остале земље могле држати у шаху", што је изван Европе подразумевало "потпуно рушење туђих колонијалних царстава и знатно повећање Британског империја". С друге стране, француска буржоазија је тежила потпуном уништењу британске трговине, што је требало да буде "осигурање против будућег опоравка Британије". Дакле, обе стране су желеле тоталну победу, што је сукоб између Француске и Британије учинило трајним и непомирљивим.¹⁰¹

Док Хобсбаум радикализацију ратних циљева види као резултат непомирљивости економских интереса француске и британске буржоазије, Ели Кедури наглашава значај национализма и демократизације за такву промену. Овај аутор истиче да су принципи Француске револуције

...увели нови стил у политику који се заснивао на ставу да изражавање народне воље надилази снагу уговора и споразума, да оно оправдава отказивање дотадашње лојалности и, пуким декретом, озаконјује нови акт ма какав он био. По самој својој природи, овај нови стил тежи радикализму. Он поставља политику као борбу за принципе, а не као бескрајно

---

¹⁰¹ Исто, 85-86.

усклађивање међусобно конфликтних захтјева. Али пошто принципи не укидају интересе, овај концепт политике производи кобну конфузију. Амбиције неке државе или планови неке фракције приказују се као израз чистог принципа, компромис се означава као издаја, а крајња непомирљивост ривала и опонената постаје правило. Свијест о томе да се посједује неприкосновени принцип порађа свијест праведника чијој се неумјерености никад не може стати на пут; напротив, ова ексцесивност се мора увијек поново потврђивати.¹⁰²

Заправо, и агон између две буржоазије и успон национализма и демократије јавили су се у завршној фази Првог циклуса историје модерног светског система, који карактерише мултилатерална империјална хегемонија, односно такмичење неколико империјалних сила за примат. То значи да је непријатељство Француске и Британије представљало врхунац овог такмичења, којим је требало да се разреши која ће сила успоставити унилатералну империјалну хегемонију у наредном циклусу историје модерног светског система. Отуда радикални и тотални карактер европског рата вођеног на прелазу између 18. и 19. века.

Иако су антифранцуске снаге биле знатно бројније, у већем делу овог рата, низале су се француске победе. Томе је пресудно допринела масовна мобилизација цивила, што је била новина коју је Француска увела у начин ратовања. То је омогућило да до изражаја дођу врлине, као што су: "импровизирана организација, по-

---

¹⁰² Eli Keduri, *Nacionalizam*, CID, Podgorica, 2000, 40-41.

кретност, прилагодљивост, а изнад свега чиста офензивна храброст".¹⁰³ Тиме је означен настанак савременог ратовања, које показује да "државни интереси сада зависе од учешћа обичних грађана, што раније није могло ни да се замисли".¹⁰⁴ Та зависност је омогућила Хобсбауму да успостави другачију врсту везе између рата, демократије и национализма, од оне коју је успоставио Кедури. Хобсбаум истиче:

...Очигледно, демократизација политике, тј. са једне стране, све веће ширење (мушког) права гласа, а са друге стране, стварање савремене, административне државе која мобилише грађане и на коју грађани могу да утичу, ставили су питање "нације" и осећања грађанина према ономе што су сматрали својом "нацијом", "националношћу" или другим центром лојалности, у саму срж дневне политике.¹⁰⁵

Основа за такву промену је постављена у 18. веку, када је плаћеничка војска уступила место великој стајаћој армији, чији су припадници регрутовани у оквиру националне популације и које је иста та популација финансирала порезима. Тили констатује да је формирање тако великих војних снага имало много непланираних, али фундаменталних консеквенци:

---

¹⁰³ Е. Ј. Hobsbawm, *Доба револуције. Европа 1789-1848*, 86-87.

¹⁰⁴ Ерик Хобсбаум, *Нације и национализам од 1780. Програм, ми, стварност*, 94.

¹⁰⁵ Исто, 95.

...укључивање владара у проширену борбу и погађање са себи потчињеном популацијом, проширење дефиниције држављанства, ширење идеја и пракси народног суверенитета, настајање остваривих захтева поданика према државама у таквим формама као што су право на петицију и удруживање, јачање различитих врста представничких институција, увећање централних државних бирократија, кретање држава од индиректне ка директној владавини, ширење државне контроле над залихама и токовима рада, капитала, добара и новца унутар и преко све боље дефинисаних националних граница, увећање државних обавеза према војним ветеранима и њиховим породицама, стварање колективних политичких актера од ветерана и њихових породица, и ширење заједничког искуства кроз саму војну службу...¹⁰⁶

Тотални рат и стварање чврсто интегрисане националне државе представљају врхунац Првог циклуса историје модерног светског система, који је трајао од почетка 16. до почетка 19. века и којег карактеришу мултилатерална империјална хегемонија више сукобљених сила, тежња да се државе интегришу и превазиђу предмодерни политички партикуларизми, као и меркантилистичка политика изградње и консолидације капитализма. Поразом Наполеона и Бечким конгресом 1815. године, започет је Други циклус историје модерног светског система.

---

¹⁰⁶ Charles Tilly, *States and Nationalism in Europe 1492-1992*, *Theory and Society*, Vol. 23, No. 1, February, 1994, 139.

ДРУГИ ЦИКЛУС

На Бечком конгресу 1815. године, створена је нова карта Европе заснована на равнотежи између Русије, Британије, Француске, Аустрије и Пруске. Британија се издвајала од остале четири империје по томе што није имала територијалне претензије на континенту, већ су се њени интереси ограничавали на то да "ниједна сила не буде превише снажна".¹ Истовремено, како констатије Хобсбаум, Британци су "до 1815. остварили најпотпунију побједу, какву у свјетској историји није остварила ниједна сила, јер је Британија изашла из двадесетогодишњег ратовања против Француске као једина индустријализирана земља, једина поморска сила – британска морнарица имала је 1840. готово онолико бродова колико све остале земље заједно – и једина моћна колонијална сила свијета". Зато је изгледало да

---

¹ Е. Ј. Hobsbawm, *Доба револуције. Европа 1789-1848*, 98-99.

"ништа не стоји на путу једином великом експанзионистичком интересу британске вањске политике – ширењу британске трговине и инвестиција".²

Британски интерес да у Европи влада равнотежа снага био је у сагласју са *laissez-faire* идеологијом политичке економије, која је била карактеристична за рану индустријализацију и проповедала "вечити мир, мале државне издатке (посебно на одбрану) и смањење државне контроле над привредом и над појединцем". Услед такве оријентације, укидане су меркантилистичке мере, као што су: заштитне царине; забрана извоза напредне технологије; Закон о пловидби чији је циљ, између осталог, био да "сачува велику резерву британских трговачких бродова и помораца за случај рата"; империјални "преференцијали". Уз све то, "одбрамбени издаци су стално држани на апсолутном минимуму".³

Меркантилизам је био оспораван и раније, па су, тако, од средине 1750-их до средине 1770-их година, физиократи наглашавали значај високог нивоа економске слободе, оличеног у изреци *laissez-faire, laissez-passer*. Они су веровали у могућност успостављања "крајње уравнотежености између различитих држава и различитих врста делатности у оквиру једне државе, која би се лако постигла када би владе одустале од својих бескорисних напора да управљају економским животом", што је било у потпуној супротности с меркантилистич-

---

² Исто, 102.

³ Pol Kenedi, 180-181.

ким поставкама. Иако су практична достигнућа физиократског учења, као што је Тиргоов покушај из 1776. године да у Француској ослободи трговину житарицама, наишла на жесток отпор и имала краткотрајне ефекте, оно је имало велики интелектуални утицај и омогућило је да "*Богатство народа* Адама Смита не буде упућено свету који је био неприпремљен за њега".⁴

Сажимајући "велику мисао" Адама Смита, Џон Кенет Галбрајт је истакао да, према творцу економске науке, "богатство нације произлази из марљивог настојања сваког њезиног припадника да остварује властите, особне пробитке". То значи да, служећи сопственим интересима, "појединац заправо служи друштвеном, јавном интересу, при чему "бива вођен да се тако понаша управо као да његовим поступцима управља нека невидљива рука". Богатство нације произлази и из поделе рада која се заснива на пословној, комерцијалној специјализацији, специјализацији по занимањима, специјализацији појединих земаља за производњу одређених производа или за извесне облике привреде или трговине, као и на специјализацији унутар индустријског процеса". Што је тржиште веће, то су веће и могућности да се уведе и спроведе подела рада, па се Смит залагао "против царина и других облика спутавања трговине, а за увођење што веће, националне и интернационалне, слободе у размјени робе", односно за "стварање што већих тржишта". Сло-

---

⁴ Метју С. Андерсон, 136-137.

бода трговине увећава слободу појединца да остварује свој интерес, а највећи противник тих слобода је држава – "интервенционистичка, меркантилистичка држава која намеће царине, дијели монополе, натоварује бреме пореза, и, изнад свега, што је заправо најгоре, покушава учинити бољим оно што најбоље функционира ако се препусти самом себи". Међутим, како Галбрајт интерпретира Смита, "своју слободу највише угрожавају сами пословни људи" тако што склапају договоре против друштвених интереса или да повећају цене.⁵ У том смислу, и Џон Глесфорд нас подсећа на Смитову тврдњу да је у интересу трговаца и произвођача у свакој земљи да монополишу домаће тржиште, што је противно интересу већег дела народа.⁶ Штавише, трговци су људи чији се интереси никада не поклапају са интересима јавности и који настоје да обмањују и тлаче ту исту јавност.⁷

Овде је важно да се, уз помоћ Вилијема Грампа, подсетимо да су, у време када се развила либерална економска доктрина, околности биле знатно другачије него у периоду меркантилизма. Више није било високе и трајне незапослености, која је настала услед процеса

---

⁵ John Kenneth Galbraith, *Doba neizvjesnosti*, Stvarnost, Zagreb, 1981, 24-25.

⁶ John Glassford, Adam Smith: Reforming Merchant Power. The Case for an Open Public Sphere, *Politics*, Vol. 24, No. 2, 2004, 132.

⁷ Исто, 138.

ограђивања. Такође, унутрашње тржиште Велике Британије је било много боље организовано, у том смислу да је постојала већа покретљивост робе, капитала и рада. Штавише, до 1750. године, Влада је престала да спроводи било какву значајну контролу над унутрашњим тржиштем, па су се, у односу на претходна три века, знатно смањиле препреке за флексибилност цена и надница. Нарочито после 1800. године, побољшање транспорта је снажније интегрисало различите делове привреде и увећало конкуренцију. Коначно, наступила је експанзија британског спољашњег тржишта, што је била последица опадања холандске империје, слабљења шпанске империјалне моћи и раста ефикасности британских мануфактура и прекоморске трговине. Такве околности су диктирале проширење употребе тржишта као прикладне економске политике, док су савим другачије околности, са каквима су се суочавали меркантилисти, захтевале тржишне рестрикције.⁸

Економска либерализација је ишла у пару са индустријализацијом. Крајем 18. века, дошло је до процвата индустрије у Великој Британији, што је узроковало убрзани раст популације (нарочито урбане), чешће коришћење хидроенергије и угља као горива (и, као последица тога, прелазак са органских на минералне сировине), употребу сложених машина и увећање погона

---

⁸ William D. Grampp, *The Liberal Elements in English Mercantilism*, *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 66, No. 4, November, 1952, 498-499.

за индустријску производњу, као и преоријентацију памучне индустрије "са традиционалне производње по једној наруџбини на серијску производњу, а тиме и на нову радну дисциплину и организацију, чвршћу и строгу него икад раније".⁹

Све до 1870-их година, индустријски напредак је омогућавао доминацију економског либерализма у Европи, што је довело до укидања многих институционалних препрека слободном предузетништву и трговини.¹⁰ Ипак, у то време се развила и снажна опозиција економском либерализму у виду економског национализма, чији су најистакнутији представници били Фридрих Лист и Александер Хамилтон. Они су, у начелу, подржавали слободно тржиште, али су истицали да његово успостављање није могуће у економски slabим и политички подељеним земљама. Зато су се залагали за ограничени протекционизам да би подстакли индустријализацију у државама у којима постоје неопходни услови за њу.¹¹ Као пример за то може да послужи Листов став да аграрне земље треба да активно развијају индустријски сектор селективним увођењем тарифа, а да на примену слободног тржишта треба да пређу тек

---

⁹ Метју С. Андерсон, 114.

¹⁰ Eric Hobsbawm, *Doba kapitala 1848-1875*, Školska knjiga – Stvarnost, Zagreb, 1989, 36-38.

¹¹ Christine Margerum Harlen, A Reappraisal of Classical Economic Nationalism and Economic Liberalism, *International Studies Quarterly*, Vol. 43, No. 4, December, 1999, 734.

када њихов индустријски сектор буде интернационално компетитиван. С друге стране, како Ерик Хелајнер истиче, Лист је замерао либералима што економску политику оцењују на основу становишта појединца и благостања човечанства у целини. Насупрот томе, Лист је инсистирао на томе да је задатак политичке економије да обезбеди просперитет, цивилизацију и моћ нацији. За њега, свет је подељен на нације од којих свака има посебне националне интересе, који нису дефинисани само у материјалистичким оквирима, већ и као моћ и изражавање националне културе и идентитета. Иако је признавао да појединци имају сопствене економске интересе, Лист је истицао да су важнији њихови заједнички интереси које деле као припадници исте нације.¹² Заправо, попут либерала, и он се залагао за успостављање универзалног светског друштва, али је инсистирао да се оно може изградити само на основу јаких и једнаких нација. Нарочито је значајно да, за разлику од либерала, он није веровао да се тај космополитски циљ могао постићи у скорој будућности, па је, зато, тврдио да политичка економија треба да се фокусира на националистичке интересе и циљеве.¹³

Хелајнер подсећа да, иако је већину својих напада Лист фокусирао на Адама Смита, Смит уопште није

---

¹² Eric Helleiner, Economic Nationalism as a Challenge to Economic Liberalism? Lessons from the 19th Century, *International Studies Quarterly*, Vol. 46, No. 3, September, 2002, 311-312.

¹³ Исто, 313-314.

био тако космополитски мислилац каквим га је Лист видео. Отац модерне политичке економије и економског либерализма проучавао је економску политику примарно из перспективе државних интереса, а британским безбедносним интересима давао је приоритет над увећањем богатства путем слободног тржишта.¹⁴ Штавише, према Смиту, и слободно тржиште је служило националним интересима, тако што је омогућавало већу специјализацију рада и, самим тим, увећање производње. Слично Смиту, и Рикардо је наглашавао значај слободног тржишта за увећање националног богатства, а Џон Стјуарт Мил је, чак, заступао заштиту индустрије у развоју, иако се начелно супротстављао мешању државе у слободно тржиште.¹⁵ Ипак, од економских либерала, Смит је највише одступао од *laissez-faire* принципа, одобравајући протекционизам зарад заштите националне безбедности и тврдећи да нација која није способна да се заштити од напада споља губи сигурност потребну за политички и економски развој.¹⁶

С друге стране, ни Лист ни Хамилтон нису били толико доследни протекционисти као што говори њихова репутација. Кристин Маргерум Харлен подсећа да су обојица веровали да је универзално слободно тржиште вредан циљ, а да су се од економских либерала разликовали по томе што су сматрали да рад на њего-

---

¹⁴ Исто, 312.

¹⁵ Christine Margerum Harlen, 735.

¹⁶ Исто, 737.

вом успостављању није у потпуности пожељна политика у економски slabим земљама из разлога националне безбедности, као и због тога што су економски јаке земље задржавале протекционистичку политику.¹⁷ Коначно, и за Листа и за Хамилтона, протекционизам је био само једно од средстава јачања националних индустријских капацитета.¹⁸

Због чега, онда, њих двојица важе за веће протекционисте него што су то заиста били? Кристин Маргерум Харлен констатује да су Листови и Хамилтонови следбеници у Немачкој и САД користили патриотску репутацију оба аутора да би задобили интелектуални кредибилитет за своје, у већој мери, протекционистичке идеје. Хамилтон је био први секретар Трезора САД и један од аутора *Федералистичких списа*, док је Лист био познати заступник немачког уједињења.¹⁹ Ту долазимо до кључне Листове идеје, према којој је нација морала да буде "довољне величине да би обликовала јединице способне за живот", пошто мала држава никако није могла да до краја развије различите гране производње.²⁰

Како Хобсбаум истиче, из тога је произлазило, да је, у пракси, "принцип националитета" примењив само на нације одређене величине, а на основу тог "принципа пра-

---

¹⁷ Исто, 739.

¹⁸ Исто, 742.

¹⁹ Исто, 734.

²⁰ Erik Hobsbaum, *Nacije i nacionalizam od 1780. Program, mit, stvarnost*, 38-39.

га", Ђузепе Мацини је, 1857. године, саставио мапу Европе нација. Она се састојала од 11 држава, од којих само Италија не би "очигледно била класификована као мултинационална, по каснијим критеријумима".²¹ Што се тиче малих нација, према Мацинију, оне би биле "интегриране по федералном принципу или друкчије, уз неку неодређену аутономију или без ње, у веће националне државе". Хобсбаум констатује да Мацини није био свестан да "човјек који предлаже уједињење Швицарске са Савојом, њемачким Тиролом, Корушком и Словенијом тешко себи може дозволити да критикује нпр. Хабсбуршко царство због гажења националног принципа".²²

На основу "принципа прага", настало је схватање према којем је стварање нација резултат процеса ширења. Наиме, Хобсбаум подсећа да је у тадашњој теорији "прихваћено да је друштвена еволуција проширила скалу друштвених јединица, од породице и племена до округа и кантона, од локалног до регионалног, националног, па чак и глобалног", па су, стога, нације биле "у складу са историјском еволуцијом само док су шириле скалу људског друштва, а све друго је остало непромењено". У пракси, то је значило "да се од националних покрета очекивало да буду покрети за национално уједињење или експанзију".²³ Међутим, на Беч-

---

²¹ Исто, 40.

²² Eric Hobsbawm, *Doba kapitala 1848-1875*, 73.

²³ Erik Hobsbaum, *Nacije i nacionalizam od 1780. Program, mit, stvarnost*, 41-42.

ком конгресу је створен, како Хаген Шулце истиче, "брижљиво избалансиран систем европске равнотеже" који је зависио од тога да "европско средиште остане расцепкано, дифузно и немоћно".²⁴ То је била главна препрека националном уједињењу Немачке и Италије. Шулце објашњава:

...Расцепканост овог региона, директан утицај европских граничних сила на устројство и поредак Средње Европе, нису били случајан, већ логичан резултат европског државног поретка. Само су аморфне прилике у средишту Европе одржавале њену вековну равнотежу, а поглед на земљописну карту показује и зашто: Средња Европа, од Балтика до Јадрана и Тиренског мора раздвајала је велике силе, омогућавала дистанцу између њих и спречавала непосредне колизије. Овај простор је представљао дипломатски грудобран у миру, а европско ратно поприште у случају конфликта. Уосталом, сматрано је да он спречава сабијање моћи у средишту Европе, јер онај ко би поседовао ову област, било нека од европских сила, било нека која би настала у самој Средњој Европи, могао је у савезу са још неком европском силом да постане господар Европе. Због тога би свако збијање силе у Немачкој или северној Италији деловало као нарушавање европске равнотеже. Нужна последица би било образовање пријатељских коалиција, чији би успех био утолико вероватнији уколико би се нека средњоевропска хегемонијална сила истовремено потврдила на многим странама, не располажући, при том, одбрамбеном снагом природних граница. Из тог разло-

---

²⁴ Hagen Šulce, 142.

га, европски суседи су уважавали самосталност немачких малих и минијатурних држава и њиховог постојања...²⁵

Ипак, Шулце не тумачи тадашњу државну расцепканост Средње Европе само геополитичким разлозима. Он подсећа да се, почетком 19. века, није подразумевало да држава треба да буде национална. Штавише, идеја легитимисања државе нацијом сматрана је револуционарном, а на Бечком конгресу је постигнута сагласност да више не сме бити револуције у Европи.²⁶ То је, како Пол Кенеди наглашава, довело до тога да се доминантни политички и дипломатски услови у "рестаурацијској Европи" удруже

...да замрзну међународни статус кво, или макар да допусте само промене малих размера у оквиру постојећег поретка. Баш због тога што је Француска револуција била тако застрашујући изазов и за унутрашње социјалне аранжмане и за традиционални државни систем Европе, Метерних и његове конзервативне колеге су сваки нови развој посматрали са сумњом. Авантуристичка дипломатија, којом се ризиковао општи рат, гледана је попреко исто онако као и кампања за национално самоопредељење или за уставну реформу...²⁷

Међутим, реакционарни консензус пет европских сила је убрзо нарушен, тако што су се на једној страни

---

²⁵ Исто, 145-146.

²⁶ Исто, 141.

²⁷ Pol Kenedi, 188.

нашли Британија и Француска, а на другој Русија, Пруска и Аустрија. Најпре је, подршком грчком устанку из 1822. године, Британија постала озбиљан конкурент Русији и Аустрији у заштити малих народа у Отоманској империји, а онда се Француска определила за дугорочну подршку пољском национализму и италијанском уједињењу. Шулце нас подсећа да такво држање Британије и Француске "није проистекло искључиво из либералне врлине", већ и због тога што су "владе обеју земаља искористиле разорну снагу национализма да би постигле стратешке спољнополитичке предности". То је покренуло процес распада европског система држава, што је кулминирало Кримским ратом од 1853. до 1856. године, у којем су Британија и Француска потукле Русију. Дакле, на једној страни су стајале Аустрија, Русија и донекле Пруска, "које су се држале *statusa quo* страхујући од тежњи ка самосталности у својим вишенационалним државама", а на другој "већ учвршћене Француска и Енглеска, као колонијалне силе, са интересима који су сезали далеко изван Европе, чији су се уставни модели ширили у осталим деловима Европе". Шулце констатује да је овај раскол створио "у средишту Европе управо ону ситуацију какву су државници на Бечком конгресу желели да елиминишу", односно "историјску шансу за уједињење Средње Европе какве никад није било ни пре ни после тога".²⁸

---

²⁸ Hagen Šulce, 148-149.

Најснажнији интегралистички национализам тог времена залагао се за немачко уједињење. Немачки национални покрет је зачет у време ратова против Наполеона, према којем је формиран крајње амбивалентан однос. С једне стране, он је, као симбол стране власти, био предмет велике мржње, док су, с друге стране, "политизовани интелектуалци изражавали наду да ће нека слична надмоћна личност успешно остварити национално јединство Немаца".²⁹ Како Велер подсећа, од самог почетка, немачки национализам је представљао троструку претњу за творце европског поретка насталог на Бечком конгресу 1815. године:

...Као прво, он је са својом визијом националне државе директно доводио у питање интернационални поредак и државно устројство у центру Европе. Као друго, он је и за појединачне немачке државе представљао велику опасност: наиме, претила им је опасност да изгубе самосталност и да се утопе у већој целини. И, као треће, он је са својим раним либерално-демократским идејама из основа доводио у питање друштвену хијерархију и са њоме повезане привилегије, чиме су посебно биле погођене кнежевске династије и аристократија уопште...³⁰

Немачки национализам је свој врхунац доживео у револуцији 1848. године, када су њени учесници и симпатизери тежили оснивању либералне, конститу-

---

²⁹ Ханс-Улрих Велер, 91.

³⁰ Исто, 93-94.

ционалне, свенемачке националне државе".³¹ Заправо, свугде где је револуција 1848-1849. избила, њени радикали су настојали да формирају унитаристичку, централизовану, демократску републику Немачку, Италију, Мађарску или неку другу, створену "у складу с искушаним принципима Француске револуције".³² Међутим, како Велер наглашава, "немачку националну државу није створио моћни и популарни национални покрет, него је она била део великопруске политике кнеза Бизмарка, која је у том циљу водила и три хегемонијална рата". Ти ратови су били "интеграцијски и ујединитељски, а неформална алијанса са либералним националним покретом пружила им је делотворну масовну подршку".³³ Наиме, војно поразивши Данску, Аустрију и Француску, Пруска је обезбедила уједињење Немачке под сопственом доминацијом.³⁴

Хобсбаум објашњава основе и развој пруске борбе за интеграцију немачке нације:

...Бизмарк је 1862. постао пруски предсједник владе, а његов се програм састојао у обрани традиционалне пруске монархије и аристократије од либерализма, демократије и њемачког национализма. Исти државник постављен је 1871. за канцелара Њемачког царства, уједињеног управо његовим напорима, у

---

³¹ Исто, 96.

³² Eric Hobsbawm, *Doba kapitala 1848- 1875*, 17.

³³ Ханс-Улрих Велер, 98.

³⁴ О ратовима за уједињење Немачке видети: Pol Kenedi, 211-217; Hagen Šulce, 154-159.

којему је постојао парламент (не особито значајан) изабран опћим правом гласа за мушкарце; Бизмарк је, пак, стекао одушевљену подршку њемачких (умјерених) либерала. Он ни у којем смислу није био либерал, а није био ни њемачки националист у политичким питањима. Био је само довољно интелигентан да схвати да свијет пруских јункера није могуће сачувати у директном сукобу с либерализмом и национализмом, већ само окрећући њихове тежње у своју корист...³⁵

Бизмарк је настојао да успостави уједињену Немачку "која не би била демократска ни сувише велика, тако да Пруска може њоме доминирати". Зато му је било потребно да из такве будуће државе унапред искључи Аустрију, "што је и остварио помоћу два сјајно вођена кратка рата 1864. и 1866, те блокирање Аустрије као силе у њемачкој политици, што је, пак, постигао осигуравши мађарску аутономију унутар Хабсбуршке монархије (1867)". Такође, успео је и да је дипломатским средствима сачува од распада, зато што би њен распад довео до придруживања аустријских Немаца уједињеној Немачкој, што би угрозило пруску доминацију у њој. Коначно, требало је и да "антипруски расположеним мањим њемачким државама пруску хегемонију учини привлачнијом од аустријске, чему је послужио такођер сјајно изазван и вођен рат против Француске 1870-1871".³⁶

Заправо, пре Немачке је на сличан начин створена Италија 1861. године. Тамо је гроф Камило Кавур

---

³⁵ Eric Hobsbawm, *Doba kapitala 1848-1875*, 62.

³⁶ Исто, 63.

успешно потиснуо утицај револуционарних националиста под Гарибалдијевим и Мацинијевим вођством и тако обезбедио доминацију Пијемонта у новој националној држави. Процес националног уједињења је настављен припајањем Венеције 1866. и Рима 1871. године. Област око Адиђа је припала Италији након пораза Централних сила у Првом светском рату 1918. године.³⁷

Иако су, како Хобсбаум истиче, и Бизмарк и Кавур "настојали одвојити питање националног јединства од утјецаја народа"³⁸, Шулце сматра да треба релативизовати модел немачке "револуције одозго". Наиме, без обзира на то што је Бизмарк поразио национални покрет, његови припадници су председнику пруске владе "наметнули ако не средство, а оно бар циљ". Шулце уочава да без "дифузне, али једине легитимишуће снаге покрета за уједињење не би било Немачког царства, него би била направљена некаква велика Пруска", што би *mutatis mutandis* важило и за Пијемонт.³⁹ Такав политички утицај националних покрета је један од најважнијих резултата поражених револуција из 1848-1849. године, а Хобсбаум најбоље сажима друштвено-политичке промене проистекле из тога:

...Револуција 1848. означава крај политике традиције, барем у Западној Европи, крај монархија чији су управљачи

---

³⁷ Hagen Šulce, 151-154.

³⁸ Eric Hobsbawm, *Doba kapitala 1848-1875*, 62.

³⁹ Hagen Šulce, 162.

вјеровали да њихови поданици (осим незадовољника из средње класе) прихваћају и чак поздрављају владавину Богом именованих династија над хијерархијским друштвима посвећеним традиционалном религијом, вјером у патријархална права и дужности према вишима на друштвеној и економској лествици... (...)

Бранитељи друштвеног поретка морали су у политичким питањима узети у обзир народ. У томе се састојала највећа новост коју су донијеле револуције 1848. Чак и ултрареакционарни пруски јункери открили су током те године да су им потребне новине које би могле утјецати на јавно мнијење – што је само по себи повезано с либерализмом и неспојиво с традиционалном хијерархијом... (...)

...У току револуције 1848, постало је јасно да ће средње класе, либерализам, политичка демократија, национализам, па чак и радничка класа, бити стални елементи политичког живота. Пораз револуције могао их је привремено уклонити с дневног реда, али кад су се појавили поновно, имали су одлучујућег утјецаја чак и на оне државнике који су им били најмање склони.⁴⁰

Због свега тога, очигледна је исправност Шулцеовог закључка да су, на Бечком конгресу 1815. године и непосредно након њега, "државници последњи пут у историји Европе водили разумну политику у складу с интересима и безбедношћу мира, неометани емоцијама маса и мржњом народа".⁴¹

---

⁴⁰ Eric Hobsbawm, *Doba kapitala 1848-1875*, 26-27.

⁴¹ Hagen Šulce, 142.

У време националног уједињења Немачке и Италије, постигнута је једна значајна национална интеграција и изван Европе. Како констатује Пол Џонсон, грађански рат је "Америку учинио нацијом, што пре тога није била".⁴² На то указује и Филип Џенкинс тврдњом да је пре грађанског рата, који је трајао од 1861. до 1865. године,

...било уобичајено рећи да Сједињене Државе нешто имају или чине, говорећи о државама у множини, док је после рата исправна формулација гласила да Сједињене Државе, у једнини, нешто имају или чине. Земља је сада била јединствена и представљала је више од збира својих делова, а то је, најједноставније речено, управо оно због чега се водио рат.⁴³

Барингтон Мур истиче да је ропство "представљало претњу и препреку за друштво које је одиста било наследник Пуританске, Америчке и Француске револуције". Насупрот јужњачком друштву које је било "чврсто засновано на наследном статусу као основи људске вредности", стајао је Север који је, заједно са Западом, "иако у процесу промена, ипак био посвећен идејама једнаких могућности".⁴⁴ Међутим, ропство није било једини разлог за сукоб између унионистичког Севера и сецесионистичког Југа. Наиме, Север се за-

---

⁴² Pol Džonson, 385.

⁴³ Filip Dženkins, 127-128.

⁴⁴ Barington Mur, 141-142.

лагао за увођење високих царинских тарифа и непосредног федералног опорезивања, чему се Југ одлучно супротстављао. Такође, стратегија изградње железнице је фаворизовала интересе фабриканата са Истока и фармера са Запада. С друге стране, Југ је своју привреду заснивао искључиво на узгајању памука, а себе је "видео као роба у Унији, којом доминира капитал са Севера".⁴⁵

У то време, Север САД је, захваљујући својој протекционистичкој економској политици заштите домаће индустрије, представљао изузетак у свету у којем је доминирало уверење да економски либерализам представља најбоље средство за подстицање привредног раста. Победа Севера у грађанском рату није значила само тријумф националног интегритета, већ и ширење политике државног интервенционизма и протекционизма у економији на целокупну територију САД, чиме је најављен нови циклус историје модерног светског система у којем ће економски либерализам прећи у дефанзиву. Такође, ратни успеси Севера САД, Пруске и Пијемонта су донели пораз политичког партикуларизма који је спречавао националну интеграцију. Тако су настале две нове империјалне силе, САД и Немачка, чиме је означен почетак новог историјског циклуса мултилатералне империјалне хегемоније, односно такмичења између неколико империјалних сила.

---

⁴⁵ Pol Džonson, 394-396.

Заправо, оно што је представљало основу британске унилатералне империјалне хегемоније, чинило је и основу њеног краја. Како показује Пол Кенеди, Британија је својом *laissez-faire* привредном политиком

...доприносила дугорочној експанзији других држава, и тиме што је оснивала и развијала стране индустрије и пољопривреду, сталним финансијским инјекцијама, а и изградњом железница, лука, парних бродова, који ће у будућим деценијама омогућити прекоморским произвођачима да постану конкуренција њеној сопственој производњи. У вези с тим ваља запазити да, иако је долазак парне енергије, фабричког система, жељезница и, касније, електрицитета омогућио Британцима да превладају природне, физичке препреке већој продуктивности, те да тако повећају снагу и богатство нације, овакви изуми су још више помогли Сједињеним Државама, Русији и Централној Европи, јер су природне, физичке препреке развоју њиховог потенцијала затвореног на копну биле много веће. Грубо речено, оно што је индустријализација урадила јесте да је изједначила шансе за експлоатацију сопствених ресурса и тако је одузела неке предности које су до тада уживале мање, периферне, поморско-трговачке државе и дала те предности великим државама базираним на копну.⁴⁶

Такође, *laissez-faire* економска политика је доприносила све већој зависности британске привреде од међународне трговине и међународних финансија, што је носило низ опасности:

---

⁴⁶ Pol Kenedi, 185.

...Свет је био острига за лондонски Сити, што је све било јако добро у мирнодопско време; али какво ће бити стање ако икада дође до још једног рата Великих сила? Да ли би британска извозна тржишта била још горе погођена него 1809. и 1811-1812. године? Нису ли читава привреда и домаће становништво постали сувише зависни од увоза добара, који би лако могао да се прекине или обустави у периодима сукоба? Неће ли глобални банкарски и финансијски систем базиран у Лондону пропасти избије ли још један светски рат, пошто би се тржишта могла затворити, исплате осигурања обуставити, међународни трансфери капитала успорити, а кредит уништити? Иронија је да би у оваквим околностима напредна британска привреда могла бити жешће оштећена него држава која је мање "зрела", али, такође, и мање зависна од међународне трговине и финансија.⁴⁷

Пошто су веровали у међудржавну хармонију и благостање које се стално увећава, британски економски либерали нису имали такве страхове. Према њима, било је довољно да државници "делују рационално и да избегавају древну глупост свађања са другим народима". С тим у вези, веровали су да јачање интегрисаности британске трговине и индустрије у светску привреду, а тиме и увећање зависности од ње спречава "спровођење политике која би могла да води ка сукобу". Такође, они су поздрављали раст финансијског сектора који је био покретач економског "бума" из средине 19. века, али и показатељ напредности Брита-

---

⁴⁷ Исто, 186.

наца. Безбрижност британских либералних економиста и политичара се види и у њиховом уверењу да "чак иако је друге земље буду пратиле и индустријализују се, Британија може да пребаци своје напоре на сервисирање овог развоја, те да тиме добија још већи профит". Због тога, можемо да, заједно с Кенедијем, закључимо да су "као и све друге цивилизације на врху кола среће, Британци (су) могли да верују да је њихов положај 'природан' и да му је суђено да траје", али и да их је, као и све те друге цивилизације, чекао "груб ударац".⁴⁸ Тај ударац их је стигао у Трећем циклусу историје модерног светског система, којем је посвећено следеће поглавље.

---

⁴⁸ Исто, 186-187.

ТРЕЋИ ЦИКЛУС

Између 1880. и 1914. године, већи део света изван Европе и Америка био је подељен на територије под формалном управом или неформалном политичком доминацијом Велике Британије, Француске, Немачке, Италије, Холандије, Белгије, САД и Јапана. Што се тиче старих империјалних сила из прединдустријског периода, Португалија је успела да за себе сачува Анголу и Мозамбик, захваљујући томе што њени конкуренти нису могли да се договоре о подели тих колонијалних територија између себе, док ништа није помогло Шпанији да, у рату 1898. године, сачува Кубу, Порторико и Филипине од САД. Док су у Азији постојале номинално независне државе под снажном политичком доминацијом европских сила, највећи део Африке и целокупан простор Пацифика је подељен на колонијалне територије. Истовремено, Америкама су скоро у потпуности доминирале САД, у складу с такозваном "Монроовом доктрином", промовисаном 1823. године. Та доктрина

се заснивала на противљењу даљој колонизацији и политичкој интервенцији европских сила у западној хемисфери, на коју само САД имају право да утичу. У сваком случају, између 1876. и 1915. године, око једне четвртине светског копна било је подељено између пола туцета колонијалних сила.¹

Кључни мотив за колонијалну експанзију била је потрага за тржиштима, а суштинска карактеристика тадашње глобалне економске ситуације била је истовремена појава потребе за новим тржиштима код више развијених економија. Јаче међу њима су се залагале да тржишта у неразвијеном свету задрже "отворена врата", док су оне које су биле недовољно снажне настојале да за себе одвоје територије на којима ће њихов национални бизнис имати монополистичку позицију или, барем, суштинску предност. Према Хобсбауму, у одређеном смислу, то је била екстензија протекционизма који је, после 1879. године, напредовао скоро свуда. Исти аутор закључује да је "нови империјализам" био природна последица ривалитета између неколико конкурентских привреда, појачаног економским притисцима из 1880-их година. Такође, стицање колонија је постало статусни симбол велике силе.² Но, како Пол Кенеди указује, комадање мање развијених области планете је било "тек почетак приче", пошто је

---

¹ Е. Ј. Hobsbawm, *The Age of Empire 1875-1914*, Vintage Books, New York, 1989, 57-59.

² Исто, 66-67.

"код владајућих елита, у војним круговима и империјалним организацијама преовладало (је) гледање на светски поредак које је истицало борбу, промену, надметање, употребу силе и организовање националних ресурса ради увећања моћи државе".³

Убрзо након уједињења Немачке, у Европи је дошло до постепеног формирања два супротстављена блока великих сила. Први су чинили Немачка, Аустро-угарска и Италија, док су у другом биле Русија, Француска и Велика Британија. Истовремено, развијају се и два ваневропска моћна глобална актера: САД и Јапан. Ово јачање и окупљање неколико међусобно супротстављених светских сила, као и интензивирање њиховог ривалитета, сведочи о крају британске унилатералне империјалне хегемоније.

Кенеди истиче да је, након 1870. године, "померање у равнотежи светских сила подрило (је) британску премоћ на два злослутна начина који су узајамно деловали један на другог". Прво, релативни положај Велике Британије је ослабљен ширењем индустријализације и променама у војној и политичкој тежини које су из тога произашле. Друго, дошло је до ерозије њене "индустријске и привредне надмоћи на којој је, у крајњој линији, почивала њена поморска, војна и империјална снага".⁴ Како исти аутор објашњава,

---

³ Pol Kenedi, 225.

⁴ Исто, 257-260.

...британски производи су потиснути са њиховог повољног положаја на тржиштима Европе и Северне Америке која су се индустријализовала, и често била заштићена високим царинама, а онда су елиминисани и са неких колонијалних тржишта, где су им друге силе конкурисале и комерцијално, а и тако што су постављале високе царинске баријере око ових својих поседа. Коначно, британску индустрију је ослабила све већа плина увезених страних индустријских производа на незаштићено домаће тржиште – најјаснији знак да је земља постајала неконкурентна.⁵

Реагујући на све то, британски империјалисти су се заложили за царинску реформу која би донела "напуштање правила слободног тржишта да би се заштитиле британске индустрије", као и "за тешње везе са белним доминионима да би се осигурали одбрамбени доприноси и ексклузивна империјална тржишта".⁶ Хобсбаум објашњава да је, из перспективе капитала, подршка државе могла да буде суштински значајна за спречавање стране конкуренције на домаћем тржишту, као и у оним деловима света где су се такмичила предузећа из различитих националних индустријских привреда. Из перспективе држава, привреда је била основа међународне моћи, али и њен критеријум, пошто је била незамислива "велика сила" која истовремено није била и "велика привреда".⁷ Трка у наоружа-

---

⁵ Исто, 260.

⁶ Исто, 261.

⁷ E. J. Hobsbawm, *The Age of Empire 1875-1914*, 317.

њу је била једна од последица такмичења између великих сила, па су државе преузеле одговорност да гарантују постојање моћних националних индустрија наоружања, да сnose трошкове њиховог технолошког развоја и да настоје да одрже њихову профитабилност.⁸

Заправо, ера економског либерализма је завршена Великом депресијом од 1870-их до 1890-их година, када су владе постале склоне да испуне захтеве гласача и интересних група да заштите домаће произвођаче од стране конкуренције. Једино је Велика Британија остала посвећена економском либерализму, пошто је била далеко највећи извозник индустријских производа, капитала, финансијских, комерцијалних и транспортних сервиса. Разлог за то је било и одсуство масовног сељаштва, а, самим тим, и непостојање значајног протекционистичког расположења међу гласачима. Слободно тржиште је омогућило примарним произвођачима из прекоморских крајева да размењују своје производе с британским фабрикантима, чиме је оснажена симбиоза између Уједињеног Краљевства и неразвијеног света, на којој је британска привредна моћ суштински почивала.⁹

Како Хобсбаум указује, иако су индустријализација и Велика депресија створиле ривалитет између националних привреда, у периоду од 1880. до 1914. го-

---

⁸ Исто, 308.

⁹ Исто, 39-40.

дине, протекционизам је био ограничен само на тржиште робе и није утицао на кретање рада и међународне финансијске трансакције.¹⁰ Међутим, протекционизам није био једини облик државног интервенционизма у социоекономској сфери. Као немачки канцелар, Бизмарк је, између 1883. и 1888. године, увео државно здравствено осигурање и обавезно пензијско осигурање, чиме је поставио темељ државе благостања, односно државе друштвене бриге. То је био одговор на убрзани раст социјалистичких снага и опасност од класног рата. У Аустрији је власт потискивала моћ послодаваца слањем инспекција у фабрике, здравственим и безбедносним мерама, као и ограничењима при запошљавању жена и деце. У САД, у 1880-им годинама, формирана је Међудржавна комисија за промет робе која је регулисала промет железницом. Такође, донети су закони против трустова, као и први државни закони који су регулисали и ограничавали послове с обвезницама. Правној регулативи су подлегали и банкарство, електропривреда и телефонија. Коначно, крајем 19. века, национализована су трамвајска предузећа и послови електродистрибуције у Бечу и Линколну, главном граду Небраске.¹¹

---

¹⁰ Исто, 42-43.

¹¹ Видети: Peter Drucker, *Nova zbilja*, Novi Liber, Zagreb, 1992, 7-8; и: Peter F. Drucker, *Postkapitalističko društvo*, Poslovni sistem "Grmeč" – "Privredni pregled", Beograd, 1995, 123-126.

Први светски рат је донео још интензивнији пораст државног интервенционизма у социоекономској сфери. Хаген Шулце објашњава:

Јасно је да рат сагледан у целости захтева такве облике одлучивања, контроле и организације који су мање-више либерално уређеним државама у предратном периоду страни. Тад не само да се у земљама које ратују предузима рационализација сировина и прехрамбених производа, а већином и контрола производње значајне за рат, него и у већини неутралних земаља. У то спада индустрија наоружања и његово лифровање, али и саобраћај – прва ратна економска мера у Енглеској, као и у Француској, била је подржављење железница. Током рата се у већини земаља прешло на то да се радни односи, бар у областима значајним за рат, регулишу од стране државе, слободан избор радних места и коалициона слобода су ограничени, синдикалне организације су прихваћене као партнери да би се смањили немири у погонима наоружања и повећала продуктивност. А пошто је рат регрутовао милионе мушкараца, на радним местима су их већином замениле жене, што је отворило простор за нову регулацију породичног права. Све крупнији налози индустрији од стране државе, реквизирање животних намирница, коња и запрега дубоко су задирали у привреду, а са тим је дошло до страховитог пораста државних издатака који се више нису могли покривати дугорочним државним кредитима, тако да се повећао оптицај новца; истовремено је количина већине добара била смањена што је резултирало порастом цена, које су се опет морале подвргавати државној контроли и диктату надница.¹²

---

¹² Hagen Šulce, 188.

Исти аутор закључује да је ратна привреда учинила очигледним да будућност припада "газдинској, регулативној држави, иза чије свемоћи је бледео меркантилизам апсолутистичког доба"¹³, као и да је рат пресудно допринео да неповратно одмакне развој у правцу социоекономски интервенционистичке државе:

...сама мобилизација, отпуштање и поновно економско прибирање милиона војника захтевали су интензивне државне захвате. Синдикати нису мислили да би поново требало да се врате на улогу коју су имали пре рата; они су захтевали осмочасовни радни дан, веће право да се њихова реч чује у предузећима и активнију социјалну политику. Осигурање у случају губитка радног места, које је пре рата било уведено само у Великој Британији, уведено је у многим другим земљама, између њих и у Немачкој, где је придодато већ постојећим деловима социјалног осигурања. У областима које су биле ратом разорене у обнови није доминирала приватна иницијатива, јер је држава наступала као организатор и финансијер. Пошто је свуда владала несташица стамбеног простора, с њим се морало економисати: држава је и то регулисала, прописујући станарине и субвенционарајући стамбену изградњу. С тим је ишла обнова и изградња нове саобраћајне мреже, нарочито у предграђима. У многим државама источног дела Европе спроведена је реформа, што се ни ту није могло догодити без интервенције државе.¹⁴

---

¹³ Исто.

¹⁴ Исто, 191.

Дакле, како истиче Хобсбаум, тек је искуство Првог светског рата омогућило постепено сазревање свести "како владе морају да потпуно преузму одговорност за економију и како су важни постали материјално планирање и алокација ресурса (другачија него уобичајеним економским механизмима)".¹⁵ Ипак, непосредно након завршетка рата, англосаксонске земље, државе које су биле неутралне у рату и Јапан настојали су да "поврате своје привреде на старе и чврсте принципе стабилних валута којима гаранцију дају здраве финансије и златни стандард, принципе који нису били у стању да издрже ратна напрезања". У томе су, од 1922. до 1926. године, мање или више успели, али је "велика зона пораза и грчева од Немачке на западу до Совјетске Русије на истоку доживела (је) спектакуларан колапс монетарног система". Такође, крах Њујоршке берзе 29. октобра 1929. године учинио је да се криза приближи томе да "буде једнака колапсу капиталистичке светске привреде, за коју се сада чинило да је заробљена у зачараном кругу у коме је сваки помак једног економског индикатора надолу (сем незапослености, која се све више успињала ка астрономским висинама) појачавао пад свих осталих индикатора".¹⁶

Хобсбаум констатује да је Велика рецесија "уништила економски либерализам за више од пола века".

---

¹⁵ Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema. Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914-1991*, Dereta, Beograd, 2002, 41.

¹⁶ Исто, 72-73.

У 1931. и 1932. години, Британија, Канада, све скандинавске земље и САД су напустиле златни стандард, "који се увек сматрао основом стабилне међународне размене", а до 1936. године, придружиле су им се Белгија, Холандија и Француска. Исти аутор наглашава да је британско напуштање слободне трговине "драматизовало (је) општу трку ка националној самозаштити" која се дешавала у том периоду. Такође, услед опасности од радикализације на левици и десници, "Велика рецесија је присилила владе Запада да, у државној политици, социјалним обзирима дају предност над економским". Спој економског национализма и осетљивости на социјалне проблеме био је, између осталог, уочљив на примеру националних пољопривреда које су постале заштићене царинским баријерама и субвенционисане гарантованим ценама.¹⁷

Рузвелтова политика Њу дила у САД представља типичан пример борбе против рецесије у 1930-им годинама. Главне мере за спасавање финансијског система су биле привремено затварање банака да би се

---

¹⁷ Исто, 76. Додатни проблем за Западне владе било је и то што је изгледало да је социјалистички Совјетски Савез имун на рецесију. Наиме, док је либерални Западни капитализам стагнирао, прва социјалистичка држава на свету је, на основу петогодишњих планова, ушла у интензивну индустријализацију. Последица тога је било да је залагање за државно планирање привреде постало популарно и на Западу. Видети: Исто, 77-78.

избегла паника, а потом и доношење Закона о помоћи банкама и оснивање Корпорација за кредитирање кућевласника, чиме је обезбеђена дугорочна сигурност. Уследили су оснивање Савезне корпорације за хипотекарно финансирање фарми, као и доношење Закона о промету хартија од вредности ради регулисања финансијских тржишта.¹⁸

Рузвелтова влада је водила изузетно активну социјалну политику, применом Савезног закона за хитну социјалну помоћ, Закона о обнови националне индустрије и Закона о опорезивању имовине. Уведен је и национални програм социјалног осигурања, а Цивилни корпус за конзервацију и Национална управа за омладину су обезбедили обуку и посао за много младих људи. Управа за јавне радове је надгледала реализацију великих јавних инвестиција у зграде, путеве, мостове и инфраструктуру. Положај америчких радника је значајно побољшан Националним законом о радним односима којим су утврђена права радника да се организују и заједнички преговарају и установљен чиновнички механизам који ће обезбедити да се послодавци придржавају ових принципа. Уопште, национална управа се драстично увећала, а хиљаде стручњака и технократа су запослене у државној служби, "стварајући нову меритократску класу, често пореклом из новијих етничких група у земљи". Због свега тога, Филип Џенкинс закључује да је "врло тешко из-

---

¹⁸ Filip Dženkins, 179.

бећи да се о Њу дилу говори мање као о пакету реформи, а више као о социјалној и административној револуцији".¹⁹

Захваљујући рецесији и државном интервенционизму којим је она сузбијана, изгледало је да је старомодни либерализам осуђен на пропаст. У таквим околностима, три опције су се такмичиле за интелектуално-политичку хегемонију: марксистички комунизам, савез капитализма са социјалним демократама и некомунистичким радничким покретом, као и фашизам у неколико верзија.²⁰ Важно је нагласити да је, између два светска рата, фашизам представљао највећу опасност за либерализам, поготово за његову политичку димензију. Хобсбаум објашњава:

...Социјална револуција под лењинистичким (или било каквим) руководством престала је да се шири након што је почетни послератни талас опао. Социјалдемократски (марксистички) покрети су се претворили у снаге које су више подржавале државу него што су биле субверзивне, а њихова оданост демократији није била у питању. У радничким покретима већине земаља комунисти су били мањина, тамо где су били снажни, били су, или ће бити потискивани. Страх од социјалне револуције и од комунистичке улоге у њој, био је сасвим реалан, као што се показало у другом таласу револуције у току и после Другог светског рата, али за

---

¹⁹ Исто, 180-181.

²⁰ Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema. Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914-1991*, 85-86.

двадесет година либералног одступања ниједан режим који је с разлогом могао да се назове либерално-демократским није збачен од стране левице. Опасност је долазила искључиво здесна. А та Десница није представљала само претњу уставном и репрезентативном режиму, већ једну идеолошку претњу либералној цивилизацији као таквој, и потенцијално светски покрет, за који је ознака фашизам истовремено и недовољна и не сасвим ирелевантна.²¹

Иако је либерализам био његова највећа жртва, успон радикалне деснице је представљао одговор на опасност од "социјалне револуције и радничке класе, а посебно од Октобарске револуције и лењинизма".²² Зато је, у Другом светском рату, и успостављена велика коалиција Совјетског Савеза и држава Запада. Хобсбаум нас подсећа на околности које су створиле услове за такав савез:

Чак и поред тога што их је заједничка претња примакла једне другима, ово задивљујуће јединство супротности, Рузвелта и Стаљина, Черчила и британских социјалиста, Де Гола и француских комуниста, било би немогуће без извесног лабављења непријатељстава и узајамних сумњи између поборника и противника Октобарске револуције. Шпански грађански рат је олакшао ову велику нагодбу. Чак ни антиреволуционарне снаге нису могле да забораве да је шпанска влада са либералним председником и премијером, имала потпуни уставни и морални легитимитет, када је апеловала за помоћ

---

²¹ Исто, 89.

²² Исто, 98.

против својих побуњених генерала. Чак и они демократски државници који су је издали из страха за сопствену кожу, имали су нечисту савест. И шпанска влада, и што је још важније, комунисти који су били све утицајнији, инсистирали су на томе да социјална револуција није њихов циљ, и заиста су, очито чинили шта су могли да контролишу и пониште револуцију, на ужас револуционарних ентузијаста. И једни и други су инсистирали на томе да револуција није била у питању: у питању је била одбрана демократије.

Занимљивост је та да ово није био само пуки опортунизам или, како су мислили чистунци на ултралевици, издаја револуције. Овде се огледао одлучни прелаз од побуњеничког на грађуалистички начин доласка на власт, од пута конфронтације до пута преговарања, па чак и на парламентарни начин...²³

Пре Првог светског рата, социјалистички раднички покрет је био главни противник либерализма и капитализма. Међутим, социјализам је брзо пацификован национализмом. Како Хобсбаум истиче, економски и друштвени развој је ишао у прилог формирању класне свести мануелних радника, а испреплетене национална привреда и нација-држава су их принудиле на уједињење. Не само да је нација-држава створила оквир за живот грађанина, установила његове параметре и одредила конкретне услове и географске лимите за радничку борбу, већ је и њена политичка, правна и административна интервенција постајала све важнија за постојање радничке класе. Привреда је све више функционисала

---

²³ Исто, 127.

као интегрисан систем у којем синдикати више нису могли да опстану као скуп лабаво повезаних локалних јединица које се баве само локалним условима, већ су морали да прихвате националну перспективу, барем што се тиче њихове индустријске гране. Такође, борба социјалистичких партија за проширење права гласа давала је радничкој класи једну националну димензију, ма колико она била подељена по другим питањима. Штавише, држава је ујединила радничку класу, пошто је свака друштвена група морала да тежи остварењу својих политичких циљева тако што ће да врши притисак на националну владу, у корист или против националног законодавства и администрације. Заправо, пролетаријат је био класа чија је потреба за државном интервенцијом у привредној и социјалној сфери била највећа, па је уједињење радничке класе унутар сваке нације неизбежно заменило наде и теоријске поставке пролетерског интернационализма, осим у случају мањине милитаната и активиста.²⁴ Зато и не чуди што је, на почетку Првог светског рата, 1914. године, већина социјалистичких странака и покрета ступила у патриотску унију са својим владама и владајућим класама, пре свега, да би задржала подршку својих следбеника.²⁵

Но, ширење националне свести у свим класама је било и резултат измишљања традиција. Како нас Хобсбаум подсећа, између 1870. и 1914. године, Трећа ре-

---

²⁴ E. J. Hobsbawm, *The Age of Empire 1875-1914*, 127-129.

²⁵ Исто, 108.

публика је, намерним присвајањем француске револуционарне традиције, "или припитомила друштвене револуционаре (на пример, већину социјалиста) или их је изоловала (на пример, анархосиндикалисте)". Услед тога, она је постала "способна да мобилише чак и већину својих потенцијалних представника на левици у одбрану Републике и прошле револуције, у заједничком фронту класа који је редуковао десницу на сталну мањину унутар нације".²⁶

Што се тиче измишљања традиције, унете су три нарочито значајне иновације. То је, пре свега, био "развој секуларног еквивалента цркве – основно образовање, испуњено револуционарним принципима и садржајима, и вођено од стране секуларног еквивалента свештенства – или, можда, узевши у обзир њихово сиромаштво, монаха – проповедника – *институтлија*".²⁷ Лаицистички и републикански усмерен образовни систем је био у служби националне ствари, а после пораза у рату с Пруском, 1870-1871. године, "историјска и државно-грађанска настава биле су полазна тачка за патриотску обнову земље".²⁸ Главни циљ таквог образовања је био јачање свести о значају националног јединства, о чему сведочи Жирардеов приказ историј-

---

²⁶ Erik Hobsbom, *Masovna proizvodnja tradicija: Evropa, 1870-1914*, u: Erik Hobsbom i Terens Rejndžer (ur.), *Izmišljanje tradicije*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2002, 393.

²⁷ Исто, 394-395.

²⁸ Hagen Šulce, 163.

ских уџбеника из времена Треће републике, које су написали Ернест Лавис и Албер Мале:

Легендом овенчани ликови појединих француских краљева, министара и државника такође су изграђени на основу тог једног пресудног мерила: јединства које су успели остварити или, тачније, свога доприноса у великом, дуго-трајном подухвату обједињавања нације. То значи да се читава историја Француске приказује, заправо, као непрекидна борба супротних сила, добрих и лоших: на једној страни су оне које теже окупљању, повезивању, стапању, а на другој оне што воде расколима, подвајањима и расцепканости. У прво улази све што припада начелу заједништва и суверености државе, све што може умањити супротности, зближити, сјединити, укључити у целину. Друго пак подразумева посебне феудалне власти, локалне особености, сукобе интереса, верске поделе и непријатељства...²⁹

Неколико страна даље, Раул Жирарде закључује:

Било како било, својим сталним, наметљивим понављањем захтева за јединством, својим упорним величањем теме заједништва, унитаризам наведених аутора поприма својства егзорцизма. Јер непрекидним враћањем истог мотива као да се мора предупредити и сузбити вечита опасност од раздора и цепања, као да се мора заувек обезбедити победа уједињујућих снага над чиниоцима разједињавања и распада. За разлику од онога што понекад покушавају да сугери-

---

²⁹ Raul Žirarde, *Politički mitovi i mitologije*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2000, 182.

шу неки савремени историографи, у текстовима које смо обрадили не види се никаква бојазан од могућег буђења регионалних сепаратистичких тежњи. Напротив – равнодушност аутора према том питању наводи на претпоставку да су они сматрали како је, бар у тој равни, начело националног јединства једном за свагда однело превагу. Заузврат, када је реч о свему што спада у општије подручје политике или религије, стално се многа упозорења понављају или непосредно, или преко датих примера (Армањци и Бургињонци, Лига, Фронда, Комуна). Стога нема никакве сумње да ће читалац ових уџбеника, ако је иоле пажљивији, иза толиког жара са којим се славе врлине уједињења и подстиче сложено прихватање заједничког система вредности и успена, открити бриге које су мориле историју Треће републике у њеним првим деценијама: дуготрајну институционалну несигурност, силовите идеолошке сукобе, тешке и сложене расправе око верских питања...³⁰

Наиме, у то време, у Француској је ојачала националистичка десница која је окупљала "све оне који нису били задовољни демократском, антиклерикалном републиком и који су у либералној јавности друштва и у узајамној игри парламентарних и друштвених снага видели претњу националном консензусу, који је поново требало успоставити да би се повратио положај Француске у Европи и у свету". Десница је сматрала да јединство нације поткопавају "космополитизам, интернационализам и масонерија, а пре свега главни

---

³⁰ Исто, 186.

унутрашњи непријатељ – Јевреји". Француску је захватио талас антисемитизма, а "афера Драјфус" је интензивирала сукоб између левице и деснице.³¹

Поред националног система образовања, постојале су још две иновације у измишљању традиције у Трећој републици: измишљање јавних церемонија и масовна производња јавних споменика. Најважнија јавна церемонија се дешавала на Дан Бастиље, а њено одржавање је започето 1880. године. Што се тиче јавних споменика, доминирале су две врсте: "замисао Републике саме (у облику Маријане, која је сада постала опште позната) и фигуре брадатих грађана, којегод да је локални патриотизам изабрао да сматра својим, прошлим или садашњим, уваженим личностима".³² Међутим, упркос тако интензивном раду на стварању јединствене националне традиције, француско друштво је остало дубоко подељено на два блока од којих је сваки "полагао право да заступа француску нацију у целини". Шулце истиче парадокс да "у Француској заклињање на јединство нације није уједињавало нацију, већ ју је делило". Јаз између левице и деснице је премошћен тек уједињењем партија поводом немачке објаве рата, 3. августа 1914. године. Такође, треба уочити да је, услед фрустрације због губитка Алзаса и Лорене и фокусираности на "унутрашње здравље наци-

---

³¹ Hagen Šulce, 165-166.

³² Erik Hobsbom, Masovna proizvodnja tradicija: Evropa, 1870-1914, 395-396.

је", "француски национализам остао окренут Европи, а да је мало интереса показивао за колоније".³³

Између 1871. и 1914. године, и Немачка је настојала да спроведе националну интеграцију, то јест, да постигне национални споразум између супротстављених друштвених група. Ипак, тај период је карактерисао сукоб власти с католицима, социјалдемократима и либералима, као и проблематизовање положаја мањинских етничких група: Француза, Пољака, Данаца и, нарочито, немачких Јевреја. Уопште, Немачка је, и након уједињења, остала изнутра подељена: "старе територијалне, као и конфесионалне поделе су за кратко време биле мало премошћене, а као последица индустријализације остале су и дубоке социјалне разлике између индустрије и пољопривреде, племства и буржоазије, капитала и рада".³⁴ Дакле, како Хобсбаум закључује, главни проблем Другог немачког царства је био двострук: "како обезбедити историјску легитимацију за бизмарковску (пруско-малонемачку) верзију уједињења, која није имала никакав легитимитет; и како се носити са великим делом бирачког тела које би више волело другачију солуцију (Великонемци, антипруски партикуларисти, католици, и, изнад свега, социјалдемократе)". Сам Бизмарк није много полагао на националне симболе, већ је његов рецепт за политичку стабилност био једноставнији: "да обезбеди подр-

---

³³ Hagen Šulce, 167-168.

³⁴ Исто, 172-173.

шку (претежно либералне) буржоазије, спроведећи онолико од свог програма колико не би довело у опасност превласт Пруске монархије, армије и аристократије, да искористи потенцијалне поделе међу различитим врстама опозиције", као и да, колико год је могуће, ограничи утицај политичке демократије на одлучивање.³⁵

Заправо, измишљање традиција Немачког царства је било највише заступљено за време Вилхелма II, а њихов циљ је био следећи: "да успоставе континуитет између Другог и Првог немачког царства, или уопштеније, да успоставе ново царство као реализацију секуларних националних тежњи немачког народа; и да нагласе специфична историјска искуства која су везивала Пруску и остатак Немачке у изградњи новог Царства, 1871. године". Све то је захтевало сједињавање пруске и немачке историје, на чему су се ангажовали патриотски историчари Царства, од којих је Трајчке био најзначајнији. Требало је историју Светог римског царства немачког народа повезати са модерним немачким национализмом, а то је било могуће само "помоћу концепта секуларног националног непријатеља насупрот коме је немачки народ дефинисао свој идентитет и борио се да достигне државно јединство; и помоћу концепта освајања, или културне, политичке и војне супремације, чиме је немачка нација расасута по великим деловима дру-

---

³⁵ Erik Hobsbom, *Masovna proizvodnja tradicija: Evropa, 1870-1914*, 398-399.

гих држава, углавном у Централној и Источној Европи, могла да тражи право да буде уједињена у једну велику немачку државу". Та нова интерпретација немачке историје, односно фузија романтичне измишљене традиције немачког национализма пре 1848. године и режима у уједињеној Немачкој, имала је своју манифестацију и у градитељским и вајарским споменицима. Посебно се издвајају зграда Рајхстага, споменик Кифхојзеру, као и низ споменика посвећених Вилхелму I или Бизмарку. Наравно, значајну улогу су имали и национални празници и церемоније.³⁶

Од 1890-их година, почела је да јача идеја о немачкој империјалној мисији, која је схватана као довршење мисије немачке нације. То је био радикалан раскид с Бизмарковом политиком која је била стриктно ограничена на Средњу Европу. Наиме, Бизмарк се противио освајању колонија и стварању нових сфера немачког утицаја. Насупрот томе, немачка либерална, образована и имућна буржоазија се, услед нарастања своје економске моћи, определила за експанзију и светски утицај. При томе, како напомиње Шулце, "тешко је разликовати шта је ту била економско-политичка рачуница, а шта компензација националних фрустрација због империјалистичке експанзије суседних нација, Француске, Енглеске и Русије". У сваком случају, под утицајем масовних удружења какви су били Немачко колонијално друштво и Свенемачки савез, "оснивање

---

³⁶ Исто, 399-405.

немачких колонија у Африци и Океанији постало је саставни део немачке спољне политике".³⁷

Промена европског државног поретка и политичка интеграција ширих народних слојева, услед промене изборног права 1867. и 1884. године, биле су кључне околности које су дефинисале британску политику, у периоду између 1871. и 1914. године. За време конзервативних премијера Дизраелија, Солсберија и Балфура, држава је "постала гарант унутрашњег помирења и спољне снаге Велике Британије". Социјалне последице индустријализације су ублажаване законима из области социјалне политике у знаку "торијевске демократије". Истовремено, држава је "одлучно приступила консолидовању прекоокеанских енглеских посета, проширујући их у трци са конкурентским европским земљама, коначно их правно и уставно повезујући и из Лондона управљајући светским царством".³⁸

Империјализам је имао пресудну улогу у стварању националног консензуса који се заснивао на неколико претпоставки, од којих је прва била да "постоје својеврсна обележја британског карактера која објашњавају и оправдавају распрострањање Велике Британије широм света". Наиме, сматрало се да је британском националном карактеру "својствена посебна способност владања, самоуправе и доминације над потчињеним народима". Постојање Империје је морално правдано

---

³⁷ Hagen Šulce, 174-176.

³⁸ Исто, 168-169.

идејом да је империјална мисија Велике Британије била "у интересу цивилизације и човечанства уопште". То схватање је сажето у синтагми "бреме белог човека", којом је Киплинг указао да обавеза цивилизовања и христијанизације света "лежи на плећима Енгле-ске".³⁹ Уопште, империјализам је охрабривао обеспра-вљене масе да се идентификују са империјалном др-жавом и нацијом, чиме би оне несвесно дале оправда-ње и легитимитет политичком систему.⁴⁰

Обавеза да се прихвати "бреме белог човека" проис-текла је из веровања у културну и политичку инфери-орност колонизованих народа. На пример, Британци су били убеђени да су Индуси изгубили право на сувере-нитет због сопствене слабости, чији је резултат непре-кидно смењивање "страних" владара још од инвазије Аријеваца. Неслагање је постојало само поводом пита-ња да ли је неспособност Индуса да сами собом владају била "инхерентна и стална, или би, под одговарајућим надзором, Индуси могли да постану довољно способни да сами собом владају".⁴¹ Такође, веровало се да Индија "није имала кохерентно осећање заједништва осим оног које је добила британском владавином, под системом империјалне круне који ју је интегрисао"⁴², па је међу-

---

³⁹ Исто, 171-172.

⁴⁰ E. J. Hobsbawm, *The Age of Empire 1875-1914*, 70.

⁴¹ Bernard S. Kon, *Kako se predstavljala vlast u viktorijan-skoj Indiji*, u: Erik Hobsbom i Terens Rejndžer (ur.), 247.

⁴² Исто, 272.

собна различитост Индуса схватана као "потврда неопходности британске царске власти".⁴³ Штавише, "рани индијски националисти су тврдили да су они вернији истинским циљевима Индијског царства него што су то били њихови енглески владари", због чега Бернард С. Кон закључује да је британски идиом "поставио границе дискурса националистичког покрета у његовим почетним фазама".⁴⁴

У Африци, колонијалним властима је била потребна заједничка идеологија "Царства која би могла да обухвати белце и црнце подједнако, да уздигне практичне стране њихове сарадње и да потврди власт белаца". У британским и немачким колонијама, таква идеологија је пронађена у концепту империјалне монархије⁴⁵, која је афричком домородачком становништву приказивана као свезнајућа, свемоћна и свеprisутна. Истовремено, како Теренс Рејнджер указује, пред француским колонијалистима је стајао "тежи задатак инкорпорирања Африканаца у републиканску традицију".⁴⁶

У претходном поглављу је већ наглашено да су Американци постали нација тек захваљујући Грађанском рату од 1861. до 1865. године, у којем су "настали и национализам, патриотизам и идентификација Американаца

---

⁴³ Исто, 285.

⁴⁴ Исто, 306.

⁴⁵ Terens Rejndžer, *Izmišljanje tradicije u kolonijalnoj Africi*, u: Erik Hobsbom i Terens Rejndžer (ur.), 335.

⁴⁶ Исто, 310.

са својом земљом". Пре тог рата, "сецесија је била могућа опција не само на Југу", док, после 1865. године, она постаје незамислива било где у САД. Америчка национална свест је учвршћена развојем интегралне националне економије, континуираним ширењем ингеренција националне владе, писањем и учењем националне историје, увођењем националних празника и патриотских симбола, ритуала и церемонија, као и јачањем империјализма и освајањем колонијалних територија.⁴⁷

У 1840-им годинама, промовисана је доктрина заснована на вери у "Очиту судбину"⁴⁸, којом је правдано америчко територијално ширење. Како Роберт Кејген указује, заступници ове доктрине су настојали да заобиђу проблем сукоба између аболиционистичких и робовласничких држава, тврдњом да је просторна експанзија као таква била у заједничком националном интересу, као и да је "део америчке мисије да донесе просвећеност непросвећенима". Ипак, Јужњаци су били спремни да прихвате ову доктрину само уколико се односила на ширење територија са робовласничким друштвеним уређењем, док су Северњаци веровали у "Очиту судбину" само уколико је доносила проширење простора на којем су сви људи слободни.⁴⁹

---

⁴⁷ Samuel Huntington, *Američki identitet. Problem dezintegracije Amerike*, CID – SoCEN, Podgorica, 2008, 133-140.

⁴⁸ На енглеском језику: "Manifest Destiny".

⁴⁹ Robert Kagan, 233.

Националном помирењу после Грађанског рата пресудно је допринело интензивирање насељавање Америчког запада, праћено крвавим сукобима са Индијанцима. У другој половини 19. века, број Американаца који је живео на Западу нарастао је са 179 000 на 4,3 милиона, да би до 1920. године достигао 9,2 милиона. Нарочито је био значајан Закон о насељавању, донет 1862. године, "који је обећавао 160 јутара земље на западу, бесплатно или скоро без икакве накнаде, свакоме ко је био спреман да је насели". С друге стране, то је допринело јачању индијанског оружаног отпора који је коначно угушен 1890. године.⁵⁰ Због свега тога, амерички историчар Фредерик Џексон Тарнер је видео Запад као гранично подручје на којем се сусрећу дивљаштво и цивилизација.⁵¹

У географском смислу, граничном се сматрала област густине насељености 2 до 6 насељеника по квадратној миљи.⁵² Међутим, Граница је за Американце много више од некадашњег географског простора.

---

⁵⁰ Filip Dženkins, 135-139.

⁵¹ Frederick Jackson Turner, The Significance of the Frontier in American History, in: *History, Frontier and Section. Three Essays by Frederick Jackson Turner*, University of New Mexico Press, Albuquerque, 1993, 60.

⁵² Samuel M. Otterstrom and Carville Earle, The Settlement of the United States from 1790 to 1990: Divergent Rates of Growth and the End of Frontier, *Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 33, No. 1, Summer, 2002, 60.

Према Реју Алену Билингтону, Граница се може разумети и као место и као процес. Посматрана као место, може се дефинисати као

...географска регија у суседству ненасељених делова континента, у којој ниска стопа насељености и неуобичајено обилни и неексплоатисани природни ресурси обезбеђују изузетну могућност за друштвени и економски напредак појединачног ситносопственика.⁵³

Исти аутор дефинише Границу и као

...процес кроз који су социоекономска и политичка искуства и стандарди појединаца замењени окружењем у којем су ниска стопа насељености и присуство неискоришћених природних ресурса обезбедили неуобичајену могућност за индивидуално самоунапређење.⁵⁴

Фредерик Џексон Тарнер је мислио управо на то када је амерички развој објаснио постојањем области слободне земље, њеним континуираним смањивањем и насељавањем Америчког запада.⁵⁵ Према истом аутору, применом старијих институција и идеја под трансформишућим утицајима слободне земље,

---

⁵³ Ray Allen Billington, *America's Frontier Heritage*, University of New Mexico Press, Albuquerque, 1974, 25.

⁵⁴ Исто.

⁵⁵ Frederick Jackson Turner, *The Significance of the Frontier in American History*, 59.

...одједном се ушло у ново окружење, успостављена је слобода отворених могућности, стврднути комад обичаја је разбијен, а настале су нове активности, нове линије раста, нове институције и нови идеали.⁵⁶

Захваљујући томе, Американци су поверовали у "своје право да се шире преко земље", као и да су предводници људског прогреса.⁵⁷ Сматрали су да је "отварање" других нација за трговину у америчком интересу не само због зараде, већ и зато што ће то убрзати цивилизацијски прогрес заосталих народа, чиме ће они постати мања претња за САД и "цивилизовани свет" уопште.⁵⁸ Таквим ставом је легитимисан амерички империјализам у Латинској Америци и на Пацифику, захваљујући којем су, крајем 19. и почетком 20. века, САД стекле статус светске силе.⁵⁹

Идеја о америчкој империјалној хегемонији у западној хемисфери промовисана је још Монроовом доктрином из 1823. године.⁶⁰ Међутим, до почетка Првог светског рата, није створена идејна основа америчког империјалног ширења на Европу, па је председник

---

⁵⁶ Frederick J. Turner, *The Problem of the West*, in: Susan Harris Smith and Melanie Dawson (Editors), *The American 1890 s. A Cultural Reader*, Duke University Press, Durham and London, 2000, 397.

⁵⁷ Robert Kagan, 131.

⁵⁸ Исто, 296.

⁵⁹ Filip Dženkins, 140-143.

⁶⁰ Robert Kagan, 140-141.

Вудро Вилсон, већ 4. августа 1914. године, издао прокламацију о неутралности. Због тога што се јавно мњење у САД снажно противило уласку у рат, Вилсон "није имао никакву жељу да рескира свој програм домаћих реформи у непромишљеној војној авантури". Међутим, потапање америчких бродова и немачки покушај да успостави савезништво с Мексиком натерали су Вилсона да, у априлу 1917. године, објави рат Немачкој, иако није постигао национални консензус за такву одлуку.⁶¹

Треба нагласити да Вилсон није третирао Америку као једну од страна у рату, већ ју је звао "придруженом силом". У јануару 1918. године, он је направио нацрт мировног плана у четрнаест тачака, да би парирао Лењиновој пропаганди која је инсистирала на ставу да сваки мировни споразум мора бити заснован "на самоопредељењу народа".⁶² Наиме, крајем 1917. године, совјетска власт је донела Декларацију о правима народа Русије, којом су прокламовани: "1) равноправност и суверенитет народа; 2) право нација на слободно самоопредељење све до отцепљења и стварања националних држава; 3) укидање свих националних и национално-религиозних привилегија и ограничења; 4) слободан развитак националних мањина и етничких група које насељавају територију Русије". Међутим, большевици су признали независност само Пољске и

---

⁶¹ Filip Dženkins, 168; и: Pol Džonson, 581-583.

⁶² Pol Džonson, 583-587.

Финске, док су отцепљење Украјине спречили силом. Показало се да је Лењин подржавао право на самоопредељење неруских нација претежно из тактичких разлога, пошто их је видео као савезнике у борби за власт. Заправо, он је био "поборник централизма као државног принципа".⁶³

Иако је званично тријумфовао на крају Првог светског рата, "принцип националности" није доследно спроведен ни у Централној ни у Источној Европи. Како Хобсбаум истиче, одмах се показала "потпуна непримењивост вилсоновских принципа при стварању државних граница у складу са границама националности и језика"⁶⁴, па су на рушевинама Руског, Отоманског и Хабзбуршког царства никле мултинационалне државе, као и државе са бројним националним мањинама: Чехословачка, Пољска, Румунија и Југославија. Овим државама је недостајала унутрашња стабилност, при чему, једино у Чехословачкој национални проблеми нису решавани увођењем диктатура.⁶⁵ Важно је нагласити да је геополитичка сврха ових држава било окупљање мањих етнонација које је, на тај начин, требало сачувати од немачког и совјетског утицаја. Уоп-

---

⁶³ Михаил Гелер и Александар Некрич, *Утопија на власти. Историја Совјетског Савеза*, ЦИД, Подгорица, 2000, 60-67.

⁶⁴ Erik Hobsbaum, *Nacije i nacionalizam od 1780. Program, mit, stvarnost*, 149-151.

⁶⁵ Hagen Šulce, 195.

ште, од почетка 1870-их до 1945. године, интензиван ривалитет империјалних сила је јачао интегралистичке национализме и паннационализме⁶⁶, док је партикуларистичке национализме гурао у позицију огорчене сепаратистичке или аутономистичке опозиције.

Поред права на самоопредељење, у Вилсоновом мировном плану се захтевало: вођење јавне дипломатије; разоружавање свих сила, успостављање слободног мора, уклањање трговинских баријера, уздржаност у наметању ратних репарација Немачкој, као и формирање Лиге народа која би спроводила мир. Након преговора, Британија и Француска су се сложиле са одредбама којима се осигуравала јавна дипломатија, редукација трговинских баријера и наоружања, као и успостављање Лиге народа. Заузврат, Вилсон је пристао на француски захтев да се окупира Рајнска област и наметање релативно тешких услова за плаћање репарација.⁶⁷

Резултати Првог светског рата су учинили САД најјачом војном силом, а Вашингтонски поморски

---

⁶⁶ Панславизам и пангерманизам представљају карактеристичне примере за европске паннационализме. Видети: Louis L. Snyder, *Macro-nationalisms. A History of the Pan-Movements*, Greenwood Press, Westport, Connecticut; London, England, 1984, 17-36; 37-65.

⁶⁷ G. John Ikenberry and Charles A. Kupchan, *Socialization and Hegemonic Power*, *International Organization*, Vol. 44, No. 3, Summer, 1990, 296.

уговор из 1922. године изједначио је америчку и британску морнарицу. Америчко учешће у међународној трговини је, почетком 1920. године, нарасло на 15 одсто, а Њујорк је, уместо Лондона, постао финансијски центар света. Међутим, Америка још није била спремна за преузимање доминантне улоге у Европи, па је, 1921. године, председник Ворен Г. Хардинг коначно објавио да САД неће учествовати у раду Лиге народа. У наредне две године, преостале америчке окупационе трупе су се повукле из Рајнске области, док је Сенат одбио предлог да САД приступе Међународном суду правде.⁶⁸

Након Првог светског рата, већина Американаца је Европи приписивала империјализам, тајне уговоре и недемократску владавину, па је, због тога, свако ангажовање САД на том континенту сматрала непожељним, а америчко укључивање у Први светски рат је видела као грешку. Заправо, учешће у Лиги народа је одбачено првенствено због Члана 10. њеног Споразума, који је обавезивао државе чланице да бране једна другу у случају спољне агресије. И у 1930-им годинама, међу Американцима је преовладало мишљење да је неутралност у интересу њихове државе. Међутим, италијанска инвазија на Етиопију, грађански рат у Шпанији, јапанска експанзија у Кини, немачка анексија Аустрије и Судета, окупација Француске и, коначно, јапански напад на Перл Харбур, америчку луку

---

⁶⁸ Filip Dženkins, 172-173.

на Хавајима, довели су до радикалне промене у америчком јавном мњењу.⁶⁹ САД су се поново укључиле у глобалну борбу империјалних сила, у којој су однеле победу. То је био најзначајнији исход Трећег циклуса историје модерног светског система, у којем су доминирали мултилатерална империјална хегемонија, интегралистички национализам и државни интервенционизам у привреди.

---

⁶⁹ Jeffrey W. Legro, Whence American Internationalism, *International Organization*, Vol. 54, No. 2, Spring, 2000, 269-274.

ЧЕТВРТИ ЦИКЛУС

Још док је Други светски рат трајао, "постајало је све јасније да ће глобална равнотежа снага после рата бити сасвим различита од оне која је рату претходила". Наиме, значај Француске и Италије је био већ знатно смањен, Немачка и Јапан нису успевали да загосподаре Европом, односно Далеким истоком и Пацификом, а Британија је, упркос Черчиловим напорима, постајала све слабија. Само су САД и Совјетски Савез изгледали као велике силе, с тим што је "америчка суперсила била знатно надмоћнија". Заправо, САД су биле једина велика сила која је "због рата постала богатија – у ствари, много богатија – а не сиромашнија".¹ У таквим околностима, Американцима је био потребан "релативно стабилан светски поредак у којем би профитирали од своје економске надмоћи", као и да "обнове одређену снажну потражњу у прео-

---

¹ Pol Kenedi, 402.

сталом делу света, ако су желеле да имају купце својих успешних производних активности". Раст ефективне потражње за америчким производима постигнут је захваљујући Маршаловом плану за Западну Европу и еквивалентном плану за економску помоћ Јапану, након избијања Корејског рата.² Иако је Маршалов план понуђен свим савезницима, Совјетски Савез је одбио да га прихвати и "побринуо се да ниједна од земаља у његовој зони не одговори позитивно".³ То је омогућено Споразумом на Јалти из 1945. године, у чијој основи су се, како Волерстин (Валерштајн) објашњава, налазиле три клаузуле:

...Прва, свет има да се подели де факто у америчку зону (највећи део света) и совјетску зону (преостатак), а линија разграничења да буде тамо где су њихове односне трупе биле смештене када се завршио Други светски рат. Друга клаузула, Совјетска зона је могла, ако је хтела, да смањи минимум трговинске трансакције са америчком зоном све док не ојача своју сопствену производну машинерију, али се тиме подразумевало да се заузврат од Сједињених Држава неће очекивати да допринесу економској обнови ове зоне. Трећа

---

² Imanuel Vlerstin, *Opadanje američke moći*, CID, Podgorica, 2004, 49-50.

³ Волерстин (Валерштајн) објашњава да су Американци прижељкивали да Совјети одбију њихову економску помоћ, пошто би, у супротном, Маршалов план постао прескуп и не би могао да добије подршку Конгреса САД. Видети: Исто, 39-40.

клаузула, обе стране су слободно могле, и чак су биле подстицане, да крену са снажном, узајамно непријатељском реториком, чији је главни задатак, чини се, био да консолидује политичку контролу Сједињених Држава и СССР-а над сопственим зонама. Блокада Берлина и Корејски рат, при чему се обоје окончало примирјем којим се потврђују првобитне линије разграничења, били су круна овог глобалног споразума.⁴

Заправо, демаркационе линије у Европи су повучене на састанцима Рузвелта, Черчила и Стаљина, одржаним у периоду од 1943. до 1945. године, "снагом чињенице да је једино Црвена армија могла да стварно порази Немачку".⁵ Заправо, Совјетски Савез је, после 1945. године, повратио улогу коју је Русија имала од 1814. до 1848. године, "када је њена велика армија била жандарм Источне и Средње Европе".⁶

У Другом светском рату, САД и Велика Британија су разматрале разне идеје о томе како треба засновати послератни светски економски поредак, при чему је међу њима постојало значајно неслагање. Наиме, Американци су се залагали за реконструисање отвореног трговинског система, док су Британци желели осигурање пуне запослености и економске стабилности, па су, стога, намеравали да очувају систем империјалних

---

⁴ Исто, 49.

⁵ Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema. Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914-1991*, 174.

⁶ Pol Kenedi, 406.

преференција и билатералног трговања. Дакле, једна страна је заступала недискриминаторни, мултилатерални трговински систем, док се друга залагала за преференцијално економско груписање.⁷ Постигнути англо-амерички споразум о међународном економском поретку оличавао је јединствену мешавину *laissez-faire* принципа и интервенционизма, то јест, либералног мултилатерализма и државе друштвене бриге. Може се закључити да је тај поредак омогућио функционисање релативно отвореног система трговине и плаћања, као и подршку пуној запослености и друштвеној бризи.⁸

Англо-амерички споразум о глобалном економском поретку усвојен је на конференцији у Бретон Вудсу, одржаној у јулу 1944. године, на којој су основане две кључне међународне финансијске институције: Међународни монетарни фонд (ММФ)⁹ и Међународна банка за реконструкцију и развој¹⁰, касније названа "Светска банка"¹¹. Фонд је усмерио свој рад на

---

⁷ G. John Ikenberry, A World Economy Restored: Expert Consensus and the Anglo-American Postwar Settlement, *International Organization*, Vol. 46, No. 1, Knowledge, Power, and International Policy Coordination, Winter, 1992, 289.

⁸ Исто, 294.

⁹ International Monetary Fund (IMF).

¹⁰ International Bank for Reconstruction and Development (IBRD).

¹¹ World Bank.

краткорочну стабилизацију и борбу против инфлације, док је Банка настојала да прибави дугорочни капитал за инвестиције у велике пројекте, попут оних у областима енергије, рударства и транспорта.¹² Општи споразум о тарифама и трговини¹³ је основан 1947. године, као трећа међународна институција на којој је требало да почива послератни економски поредак, с циљем да се "подигне животни стандард и да се постигне пуна запосленост, стварањем реципрочних и узajамно повољних аранжмана усмерених на супстанцијалну редукацију тарифа и других трговинских баријера, као и на елиминацију дискриминаторног третмана у међународној трговини".¹⁴ Од 1995. године, Општи споразум о тарифама и трговини је трансформисан у Светску трговинску организацију (СТО)¹⁵.

Ратификација Споразума из Бретон Вудса у Конгресу САД и Парламенту Велике Британије праћена је

---

¹² Richard E. Feinberg, The Changing Relationship Between the World Bank and the International Monetary Fund, *International Organization*, Vol. 42, No. 3, Summer, 1988, 548.

¹³ General Agreement on Tariffs and Trade (GATT). У недостатку уобичајене скраћенице на српском језику за назив ове организације, користићу енглеску – GATT.

¹⁴ Douglas A. Irwin, The GATT in Historical Perspective, *The American Economic Review*, Vol. 85, No. 2, Papers and Proceedings of the Hundredth and Seventh Annual Meeting of the American Economic Association Washington, DC, January 6-8, 1995, May, 1995, 325.

¹⁵ World Trade Organization (WTO).

бурном расправом, пошто га је опозиција у обе државе сматрала штетним за националне интересе. Такође, Стаљин није веровао да је сврха институција насталих у Бретон Вудсу унапређење међународног поретка, већ је био сигуран да су оне прикривени инструменти америчких националних интереса.¹⁶ Совјетима је највише сметало што не би имали право вета у Фонду и у Банци. Такође, за њих је било неприхватљиво и то што је чланство у ове две међународне институције подразумевало стављање на увид економских информација које су, у Совјетском Савезу, третиране као тајне. Коначно, сврха Фонда и Банке је била да промовишу приватне стране инвестиције, релативно слободну и мултилатералну трговину, као и такве светске економске услове који су повољни за земље које су прихватиле слободно тржиште и слободно предузетништво.¹⁷

Суштинска карактеристика новог економског глобалног поретка била је реформа која је створила "мешовиту привреду", чија је улога била да омогући држави да планира и управља економском модернизацијом, као и да повећа потражњу. Владе су биле чврсто приврже-

---

¹⁶ Harold James and Marzenna James, The Origins of the Cold War: Some New Documents, *The Historical Journal*, Vol. 37, No. 3, September, 1994, 615, 617.

¹⁷ Klaus Knorr, The Bretton Woods Institutions in Transition, *International Organization*, Vol. 2, No. 1, February, 1948, 35.

не пуној запослености, али и смањивању економске неједнакости, тј. опредељењу за друштвену бригу и социјалну сигурност, што је први пут "обезбедило масовно потрошачко тржиште за луксузне производе који су се сада могли прихватити као неопходне потрепштине".¹⁸ Хобсбаум резимира да је послератни капитализам "био нека врста брака између економског либерализма и социјалдемократије (или, америчким речником, рузвелтовска политика Њу дила), са важним позајмицама од Совјетског Савеза, који је прокрчио пут идеји економског планирања".¹⁹ Резултат таквог привредног поретка био је настанак држава друштвене бриге, око 1970. године. То су државе "у којима су издаци за друштвену бригу – заштиту дохотка, здравствену заштиту, образовање, итд. – постали највећи део укупних јавних издатака, а људи ангажовани у делатностима друштвене бриге су образовали највећу групу од свих државних намештеника". До краја 1970-их година, све напредне капиталистичке земље су постале државе друштвене бриге.²⁰

У таквим условима, нарочито од 1960-их година, створена је транснационална привреда чији су најочигледнији видови били: транснационалне фирме (то јест, мултинационалне корпорације), нова међународна подела рада и офшор (offshore) финансирање. Термин

---

¹⁸ Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema. Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914-1991*, 204-205.

¹⁹ Исто, 206.

²⁰ Исто, 216.

"офшор" је уведен "да би описао праксу регистравања легалног седишта фирме на некој, обично маленој и фискално великодушној територији која је дозвољавала предузетницима да избегавају порезе и друга ограничења која им је наметала њихова сопствена земља". Што се тиче мултинационалних корпорација, њихова главна функција је била да "интернализују тржишта преко националних граница", односно, да се еманципују од националне државе и њене територије. Та тенденција је постала још више изражена када је индустријска производња почела да се измешта из Европе и Северне Америке. Резултат тога је да нове индустрије у Трећем свету нису више снабдевале само локална тржишта, већ и светско тржиште, било тако што би извозиле артикле које је у потпуности произвела локална индустрија, било тако што би постале део транснационалног процеса.²¹

Након 1970. године, таква економска транснационализација је темељно подрила модел државе друштвене бриге, препуштајући владе националних држава на милост либерализованог глобалног тржишта, на којем су, према Роберту Кутнеру, важила следећа правила:

Постоји један правилан пут за ефикасну расподелу добара и услуга. Он укључује, пре свега, рушење препрека слободној трговини и слободном протоку финансијског капитала. И то у смислу да постоји остатак регулаторне улоге, која је ту да се заштити својина, и материјална и интелекту-

---

²¹ Исто, 211-213.

ална; да се осигура отворени, недискриминаторни приступ; да се дозволи инвеститорима да купе или продају било коју активу или извезу сваки профит било где у свет; да преместе и заштите субвенције и остале дисторзије од *laissez-faire* ценовног система; да растуре оно што је преостало од савезништва државних индустрија.²²

Неки корпоративни идеолози су били спремни да прихвате да држава може да има одређену улогу у субвенционисању образовања и обучавању радника, ублажавању периодичних дислокација, финансирању истраживања тржишта и пружању смањених облика социјалне помоћи. Међутим, корпоративна заједница је инсистирала на томе да преостале активности државе морају бити усклађене с применом у приватном сектору. Захтевало се и успостављање ниских и релативно равних пореских нивоа, одржавање минималног дефицита државног сектора, као и отклањање стабилизационих економских политика које спроводе државе, "осим у случају монетарне политике чији је главни циљ да осигура стабилност цена".²³

---

²² Robert Kutner, *Uloga vlade u globalnoj ekonomiji*, u: Vil Haton i Entoni Gidens (priredili), *Na ivici. Živeti sa globalnim kapitalizmom*, Plato, Beograd, 2003, 197.

²³ Исто, 198. Овде треба подсетити на Хобсбаумову тврдњу да је већина неолибералних влада "била приморана да управља и подстиче своје привреде, док су тврдили да само подстичу снаге тржишта". Влада Маргарет Тачер је опорезовала британске грађане "нешто теже него што су

Економска транснационализација је довела до експанзије офшор центара смештаних у градове-државе (Сингапур и Хонг Конг) и у друге мале земље (Кувajt), али и до смањивања значаја националних привреда великих земаља. Према Хобсбауму, политичке последице су биле следеће:

Ова ситуација ће пружити све бројнијим етничким покретима позног двадесетовековног национализма неубудљиве аргументе за животну способност једне независне Корзике или Канарских острва. Неубудљиве, јер једина независност која се постиже сецесијом јесте она која се постиже одвајањем од националне државе са којом су овакве територије претходно биле удружене. Економски, сепарација би их скоро извесно начинила зависнијим од транснационалних ентитета који су све више одређивали овакве ствари. Најпогоднији свет за мултинационалне цинове је свет настањен патуљастим државама или уопште без држава.²⁴

За разлику од Хобсбаума, Алесина, Сполаоре и Вацциарг не кажу ништа о природи независности сецеси-

---

били опорезовани под лабуристима", док је амерички председник Роналд Реган "користио кејнзијанске методе да пробије излаз из депресије 1979-1982, тако што се упустио у дивовски дефицит и ангажовао у подједнако дивовском наоружавању". Видети: Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema. Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914-1991*, 312.

²⁴ Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema. Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914-1991.*, 214.

онистичких држава, већ само констатују да у условима трговинских ограничења, политичке границе једне земље утичу на величину њеног тржишта, а тиме и на ниво продуктивности. Насупрот томе, слободна трговина чини да величина држава постане ирелевантна за величину тржишта, због чега величина земље није у вези с њеном продуктивношћу. Из свега тога следи да су број држава и степен економске интеграције међузависни.²⁵ Исти аутори наглашавају да процес економске "глобализације" погодује политичком сепаратизму, као и да ће, у свету "глобалних" тржишта, концепт релативно велике и централизоване националне државе све више бити угрожаван регионалним сепаратизмима и растом супранационалних институција.²⁶

Хобсбаум указује да су постојеће националне државе пружале отпор својој деградацији, што је постало очигледно 1980-их година "у покушајима чланова или потенцијалних чланова Европске заједнице, понекад сасвим различитих политичких боја, као што су Норвешка или Британија госпође Тачер, да у оквиру свевропске стандардизације задрже своју регионалну аутономију у стварима које су сматрали важним". Иако се, у то време, протекционизам повукао пред глобалном слободном трговином, неке државе су успевале да раз-

---

²⁵ Alberto Alesina, Enrico Spolaore and Romain Wacziarg, Economic Integration and Political Disintegration, *The American Economic Review*, Vol. 90, No. 5, December, 2000, 1277.

²⁶ Исто, 1294.

вију механизме одбране од стране конкуренције, за шта је најупечатљивији пример "успех Италијана да задрже лавовски део свог домаћег тржишта аутомобила у италијанским рукама (тј. у рукама Фиата)". Протекционистичке тежње су биле још снажније онда када "у питању није био само економски, већ и културни идентитет", Тако су се Французи, а донекле и Немци, борили да сачувају "огромне дотације за своје сељаци, не само зато што су сељаци имали кључне гласове, већ што су истински осећали да би уништење сељачке земљорадње, колико год она била неефикасна и неконкурентна, значило и уништавање крајолика, традиције, дела националног карактера".²⁷ Такође, иако су многе државе отвориле своје границе да би извукле корист од учешћа у глобалном тржишту, њихове владе се одупиру културној хомогенизацији, односно разводњавању националног идентитета. То је нарочито дошло до изражаја у току преговора о стварању заједничког канадско-америчког слободног тржишта²⁸ и заједничког северноамеричког слободног тржишта²⁹ у првој половини 1990-их

---

²⁷ Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema. Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914-1991*, 236.

²⁸ Canada-United States Free Trade Agreement (CUSFTA). У недостатку уобичајене скраћенице на српском језику за назив ове организације, користићу енглеску – CUSFTA.

²⁹ North American Free Trade Agreement (NAFTA). У недостатку уобичајене скраћенице на српском језику за назив ове организације, користићу енглеску – NAFTA.

година, када је Канада инсистирала да радио, телевизија, филм, издаваштво, као и видео и музичка продукција буду изузети из споразума. Слично је било и приликом Уругвајске рунде ГАТТ, када се Европска унија (ЕУ), под вођством Француске, изборила за изузеће аудиовизуелних индустрија из уговора. Такво канадско и француско становиште проистиче из претпоставке да индустрија културе може да игра главну улогу у конструисању политичке заједнице, односно, да даје значајан допринос (ре)продукцији и перпетуирању идеје Канаде, идеје Француске или идеје Европе.³⁰

Ништа мања искушења за националну државу су настала унутар ње саме. Европска унија (ЕУ), НАФТА и друге супранационалне тржишне интеграције су подстакле политичке партикуларизме унутар држава које су ступиле у њих. Једна од манифестација тог тренда је колективни егоизам богатих, који одражава све веће економске неједнакости унутар континента, држава и региона. Како Хобсбаум објашњава, владе националних држава и наднационалних творевина, као што је ЕУ, настоје да уједначе оптерећење и корист на територијама за које су одговорни. То значи да богатији и напреднији региони треба да субвенционирају сиромашније и заосталије, што је резултовало експанзијом егоистичних сепаратистичких национали-

---

³⁰ Patricia M. Goff, *Invisible Borders: Economic Liberalization and National Identity*, *International Studies Quarterly*, Vol. 44, No. 4, December, 2000, 533-562.

зама, попут хрватског, словеначког, чешког, каталонског, баскијског и ломбардијског.³¹

У сличном духу, Михаел Цирн третира покрете за аутономију економски успешних региона који се не налазе у политичком средишту државе као последицу друштвене денационализације. Према овом аутору, "друштвена денационализација настаје када се тесне друштвене и привредне трговинске везе прошире изван национално-државно дефинисаних граница".³² Денационализација привреде смањује значај националних тржишта за богате регионе који, стога, добијају "економски подстицај да теже ка већој независности, да би у интернационалној утакмици могли да воде самосталну, од националних предујмова независну политику не би ли избегли дужности националне прерасподеле".³³ Тако је, у случају квебечког национализма, трговинска либерализација пружила додатни кредибилитет виђењу по којем канадска федерација више не нуди корисну економску заштиту, чему је нарочито

---

³¹ Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema. Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914-1991*, 322-323.

³² Mihael Cirn, *Upravljanje sa one strane nacionalne države. Globalizacija i denacionalizacija kao šansa*, Filip Višnjić, Beograd, 2003, 8. Цирн претпоставља појам "денационализација" појму "глобализација, који је, према њему, суштински непримерен, пошто, иако многи процеси размене и производње прелазе границе и територијално и у погледу укључених извршилаца, "већина њих је далеко од глобалности". Видети: Исто, 10.

³³ Исто, 83.

допринео већ споменути Уговор о слободној трговини између Канаде и САД (CUSFTA).³⁴

Регионалистички покрети у европским државама оживљавају захваљујући јачању политичке и економске интеграције ЕУ, али и расту економских диспаритета унутар и између европских региона. Такав неуједначен економски развој доводи до регионалних политичких конфликта у неким државама. Такође, сама регионална политика ЕУ се преоријентисала на подршку регионализму. У 1990-им годинама, Европска комисија³⁵ се фокусирала на стварање Плана регионалног развоја, док је формирање Комитета европских региона омогућило директан утицај субнационалних (и локалних и регионалних) влада на доношење одлука и формулисање политике унутар ЕУ. Коначно, концепт "Европе региона" је пружио легитимитет захтевима бројних регионалних политичких партија.³⁶ Због такве могућности слободне политичке и економске интеграције у "Евро-

---

³⁴ Stephane Dion, *The Quebec Challenge to Canadian Unity*, *PS: Political Science and Politics*, Vol. 26, No. 1, March, 1993, 38-43.

³⁵ Европска комисија је извршни орган ЕУ. Владе држава чланица ЕУ именују по једног, односно по два комесара. Видети: Dik Leonard, *Vodič kroz Evropsku uniju*, Narodna knjiga – ALFA, Beograd, 2004, 57-71.

³⁶ Benito Giordano, "Institutional Thickness", *Political Sub-Culture and the Resurgence of (The "New") Regionalism in Italy: A Case Study of the Northern League in the Province of Varese*, *Transactions of the Institute of British Geographers*, New Series, Vol. 26, No. 1, 2001, 28-29.

пу региона", регионалистички покрети су разумели да им Мадрид, Рим или Париз нису заиста потребни. У таквим околностима, многе лингвистичке, етничке и културне мањине су осетиле да су способне за самосталан економски опстанак на заједничком европском тржишту, те да, стога, могу да се отцепе од државе у којој се налазе.³⁷ Како сам већ на другом месту закључио, "тржишне интеграције на супранационалном нивоу стимулишу самостално политичко и економско наступање субнационалних ентитета, без посредовања ослабљене националне државе".³⁸

На примеру Чешке и Словеније видимо да је и у социјалистичким земљама, крајем 1980-их и почетком 1990-их година, перспектива европске економске и политичке интеграције створила контекст у којем су богатије републике савезне мултинационалне државе осетиле "привлачност ослобађања од тешког терета заосталијих и кризом озбиљније погођених партнерских република".³⁹ То је резултат и националне политике социјалистичких земаља која је учвршћивала етнонационалне идентитете, што је нарочито био случај у три федерације: Совјетском Савезу, Чехословачкој и Југославији. У тим државама,

---

³⁷ Alberto Alesina, Enrico Spolaore and Romain Wacziarg, 1293.

³⁸ Vladimir Ribić, *Antropologija raspada Jugoslavije: o etničkom nacionalizmu*, u: Vladimir Ribić (urednik), 242-243.

³⁹ Ivan Berend, *Centralna i Istočna Evropa 1944-1993. Iz periferije zaobilaznim putem nazad u periferiju*, CID, Podgorica, 2001, 341.

главне националне групе су имале своје републике, а принцип националне различитости је био заштићен уставним уређењем. Како Кетрин Вердери закључује, могло би се рећи да су етнонационални идентитети били можда главни облик "колективне свести" који је социјализам створио.⁴⁰ Због тога, након пропасти социјализма, многи политичари су доказивали да нација треба да тежи задовољењу сопствених, аутентичних интереса, ослобођена од "тешке и ометајуће руке" државног центра. Важно је и то да је за социјалистичке државе била карактеристична форма конкуренције за приступ ресурсима у друштвеном поретку у којем је владала ендемична економска оскудица. Наиме, социјалистичка држава је, у случају кризе одређене фирме, интервенисала помажући јој и не дозвољавајући јој да банкротира, што је довело до тога да су све производне јединице желеле више улагања него што су могле да добију. Резултат је била интензификација свих врста локализма, укључујући и национализам, пошто су разне групе настојале да максимизују контролу над снабдевањем и протоком роба, тако што ће их задржати унутар "својих" мрежа, група или рејона.⁴¹ Ипак, на примеру бивше Југославије, од средине 1960-их година, видимо да је, и у социјалистич-

---

⁴⁰ Katherine Verdery, *Transnationalism, Nationalism, Citizenship, and Property: Eastern Europe Since 1989*, *American Ethnologist*, Vol. 25, No. 2, May, 1998, 293-294.

⁴¹ Katherine Verdery, *Beyond the Nation in Eastern Europe*, *Social Text*, No. 38, Spring, 1994, 13-16.

ким државама, привредна деетатизација и либерализација стимулисала јачање етнонационализма и других политичких партикуларизама, слично као и на Западу.⁴²

У другој половини 20. века, политички партикуларизми су били снажни и у државама насталим процесом деколонизације. Клифорд Герц подсећа да је успех у мобилисању маса за борбу против колонијалних режима прикривао "крхкост и ускост културних темеља на којима су ти покрети почивали, јер је водио ка схватању да су антиколонијализам и колективна рedefиниција иста ствар".⁴³ Услед тога, како Хобсбаум истиче, после 1945. године, највећи број национализама није био усмерен против страног империјалистичког угњетача, већ против нових ослобођених држава које су тражиле националну хомогеност, која им је недостајала". Заправо, ти национализми су протестовали против "националне", то јест, "етничке или културне нестварности територија зависног света издељених у империјалној ери, мада је то понекад било и против нестварности идеологија које су се угледале на Запад, а које су преузеле неке модерне елите, када су наследиле власт претходних владара".⁴⁴ На

---

⁴² На то сам већ указао у: Владимир Рибих, Национализам хрватских комуниста у време "Маспока", *Antropologija*, sv. 6, 2008, 54-74.

⁴³ Kliford Gerc, *Tumačenje kultura (I)*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1998, 330.

⁴⁴ Erik Hobsbaum, *Nacije i nacionalizam od 1780. Program, mit, stvarnost*, 172.

примеру Бурме, Жорж Баландије описује последице таквог стања:

У тренутку стицања независности, нестаје јединство које је проистицало из супротстављања колонизатору. Показују се, у свој својој огољености, унутрашњи јазови и антагонизми: између етничких група неједнако отворених процесу модернизације; између традиционалних власти (ослабљених, али не и укинутих) и модерне власти; између друштвених класа у настајању. Простране области измичу контроли нове власти; политички механизми веома брзо бивају заковани; администрација лоше функционише, а положаји у бирократији користе се за стицање личних економских предности...⁴⁵

Антони Смит указује да напори руководства нових држава да "од полиетничког мозаика створе интегрисане територијалне нације" увећавају изгледе "за етничко неслагање, па чак и покушај отцепљења, свугде где су колонијализам и национализам побудили повратничку интелигенцију да поново открије своју етничку прошлост и њено културно наслеђе".⁴⁶ У истом духу, Герц истиче да политичка модернизација постколонијалних држава у почетку подстиче примордијална чувства⁴⁷,

---

⁴⁵ Žorž Balandije, *Politička antropologija*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1997, 224-225.

⁴⁶ Antoni D. Smit, *Nacionalni identitet*, 209.

⁴⁷ Према Герцу, примордијална чувства потичу из припадања претпостављеним крвним везама, раси, језику, региону, религији или групи коју повезују обичаји. Видети: Kliford Gerc, *Tumačenje kultura (II)*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1998, 14-16.

пошто њихово становништво стиче модеран политички статус, без обзира на то колико у културном смислу остаје везан за традицију или колико неефикасно и анахроно нова држава може да функционише. На тај начин, велики део политичког интересовања углавном немодернизованог становништва "добија облик опсесивне заокупљености односом властитог племена, области, секте или нечег другог према центру моћи који, иако постаје све активнији, не може ни лако да се издвоји из мреже примордијалних веза, као што је то био случај са далеком колонијалном влашћу, нити да се у њих утопи као што је то био случај са обичним системима власти 'малих заједница'." У ствари, сам процес стварања суверене грађанске државе стимулише пароксијализам, комунализам, расизам и слично, пошто "у друштво уводи нову вредну награду коју треба освојити и застрашујућу нову силу са којом се треба борити".⁴⁸

У наставку, Герц закључује:

Па ипак, упркос томе, доктрине националистичких пропагатора – индонезијски регионализам, малајски расизам, индијски лингвизам или нигеријски трибализам – по својој политичкој димензији нису толико наслеђе колонијалне политике "завади па владај", колико су производ смене колонијалне власти независном државом која има домаће корене и која је одлучно унитарна. Иако почивају на историјски развијаним разликама, при чему је колонијална владавина допринела наглашавању неких од њих (док

---

⁴⁸ Исто, 24-25.

је друге ублажила), ове доктрине су неодвојиви део самог процеса стварања нове унутрашње политике и новог држављанства.⁴⁹

После деколонизације, настала је потреба да се створи "ефикасна и интегративна држава" која је настојала да контролише и оно што колонијална власт није. То је, највише међу сељацима, "изазивало отпор против напада на њихов идентитет и, у многим случајевима, религију". Међутим, како Од Арне Вестад објашњава, "за већину нових режима, то, често брутално, ширење моћи државе било је неопходно да би се остварила жељена модернизација", на чијем је путу стајала "лоша комуникација, неписменост и апатија заостала од колонијалног доба". Такође, лидери нових националних држава су се плашили, некада и оправдано, "да ће империјалистичке силе искористити поједине појаве сепаратизма да униште њихову владу".⁵⁰

На примеру Африке, Волерстин (Валерштајн) указује на још значајнији фактор слабљења државе, а то је њена "структурална неспособност да се обезбеди подједнак развој док захтев за демократизацијом стално расте". Исти аутор наглашава да је слабљење државности видљивије у Африци само зато што се "до-

---

⁴⁹ Исто, 26.

⁵⁰ Od Arne Vestad, *Globalni Hladni rat. Intervencije u Trećem svetu i oblikovanje našeg doba*, Arhipelag, Beograd, 2008, 129.

годило убрзо пошто су саме државе биле успостављене", али да је, од краја 1960-их година, исти феномен присутан и на Северу, на којем се говори о "фискалној кризи држава, расту урбаног криминала и стварању самоодбрамбених структура, притиску да се демонтирају структуре државе благостања".⁵¹ Заправо, како Волерстин (Валерштајн) истиче, ради се о томе да није било могуће да се створи држава благостања на светском нивоу, јер би се она заснивала на повреди "основног процеса капиталистичке акумулације капитала". Наиме, "успех формуле примењене унутар централних држава" засниван је на економској експлоатацији Југа, комбинованој са антијужњачким расизмом.⁵²

Пошто су државе и међудржавни систем доживљени као неефикасни, људи су поверење поклонили етничким, религијским, лингвистичким и другим групама, које су схватане "као *алтернатива* грађанству и учествовању у држави". Међутим, те групе "нису само производи појачаног страха и разочарања", већ и демократизације, односно, "раста егалитарне свести".⁵³ На основу свега тога, можемо да, заједно с Дејвидом Брауном закључимо, да је легитимитет нација-држава еродирао, пре свега, због неостварљивости претензија државе да буде "мотор развоја и социјалне правде",

---

⁵¹ Imanuel Valerštajn, *Posle liberalizma*, 59-60.

⁵² Исто, 39.

⁵³ Исто, 41-42.

као и да је борба за етничка права више последица, него узрок њиховог слабљења.⁵⁴

Важно је нагласити да се, у другој половини 20. века, оснажени политички партикуларизам није манифестовао само као етнонационални и регионални сепаратизам и аутономизам. Нешто другачији облик политичког партикуларизма се јавио у мултиетничким државама у којима, како наглаша Хобсбаум,

...политика идентитетских група није била стварно повезана са "националним самоопредељењем", тј. са тежњом да се створи територијална држава идентична са посебним "народом", тежњом која је била суштина национализма. Сецесија није имала смисла за америчке црнце или Италијане, нити је била део њихове етничке политике. Украјинска политика у Канади није била украјинска, већ канадска.

У ствари, суштина етничке или сличне политике у урбаним, тј. скоро по дефиницији хетерогеним друштвима, била је у такмичењу са осталим таквим групама око удела у средствима неетничке државе, коришћењем политичког утицаја који има групна лојалност. Политичари кандидовани за изборе у градске власти Њујорка, били су распоређивани да обезбеде посебно представништво за Латино, источњачки или хомосексуални гласачки блок, од којих је сваки тражио више, а не мање од града Њујорка.⁵⁵

---

⁵⁴ David Brown, Why is the nation-state so vulnerable to ethnic nationalism?, *Nations and Nationalism*, Vol. 4, No. 1, 1998, 9.

⁵⁵ Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema. Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914-1991*, 323-324.

Такви политички партикуларизми су резултат повећане пропустљивости граница националних држава за робу, средства плаћања, штетне материје, информације, угрожавање и људе. Од средине 1970-их година, у свим државама са високо развијеном индустријом почео се смањивати број радних места, што је довело до увећања незапослености и социјалне маргинализације. То је изазвало први талас непријатељства према странцима, што су инструментализовале десне екстремистичке партије (а у Француској и комунисти) у изборној борби, због чега европске владе предузимају мере чији је циљ спречавање усељавања. Такође, од средине 1980-их година, а у Европи нарочито после завршетка сукоба између Истока и Запада, расте број људи који у западним индустријским државама траже азилантска и избегличка права.⁵⁶

Могућност да, захваљујући новим информацио-ним и комуникационим технологијама, усељеници одржавају контакт с културом земље из које потичу, довела је до повећања свести о културним разликама. Код домаћег становништва се јавио страх не само од губљења радног места због усељеника и подривања националног система благостања, већ и од пораста криминала. То је довело до изборног успеха десних екстремистичких партија које су подстицале непријатељска осећања према странцима, али и до тога да су владе настојале да ојачају своју позицију играјући на

---

⁵⁶ Mihael Cirm, 208-209.

националну карту. Истовремено, дошло је до укидања традиционалних радничких насеља, услед побуржоазења радништва, као и до смањења апсолутног броја индустријских радника због промене привредне структуре. У празне станове су се уселили имигранти, а све је то довело до распада старе радничке културе и њених социјалних механизма контроле, као и до увећања незапослености и криминала.⁵⁷

Ојачали политички партикуларизми су угрозили националну интеграцију и државе која се налазила у самом средишту глобалног поретка унилатералне империјалне хегемоније. У 1960-им годинама, у САД, појавили су се покрети који су ту државу видели као "конгломерат различитих раса, етницитета и субнационалних култура унутар којег су појединци били одређени својим групним припадништвом, а не заједничком националношћу".⁵⁸ Према Самјуелу Хантингтону, резултат је био следећи:

...Велики број имиграната одржавао је тесне везе са земљом порекла, учвршћивао двојну лојалност, двојну националност и често двојно држављанство. Субнационални расни, етнички, родни и културни идентитети задобили су нови значај за многе Американце. Чланови америчке интелектуалне, политичке и пословне елите настојали су да, у великој мери, подрију осећање припадности својој нацији, дају-

---

⁵⁷ Исто, 209-210.

⁵⁸ Samjuel Hantington, *Američki identitet. Problem dezintegracije Amerike*, 155.

ћи првенство субнационалним и транснационалним лојалностима.⁵⁹

Јачање политичких партикуларизама је значајно утицало на националну интеграцију Америке, али није спречило да, крајем 20. века, буде супериорна у, како је Збигњев Бжежински нагласио, "*четири одлучујућа домена глобалне моћи*":

...војном, она има недостижну могућност достизања удаљених крајева света; економски, она је остала основни покретач глобалног раста, иако јој у неким аспектима конкуришу Јапан и Немачка (где ниједна од њих нема друге атрибуте глобалне моћи); технолошки, задржала је вођство у кључним областима иновација; и културно, упркос неким тупавостима, поседује привлачност без конкуренције, посебно међу младима у свету – што све заједно даје Сједињеним Државама политичку снагу какву ни близу нема ниједна друга држава. *Управо комбинација сва четири ова атрибута чини Америку једином свеобухватном глобалном силом.*⁶⁰

Заправо, та супериорност САД је била уочљива још од краја Другог светског рата. Наиме, услед грађанског рата у Грчкој, совјетског притиска на Турску, као и признања Велике Британије да више не може сама да истрајава у спречавању ширења комунистичког утицаја, амерички председник Труман је, 1947. годи-

---

⁵⁹ Исто, 122.

⁶⁰ Zbignjev Bžežinski, *Velika šahovska tabla*, CID, Podgorica; ROMANOV, Banja Luka, 2001, 27-28.

не, обећао америчку помоћ "слободним народима који се одупиру покушајима наоружане мањине да их потчини или одолевају спољним притисцима".⁶¹ Тиме је промовисана Труманова доктрина, којом су "америчка моћ и богатство стављени (су) у сврху очувања слободног демократског света". Како Данијел Бурстин указује, од тада је Монроова доктрина, према којој САД не толеришу "уплитање других нација у унутрашња питања Новог света", проширена на цео свет.⁶²

NATO⁶³ је створен 1949. године, с циљем да "обезбеди северноамеричку помоћ за Европу у случају руске агресије". Непосредан повод за стварање ове војно-политичке алијансе била је совјетска блокада копнених прилаза Берлину, која је трајала од 1948. до 1949. године.⁶⁴ Сукоби у Источној Азији раних 1950-их година довели су до склапања низа билатералних уговора, којим су се САД обавезале да помажу Јапану, Јужној Кореји, Тајвану и Филипинима. Одмах након француског слома у Индокини, 1954. године, основан је SEATO⁶⁵. Већ следеће годи-

---

⁶¹ Filip Dženkins, 190; Pol Džonson, 732; Pol Kenedi, 417-418.

⁶² Danijel Dž. Borstin, *Amerikanci. Demokratsko iskustvo*, Георетика, Београд, 2005, 530.

⁶³ North Atlantic Treaty Organization (Организација северноатлантског пакта).

⁶⁴ Pol Kenedi, 424-425; Pol Džonson, 734-735, 738; Filip Dženkins, 191.

⁶⁵ South East Asia Treaty Organization (Организација пакта југоисточне Азије).

не, услед америчке зависности од нафте са Средњег истока, створен је Багдадски пакт.⁶⁶

Стварање војно-политичких савеза је, уз програме привредне помоћи, представљало израз стратегије "задржавања" (containment), то јест, спречавања ширења совјетског утицаја у свету. То је било резултат одбацивања стратегије "враћања" (roll back), под којом се подразумевао обрачун са комунистичким режимима изван Совјетског Савеза.⁶⁷ Таквим избором, обезбеђено је да Хладни рат не прерасте у непосредан војни сукоб између два супротстављена блока. Ипак, све до рушења совјетске империје, 1989. године, трајала је трка у нуклеарном и конвенционалном наоружању, а повремено су вођени и ограничени регионални ратови, попут оних у Кореји, Вијетнаму и Авганистану.⁶⁸

Након Хладног рата, у последњој деценији 20. века, америчка унилатерална империјална хегемонија је достигла свој врхунац. То је довело до увећања присуства војних снага САД на светском нивоу, као и до раста "учесталости њиховог ангажовања у борбеним операцијама и у операцијама принуђивања". Највећи број држава на свету је морао да егзистира у близини америчких копнених или поморских снага. Захваљујући постигнутој

---

⁶⁶ Pol Džonson, 739; Filip Dženkins, 191-193; Pol Kenedi, 437-438.

⁶⁷ Pol Kenedi, 422-423; Imanuel Volerstin, *Opadanje američke moći*, 38-39; Pol Džonson, 742.

⁶⁸ Pol Kenedi, 435-463; Pol Džonson, 743-752, 776-839.

војној доминацији на свим континентима и на свим океанима, "САД нису имале ниједног политичког ни војног конкурента".⁶⁹

Такође, окончањем поделе Европе, промовисане су тежње "нових либералних посткомунистичких држава да постану интегрални и надасве безбедни чланови. То је, уз умиривање руске узнемирености, створило услове да НАТО прими нове чланове, што је праћено ширењем ЕУ.⁷⁰ Бжежински објашњава да је то у интересу САД, пошто ће

...шира Европа и проширени НАТО добро служити и краткотрајним и дугорочним циљевима америчке политике. Шира Европа ће проширити и опсег америчког утицаја – између осталог и кроз улазак нових чланова из Централне Европе, тако што ће се, на тај начин, у европским саветима повећати број држава склоних Америци – а да, при томе, ова Европа неће постати политички толико интегрисана да би могла у ближој будућности довести у питање Америку кад је реч о геополитичким стварима од великог значаја за њу било где другде, посебно не на Средњем Истоку. Политички дефинисана Европа је, такође, од суштинског значаја

---

⁶⁹ Zbignjev Bžežinski, *Druga šansa Amerike. Tri predsednika i kriza američke supersile*, Službeni glasnik – Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2009, 10. Ипак, ни таква унилатерална супремација није омогућила САД да обуздају пролиферацију нуклеарног оружја на Далеком истоку и у јужној Азији. Видети: Исто, 58-61.

⁷⁰ Исто, 62-63.

за прогресивну асимилацију Русије у систем глобалне кооперације.⁷¹

Врхунац америчке унилатералне империјалне хегемоније је, постао очигледан захваљујући, пре свега, ратовима које су САД, 1990-их година, водиле у Персијском заливу и на Балкану. Постоје два супротстављена тумачења зашто је ирачки председник Садам Хусеин извршио инвазију на Кувајт, 1990. године. С једне стране, Бжежински претпоставља да је Хусеин закључио "да треба да нападне онда када су САД и Совјети били окупирани другим проблемима", као и да је веровао да ће "Совјетски Савез обезбедити међународну заштиту ирачким регионалним амбицијама". Исти аутор указује и да је Садам "рачунао на то да Америка, не само зато што је заузета у Источној Европи, већ и због свежег сећања на Вијетнам, неће бити спремна да реагује насилно". Бжежински објашњава да је Хусеинова рачуница била погрешна пошто напад на Кувајт није био само "изазов традиционалној позицији Америке у Персијском заливу (посебно америчким нафтним интересима у Саудијској Арабији и Уједињеним Арапским Емиратима), већ – што је можда било још важније – америчкој новој доминацији у свету".⁷²

---

⁷¹ Zbignjev Bžežinski, *Velika šahovska tabla*, 185.

⁷² Zbignjev Bžežinski, *Druga šansa Amerike. Tri predsednika i kriza američke supersile*, 42-43.

С друге стране, Волерстин (Валерштајн) сматра да је Садам Хусеин знао да не може да очекује подршку од Совјетског Савеза, "што га је ослободило ограничења америчко-совјетског споразума о свим питањима која су се односила на претњу од нуклеарне ескалације".⁷³ На другом месту, исти аутор објашњава Хусеинове мотиве да нападне Кувајт:

Америчка политичка позиција претрпела је озбиљан напад, али не упркос, већ управо због распада Совјетског Савеза. Садам Хусеин је одлучио да искористи ову ситуацију упућујући директан војни изазов Сједињеним Државама, тако што је извршио инвазију Кувајта. Могао је да изврши инвазију зато што СССР више није био у позицији да га спречи и повукао је тај потез који је, краткорочно, обећавао да ће решити проблем ирачког великог дуга Кувајту, а и да би повећао приход од нафте. Садам се надао да ће искористити инвазију на средњи временски рок као темељ за војно уједињење арапског света под својом диригентском палицом, јер је уједињење видео као неопходан корак у директном војном изазову упућеном Северу уопште, а конкретно Сједињеним Државама.⁷⁴

Која год интерпретација Хусеинових намера да је тачна, несумњиво је да су ирачке претензије на Кувајт старе, али да нису доводиле до рата, "све док Персијски залив није престао да буде скоро аутоматско жариште конфронтације суперсила". Совјетски Савез је

---

⁷³ Imanuel Valerštajn, *Posle liberalizma*, 23.

⁷⁴ Imanuel Volerstin, *Opadanje američke moći*, 56.

био главни снабдевач Ирака оружјем и, како Хобсбаум истиче, сигурно је да би, пре 1989. године, "енергично обесхрабрио било какав авантуризам Багдада у овој области".⁷⁵

Такође, треба се сложити с Минклеровом констатацијом да тадашња америчка победа над Ираком

...није имала само терапеутску функцију лечења вијетнамске трауме; она је, такође, показала *прво* да САД надмашују још увек постојећи Совјетски Савез, са чијим наоружањем је ирачка армија била опремљена и на чију се стратегију она ослањала и *друго*, да се оне не морају бојати привредне снаге Јапанаца и Немаца све док ту снагу могу да ставе у службу сопствених циљева. Као што се зна, већи део америчких трошкова рата из 1991. године поднели су Јапан и Немачка. Ипак, најважније од свега било је то што су САД добиле рат са минималним губицима. Преко свог програма наоружавања, оне су изградиле асиметричну надмоћ, која им је омогућила да воде рат на свакој тачки земљине кугле...⁷⁶

Ипак, врхунац америчке унилатералне империјалне хегемоније је био највидљивији у рату који су, 1990-их година, САД и НАТО водили против Срба. Слично Кримском рату, вођеном на врхунцу британске унилатералне империјалне хегемоније, амерички империјални рат против Срба представљао је израз надмоћи

---

⁷⁵ Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema. Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914-1991*, 193.

⁷⁶ Herfrid Minkler, 187.

САД над Русијом као највећом континенталном војном силом.

Већ је наглашено да је Америка била једина велика сила која је из Другог светског рата изашла богатија него што је била пре њега. Не само да није претрпела никаква ратна разарања, већ је и увећала свој друштвени производ за две трећине. На крају рата, она је била носилац скоро две трећине светске индустријске производње.⁷⁷ То је био, како Пол Кенеди објашњава, резултат америчке производне снаге, али и привремене слабости других држава. Међутим, Европа и Јапан су убрзо достигли предратни ниво производње, што је довело до промене на штету САД. Штавише, амерички удео у светском друштвеном производу је континуирано опадао и у наредним деценијама. Важно је нагласити да се ради о релативном опадању пошто нису Американци производили мање, већ су други производили више.⁷⁸

Хобсбаум указује да су "реално социјалистичке" привреде Европе и Совјетског Савеза, као и делови Трећег света били највеће жртве прве кризе глобалне капиталистичке привреде после Другог светског рата. Наиме, "за разлику од међуратног Совјетског Савеза, који је фактички био изван светске привреде и, стога, имун на Велику рецесију", социјалистичке др-

---

⁷⁷ Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema. Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914-1991*, 197.

⁷⁸ Pol Kenedi, 483-484.

жаве су, 1970-их година, биле интегрисане у глобални капиталистички систем, те, самим тим, и подложне његовим шоковима.⁷⁹ Велика нафтна криза је започела када је Организација земаља извозница нафте⁸⁰ "искористила нестабилности на светском тржишту и бес многих својих чланица према Западу после арапско-израелског рата из 1973. године да учетворостручи цену сирове нафте". Од Арне Вестада наглашава да је, због потребе да сачува савезништво са Саудијском Арабијом и Ираном, Никсонова администрација морала да прихвати ту одлуку, иако је, у почетку, размишљала о војном заузимању нафтних поља.⁸¹ С друге стране, Волерстин (Валерштајн) сматра да су САД прећутно пристале да ОПЕС повећа цену нафте, што је омогућило да се "расположиви светски вишак, преко земаља које су производиле нафту, упути у Западне (углавном америчке) банке".⁸² Исти аутор подсећа да су се, пре 1973. године, "такозване радикалне земље попут Либије и Алжира" безуспешно залагале за поскупљење нафте, а да је ОПЕС такву меру спровео тек после "изненадно добијене ватрене подршке

---

⁷⁹ Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema. Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914-1991*, 357.

⁸⁰ Organization of the Petroleum Exporting Countries (OPEC). У недостатку уобичајене скраћенице на српском језику за назив ове организације, користићу енглеску – ОПЕС.

⁸¹ Od Arne Vestad, 211.

⁸² Imanuel Valerštajn, *Posle liberalizma*, 21.

два најближа пријатеља Сједињених Држава на Блиском истоку, Саудијске Арабије и Ирана у време владавине шаха".⁸³

Најважнија последица ове нафтне кризе била је да је увећану зараду чланица ОПЕС

...међународни банкарски систем дистрибуирао у виду зајмова било коме ко је хтео да позајмљује. Мало је земаља у развоју одолело искушењу да узме милионе који су се на тај начин згртали у њиховим џеповима, и који ће и почетком осамдесетих година изазвати дужничку кризу. За социјалистичке земље које су подлегле том искушењу – нарочито Пољска и Мађарска – зајмови су изгледали као од провиђења послат начин да се истовремено плате инвестиције у убрзани раст и да се подигне животни стандард њихових људи.⁸⁴

Иван Беренд објашњава да су прастара технологија и застарела извозна структура социјалистичких земаља Централне и Источне Европе умањивале шансе за трговинску размену. У првих пет година након нафт-ног шока из 1973. године, трговинска размена тих држава се смањила за десет до двадесет процената. У таквим условима, даље форсирање убрзаног развоја довело је до увећања акумулације трговинског дефицита. Већ од 1974. године, државе које су хтеле да задр-

---

⁸³ Imanuel Velerstin, *Opadanje američke moći*, 53.

⁸⁴ Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema. Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914-1991*, 357.

же своју стопу развоја и животни стандард становништва почеле су да се обраћају за помоћ међународном кредитном тржишту. То је довело до дужничке кризе почетком 1980-их година, када се престало с давањем неограничених и јефтених кредита, а каматна стопа се повећала на рекордних четрнаест до шеснаест одсто. Већина социјалистичких држава је банкротирала, а Пољска, Југославија и Бугарска су постале несолвентне и затражиле репрограмирање дугова.⁸⁵

У таквим околностима, Реганова администрација је почела да третира Светску банку и ММФ као "инструменте америчке спољне економске политике". Од Арне Вестада објашњава да је циљ "милитантних регановаца" била

...комплетна преоријентација обе институције ка монетаризму и тржишној идеологији, а да при томе – колико год је то могуће – користе своје кредитне ресурсе у служби америчких безбедносних циљева. Њихови слогани били су *условљавање* – што је значило унутрашње и међународне промене у смеру тржишних решења као предуслова за помоћ – и *прилагођавање* – укидање владиних квота, субвенција и, често, друштвене потрошње у земљама примаоцима помоћи, под вођством стручњака ММФ-а...⁸⁶

Заснован на уверењу да тржишта често лоше функционишу и да је "потребан међународни притисак на

---

⁸⁵ Ivan Berend, 271-273.

⁸⁶ Od Arne Vestad, 480-481.

земље да воде експанзивније економске политике (као што су повећање потрошње, смањивање пореза, или снижавање каматних стопа) да би се стимулисала привреда", ММФ се трансформисао у институцију која "обезбеђује фондове само ако се земље ангажују у политикама (као што је смањивање дефицита, повећање пореза или повећање каматних стопа) које воде сужавању простора за економску активност".⁸⁷ Та промена је проистекла из "Вашингтонског консензуса", споразума између ММФ, Светске банке и Трезора САД о томе које су политике прикладне за земље у развоју.⁸⁸ Суштински, те политике се могу свести на спровођење следећих десет мера: увођење фискалне дисциплине; преусмеравање јавне потрошње према областима као што су основна здравствена заштита, основно образовање и инфраструктура, које, поред тога што омогућавају високу економску исплативост, имају потенцијал да унапреде дистрибуцију дохотка; спровођење пореске реформе којом би се снизиле граничне стопе, а проширила пореска основа; либерализација каматних стопа; увођење компетитивне стопе размене; либерализација тржишта; либерализација дотока страних директних инвестиција; приватизација; спровођење дерегулације којом би се укинуле баријере за улаз и излаз; гарантовање сигурности својинских пра-

---

⁸⁷ Džozef E. Stiglic, *Protivrečnosti globalizacije*, SBM-x, Beograd, 2002, 26.

⁸⁸ Исто, 29.

ва.⁸⁹ Првобитно, ове пропозиције су предвиђене за државе у Латинској Америци, али су, због сличности услова, примењиване и у Африци и Азији. Зато су присталице "Вашингтонског консензуса" поверовале да су поменутих десет пропозиција одговарајуће увек и свуда.⁹⁰ Захваљујући томе, САД су, на врхунцу своје унилатералне империјалне хегемоније, крајем 1980-их и у 1990-им годинама, пресудно утицале на економску политику многих држава широм Латинске Америке, Азије, Африке и Европе, укључујући Русију и бивше социјалистичке земље.

У деценијама након Другог светског рата, америчка технолошка супериорност је била најочигледнија у освајању свемира. Још 1945. године, утркујући се са Црвеном армијом, војска САД је пребацила у војне базе у Америци немачке научнике и њихове техничке забелешке са информацијама о највећим достигнућима "на пољу нових наука о ракетној техници и свемирским истраживањима".⁹¹ Међутим, и Стаљин је успео да се докопа дела научника и инжењера из Хитлеровог ракетног програма. Захваљујући томе, Совјети су стекли почетну предност у трци за освајање свемира, тако што су, у октобру 1957. године, лансирали "Спут-

---

⁸⁹ John Williamson, What Should the World Bank Think about the Washington Consensus?, *The World Bank Research Observer*, Vol. 15, No. 2, August, 2000, 252-253.

⁹⁰ Исто, 254-255.

⁹¹ Danijel Dž. Borstin, *Amerikanci. Demokratsko iskustvo*, 544.

њик I", свој први сателит. Већ следећег месеца су лансирани "Спутњик II".⁹² У марту 1958. године, Американци су, да би парирали својим глобалним ривалима и у свемиру, основали Националну управу за аеронаутику и космичка истраживања (NASA)⁹³, што је било "решење за сукобе различитих служби".⁹⁴ Наиме, када су, 1955. године, Совјети "објавили своју намеру да лансирају сателит у року од две године, три војне службе у Сједињеним Државама још су се надметале за контролу над свемирским истраживањима". Борстин објашњава да су Американци

...претпостављали да то неће утицати на исход свемирске утрке, пошто је совјетска технологија била толико мање развијена и морала је и остати таква због аксиоматске инфериорности њиховог политичког система. Веровало се да "комунизам" не може победити "демократију" на бојишту науке и технологије на ком је слободно такмичење идеја значило напредак...⁹⁵

Губитак престижа није био једини разлог за забринутост Американаца, пошто је "Спутњик" лансиран помоћу интерконтиненталне ракете, која је могла да носи атомске или хидрогенске пројектиле усмерене на

---

⁹² Pol Džonson, 774.

⁹³ National Aeronautics and Space Administration.

⁹⁴ Danijel Dž. Borstin, *Amerikanci. Demokratsko iskustvo*, 545.

⁹⁵ Исто, 544.

САД. Ипак, председник Ајзенхауер није одобрио буџет који је NASA тражила за пројекат слања људске посаде на Месец, пошто "није увиђао војну или научну потребу за таквим свемирским програмом".⁹⁶ Међутим, после катастрофе у Заливу свиња и совјетског слања првог човека у свемир, у априлу 1961. године, Кенеди је одобрио финансирање истог пројекта и предложио да NASA спусти првог човека на Месец до краја деценије.⁹⁷ Успешним слањем три астронаута на Месец, у јулу 1969. године, Кенедијева жеља је постхумно испуњена, а америчка унилатерална империјална хегемонија је успостављена и у свемиру.⁹⁸

Борнстин објашњава да је "свемирски подухват, а посебно слетање на Месец, савршено одговарао побољшању односа Сједињених Држава с јавношћу и повећању престижа у иностранству".⁹⁹ Несумњиви војни значај свемирских истраживања није био очигледан, па је цео подухват изгледао као

---

⁹⁶ Исто, 545-546.

⁹⁷ Stephen B. Johnson, Samuel Phillips and the Taming of Apollo, *Technology and Culture*, Vol. 42, No. 4, October, 2001, 690.

⁹⁸ О свемиру као америчком империјалном простору видети: Владимир Рибић, Свемир као амерички империјални простор, у: Bojan Žikić (urednik), *Naš svet, drugi svetovi. Antropologija, naučna fantastika i kulturni identiteti*, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta у Beogradu – Srpski genealoški centar, Beograd, 2010, 145-164.

⁹⁹ Danijel Dž. Borstin, *Amerikanci. Demokratsko iskustvo*, 547.

...симбол америчке љубави према миру и потраге за знањем ради њега самог. У исто време, сам чин – слања човека на Месец – јасно је био нешто што ће одјекнути на светској позорници. Слетање на Месец, пажљиво испланирано, преносиће телевизија широм света.¹⁰⁰

За разлику од америчке технолошке и научне супериорности, како Бжежински истиче, културна доминација је била "потцењени аспект америчке глобалне моћи".¹⁰¹ Исти аутор објашњава:

...Без обзира на то шта се може помислити о њеним естетским вредностима, америчка масовна култура има магнетну привлачност, посебно за светску омладину. Њена привлачност се можда може извести из хедонистичког квалитета стила живота који она нуди, али се не може порећи њена планетаризација. Амерички телевизијски програми и филмови заузимају три четвртине светског тржишта. Подједнако је доминантна и америчка популарна музика, док се америчке лудорије, храна, па и начин одевања увелико имитирају широм света. Језик Интернета је енглески, а претежни део глобалног комуницирања на компјутерима такође потиче из Америке, утичући тако на садржај светске конверзације...¹⁰²

Заправо, још у време између два светска рата, америчка култура је стекла "светски статус, ако не и до-

---

¹⁰⁰ Исто.

¹⁰¹ Zbignjev Bžežinski, *Velika šahovska tabla*, 29.

¹⁰² Исто.

минацију, кроз ширење популарних културних форми, нарочито филма и музике".¹⁰³ Касније, 1960-их и 1970-их година, у време интензивних политичких сукоба у САД, америчка култура је доживела свој процват.¹⁰⁴

Коначно, Бжежински наглашава да је Америка

...постала Мека за оне који теже бољем образовању, са приближно пола милиона страних студената који су похрлили у Сједињене Државе, од којих се они најспособнији никад неће вратити својој кући. Дипломирани стручњаци са америчких универзитета могу се срести у скоро сваком кабинету на било ком континенту.¹⁰⁵

Амерички "културни империјализам" је нарочито ојачан демократским идеалима и особеним предузетничким економским моделом, "који инсистира на светској слободној трговини и неспутаној конкуренцији".¹⁰⁶ Зато је, са завршетком Хладног рата и достизањем врхунца америчке унилатералне империјалне хегемоније, Фукујама био подстакнут да тријумфалистички закључи:

...Данас су све развијене земље прихватиле, или настоје да прихвате, либералне демократске политичке институције, а велики део земаља света окреће се истовремено ка мо-

---

¹⁰³ Filip Dženkins, 201.

¹⁰⁴ Исто, 229.

¹⁰⁵ Zbignjev Bžežinski, *Velika šahovska tabla*, 29.

¹⁰⁶ Исто, 29-30.

делима тржишно оријентисаних економија и ка интеграцији у глобалну капиталистичку поделу рада.¹⁰⁷

Пишући о истом периоду, Бжежински није ништа мање тријумфалистички расположен од Фукујаме:

Америка је успела да се уздигне на највише место унутар глобалне заједнице око 1990. Глобални статус те нације био је вероватно на врхунцу 1995. Свет је прихватио нову реалност и велики део човечанства ју је чак поздравио као добродошлу. Америчка моћ није се посматрала само као неспорна, већ и као легитимна, пошто је амерички глас уживао кредибилитет...¹⁰⁸

У основи америчког тријумфализма из 1990-их година стоји оно што Хобсбаум одређује као "комбинацију мегаломаније и месијанства", произашлу из револуционарних корена САД.¹⁰⁹ Заправо, како Борстин истиче, Американци никада "нису желели да верују да њихово расељавање, њихово ширење, дипломатија и њихови ратови немају неки виши смисао", који су обично дефинисали као "мисију". Штавише, највећи

---

¹⁰⁷ Frensis Fukujama, *Sudar kultura. Poverenje. Društvene vrline i stvaranje prosperiteta*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1997, 13.

¹⁰⁸ Zbignjev Bžežinski, *Druga šansa Amerike. Tri predsednika i kriza američke supersile*, 76.

¹⁰⁹ Erik Hobsbaum, *Globalizacija, demokratija i terorizam*, Arhipelag, Beograd, 2008, 114.

део америчких активности и институција у дипломатији и иностраним пословима има своје корене у америчкој мисионарској традицији из 19. века.¹¹⁰ После 1989. године, америчка империјална мисија је била глобално ширење модела друштва заснованог на законима, либералним слободама, конкурентном приватном предузетништву, као и на редовним изборима с више кандидата и с универзалним правом гласа.¹¹¹

Америчка унилатерална империјална хегемонија је најпре оспорена у економској сфери, компромитовањем политика Вашингтонског консензуса у Источној Азији и Русији. Наиме, азијске новоиндустријализоване земље су се определиле за стратегије економског развоја које су се суштински разликовале од неолибералног *laissez-faire* идеала. Једино се Хонг Конг определио за *laissez-faire* модел привредног развоја, али је чак и тамо држава утицала на социјално становање, јавне службе, социјално старање, промоцију извоза, диверсификацију привреде и технолошки развој. У свим другим азијским новоиндустријализованим земљама, државна интервенција је играла кључну улогу у стимулисању раста и олакшавању структурне промене. У Јужној Кореји и на Тајвану, држава се користила својим власништвом над свим

---

¹¹⁰ Danijel Dž. Borstin, *Amerikanci. Demokratsko iskustvo*, 516.

¹¹¹ Erik Hobsbaum, *Globalizacija, demokratija i terorizam*, 114.

главним комерцијалним банкама, као и обухватним системом тржишне контроле и индустријског лиценцирања, при доношењу одлука у вези са инвестирањем и производњом. Половина свих актива на Тајвану је била у власништву државе или под контролом владајућег Куоминтанга. У Јужној Кореји, држава је, у поређењу са односом према страним компанијама, фаворизовала *чеболе* (*chaebol*), велике пословне конгломерате у породичном власништву. У Сингапуру, државни монополи и државна предузећа и агенције су играле изузетно важну улогу. Коначно, све ове азијске новоиндустријализоване земље су штитиле стратешке индустријске секторе, нарочито нове индустрије засноване на економији знања.¹¹² Због свега тога, Џозеф Стиглиц истиче да је, у основи вишедеценијског привредног успона региона Источне Азије била "комбинација високих стопа штедње, владиних инвестиција и државно усмераване индустријске политике", као и да је економским политикама источноазијских држава и политикама произашлим из Вашингтонског консензуса заједничко било једино уважавање значаја макростабилности. Исти аутор указује да је, у источноазијским земљама, супротно упутствима Вашингтонског консензуса, трговина либерализована постепено, пошто је "нагласак био на унапре-

---

¹¹² John Brohman, Postwar Development in the Asian NICs: Does the Neoliberal Model Fit Reality?, *Economic Geography*, Vol. 72, No. 2, April, 1996, 107-130.

ђењу извоза, а не на отклањању препрека за увоз".¹¹³
Но, то није била једина разлика:

...Док су политике Вашингтонског консензуса наглашавале потребу за брзом либерализацијом финансијског тржишта и тржишта капитала, источноазијске земље су либерализовале само постепено – неке од најуспешнијих, као Кина, треба да пређу дуг пут у том правцу. Док су политике Вашингтонског консензуса наглашавале потребу приватизације, у овим земљама је власт на националном и локалном нивоу помогла да се створе ефикасна предузећа која су имала кључну улогу у неколико земаља. Са становишта Вашингтонског консензуса, индустријске политике, којима владе покушавају да обликују будући правац развоја привреде – представљају грешку. Али источноазијске владе су то питање третирали као једно од својих главних одговорности. Оне су, наиме, веровале да, ако желе да смање јаз у висини дохотка у односу на развијеније земље, морају да смање јаз у образовању и технологији, тако да су зацртале такве образовне и инвестиционе политике које могу да обаве те задатке. Док су политике Вашингтонског консензуса посветиле мало пажње питању неједнакости, источноазијске владе су том питању посветиле пуну пажњу – јер су веровале да су те политике значајне за одржање социјалне кохезије, а да је социјална кохезија неопходна ради обезбеђења климе погодне за инвестирање и раст. Најопштије, док су политике Вашингтонског консензуса минимизирале улогу влада, у Источној Азији, владе су помогле да се тржишта обликују и усмеравају.¹¹⁴

---

¹¹³ Džozef E. Stiglic, 104.

¹¹⁴ Исто.

Под утицајем Волстрита, САД су натерале Јужну Кореју и Тајланд да радикално либерализују своја финансијска тржишта, што је омогућило задуживање јужнокорејских компанија и спекулативне валутне конверзије на Тајланду. Опадање јужнокорејског спољно-трговинског биланса је изазвало сумњу Волстрита да ће дугови бити враћени, па је дошло до наглог одласка инвеститора. ММФ је своју помоћ за враћање дугова условио растом каматних стопа и смањивањем јавне потрошње, што је требало да заустави пад националне валуте. Када се то није десило, одлив инвестиција се наставио, па је примењена крајња мера – смањење увоза. То је, 1997. и 1998. године, довело до рецесије у целом региону, познатој као *Источноазијска криза*.¹¹⁵

У Русији, примена модела Вашингтонског консензуса је започета 1992. године, када је највећи број цена либерализован преко ноћи, што је покренуло хиперинфлацију, која је збрисала штедњу становништва. У исто време, цене природних ресурса су задржане на ниском нивоу, па су новонастали олигарси, захваљујући политичким везама, јефтино куповали нафту и препродавали је на Западу, зарађујући милионе, а неки и милијарде долара. Инсистирање ММФ на прецењеном девизном курсу рубље, омогућило је олигарсима да, продајом руске националне валуте, дођу до више до-

---

¹¹⁵ Исто, 106-133; Frensis Fukujama, *Građenje države. Upravljanje i svetski poredak u dvadesetprvom veku*, Filip Višnjić, Beograd, 2007, 28-29.

лара, док су своје профите гомилали у страним банкама. Пошто је девалвација рубље изгледала неизбежна, руска влада је на своје дугове у рубљама морала да плаћа каматне стопе високе и до 150%. Чак и када је Русија обећала да ће дугове враћати у доларима, каматне стопе су остале веома високе. У таквим околностима, Русија је, 1998. године, прогласила унилатералну суспензију плаћања дугова и девалвацију рубље, што је довело до краха руске националне валуте.¹¹⁶

Последице криза у Источној Азији и Русији су пресудно утицале да Светска банка и ММФ формулишу политике Поствашингтонског консензуса, засноване на признању да држава има важну улогу у развојном процесу. Наиме, иако је и Поствашингтонским консензусом фаворизирана економска либерализација, држава и тржиште су третирани као комплементарни, а не међусобно искључујући фактори. Сматра се да држава треба да регулише финансијски систем, подржава образовање, обезбеђује инфраструктуру, помаже развој и преношење технологије, као и да умањује социјалне разлике и сиромаштво.¹¹⁷ Зато је, како Фукуја-

---

¹¹⁶ Džozef E. Stiglic, 143-173. Alexander Nekipelov, The Washington Consensus and Russian economic policy, *International Social Science Journal*, Vol. 52, Issue 166, December, 2000, 467-477.

¹¹⁷ Ziya Onis and Fikret Senses, Rethinking the Emerging Post-Washington Consensus, *Development and Change*, Vol. 36, No. 2, 2005, 263-290.

ма указује, "општеприхваћена мудрост рећи да су институције кључне варијабле у развоју".¹¹⁸

За разлику од националних влада које су, вољно или невољно, прихватиле политике Вашингтонског консензуса, кинеске комунистичке власти никада нису одустале од државног интервенционизма у привреди. Иако је улога државе у економији знатно ослабила у односу на период доминације маоизма¹¹⁹, Кина је реформама приступила много опрезније него Русија. Стиглић објашњава:

...Кинеске реформе су започеле у пољопривреди, кретањем од система комуналне (заједничке) производње ка систему индивидуалне одговорности – практично, делимичној приватизацији. То није била комплетна приватизација: појединци земљу нису могли продавати и куповати слободно, али су добици у производњи показали колико се много могло добити чак и од делимичних и ограничених реформи...¹²⁰

Реформе у Кини су започеле 1978. године, када се владајућа Комунистичка партија преоријентисала са класне борбе на привредни развој. Тада је започео и

---

¹¹⁸ Frensis Fukujama, *Građenje države. Upravljanje i svetski poredak u dvadesetprvom veku*, 33.

¹¹⁹ Tony Saich, *Reform and the Role of the State in China*, in: Robert Benewick, Marc Blecher and Sarah Cook (Editors), *Asian Politics in Development. Essays in Honour of Gordon White*, Frank Cass, London-Portland, Oregon, 2003, 33-50.

¹²⁰ Džozef E. Stiglic, 191.

пренос моћи са централних власти и Партије на локалне власти и предузећа. Временом је угрожена макроекономска равнотежа, пошто су локалне власти и предузећа претерано инвестирали у одређене секторе, па је, од 1993. године, ојачана централна контрола над националном економијом, успостављањем фискалног и монетарног система. При томе, локалне власти и предузећа су дисциплиновани помоћу партијске организације. *Источноазијска криза* је додатно ојачала позицију поборника увећања централне контроле над привредом, а Комунистичка партија Кине је, 1999. године, опредељујући се за наставак приватизације, истакла да, ради очувања социјалистичког система, инфраструктура, комуналне службе, као и војна и друге водеће индустрије треба да остану у власништву државе.¹²¹ Овај континуирани развој тржишног социјализма праћен је променом на плану националне интеграције, тако што је маоистички дискурс отпора замењен конфучијанским дискурсом доминације.¹²²

У Русији, након 1998. године, поново је успостављена државна контрола над енергетским ресурсима,

---

¹²¹ Akio Takahara, *Managing Central-Local Relations During Socialist Marketisation: A Changing Role for the Chinese Communist Party*, in: Robert Benewick, Marc Blecher and Sarah Cook (Editors), 51-63.

¹²² Liu Kang, *Is There an Alternative to (Capitalist) Globalization? The Debate about Modernity in China*, *Boundary 2*, Vol. 23, No. 3, Autumn, 1996, 203-204.

што је тој земљи омогућило престанак узимања зајмова на светском финансијском тржишту и почетак враћања страног дуга.¹²³ Штавише, Русија је своје богатство нафтом и гасом искористила да се реafirмише као велика сила, пре свега у енергетски зависној Европи, што је праћено отвореним руским оспоравањем америчке унилатералне империјалне хегемоније.¹²⁴

Несумњиво је да успон кинеског тржишног социјализма и поновно успостављање државне контроле над енергетским ресурсима у Русији указују на крај Четвртог циклуса историје модерног светског система, у којем су прогресивно јачали економска либерализација, национални партикуларизам и америчка унилатерална империјална хегемонија. Волерстин (Валерштајн) истиче да "више нико није спреман да дозволи САД да буде неупитни лидер светског система"¹²⁵, а Фукујама указује да

...Немачка и Француска покушавају да блокирају америчке иницијативе или одбију сарадњу када се она од њих

---

¹²³ Anton Oleinik, The More Things Change, the More They Stay the Same: Institutional Transfers Seen Through the Lens of Reforms in Russia, *Journal of Economic Issues*, Vol. XL, No. 4, December, 2006, 920.

¹²⁴ Martin Walker, Russia v. Europe: The Energy Wars, *World Policy Journal*, Vol. 24, No. 1, Spring, 2007, 1-8.

¹²⁵ Immanuel Wallerstein, Precipitate Decline. The Advent of Multipolarity, *Harvard International Review*, Vol. 29, Issue 1, Spring, 2007, 55.

затражи. Слично томе, азијске земље су заузете изградњом регионалних мултилатералних организација зато што се Вашингтон доживљава као да није нарочито заинтересован за њихове потребе. Венецуелански председник Хуго Чавез користи приходе од нафте да земље у Андима и Карибима извуче из америчке орбите, док Русија и Кина сарађују на томе да Сједињене Државе полако изгурају из централне Азије.¹²⁶

У таквим околностима, на почетку 21. века, САД су повеле ратове у Авганистану и Ираку да би учврстиле своју доминацију на простору који се дугорочно налази у америчкој интересној сфери. Ти ратови су последица сазревања свести да се, након врхунца достигнутог у 1990-им годинама, период америчке унилатералне империјалне хегемоније завршио. Зато је, у политичкој елити САД, прихваћена неоконзервативна доктрина, која, како Бжежински наглашава, није садржавала "широку визију развоја света у контексту недавно завршеног Хладног рата"¹²⁷, док је такозвани "рат против тероризма", под којим су се подразумевале војне операције у Авганистану и Ираку, "изражавао (је) традиционалну империјалну заинтересованост за контролу над ресурсима Персијског залива и неоконзервативну жељу да се увећа израелска безбедност елиминисањем ирачке

---

¹²⁶ Frensis Fukujama, *Amerika na prekretnici. Demokratija, moć i neokonzervativno zaveštanje*, CID, Podgorica, 2007, 148.

¹²⁷ Zbignjev Bžežinski, *Druga šansa Amerike. Tri predsednika i kriza američke supersile*, 27.

претње".¹²⁸ Још важније, "рат против тероризма" је послужио да се САД позиционирају на почетку прогресивно растућег сукоба између неколико империјалних сила, односно њихових коалиција. При томе, улога културних сродности и разлика ће бити, преваходно, да легитимишу, а не да, као у Хантингтоновој есенцијалистичкој визији сукоба цивилизација, "обликују интересе, антагонизме и заједнице држава".¹²⁹

На прелазу из 20. у 21. век, Волерстин (Валерштајн) је обзнанио да је, "после пет стотина година постојања, светски капиталистички систем (је), *први пут*, у правој системској кризи"¹³⁰, те да се "савремени светски систем приближава свом крају и улази у доба транзиције ка неком новом историјском систему чије обресе не знамо, и не можемо да знамо унапред, али можемо активно помоћи уобличавању његове структуре".¹³¹ Обузет активистичким ентузијазмом, Волерстин (Валерштајн) поентира:

Доћи ће до великог сукоба око система који долази после овог. Битка ће трајати двадесет, тридесет, педесет година, а исход јој је у основи неизванан. Историја није ни на чијој страни. Зависи од онога што радимо. С друге стране,

---

¹²⁸ Исто, 79.

¹²⁹ Семјуел П. Хантингтон, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица; РОМАНОВ, Бања Лука, 2000, 30.

¹³⁰ Imanuel Volestin, *Opadanje američke moći*, 209.

¹³¹ Исто, 159.

та ситуација нам пружа велику прилику за креативну акцију. За време нормалног живота једног историјског система, чак и велики напори да се изврши трансформација (такозване револуције) имају ограничен исход пошто систем врши велики притисак да се врати у равнотежу. Међутим, у хаотичном амбијенту структуралне транзиције, флукуације подивљају, па чак и мали подстицаји могу имати велики утицај на опредељивање за један или други огранак бифуркације. Ако икада има смисла деловати, има смисла у оваквом тренутку.¹³²

Предвиђање будућности је занимљиво, али и непоуздано. Ипак, са сигурношћу, закључујем да почетак 21. века коинцидира с почетком Петог циклуса историје модерног светског система, који ће карактерисати мултилатерална империјална хегемонија, доминација државног интервенционизма у привреди и јачање националног интегрализма. То значи да ће интензивирање империјалних ривалитета бити праћено све израженијим етатистичким тенденцијама у привреди, као и јачањем националних, паннационалних и панрелигијских интеграција, што ће бити у функцији ширења и стабилизовања зона империјалних интереса. С друге стране, сасвим је неизвесно да ли ће бити Шестог циклуса историје модерног светског система. Наиме, уколико се, попут Првог и Трећег, и Пети циклус оконча директном војном конфронтацијом империјалних сила, свет ће, скоро сигурно, бити изложен нукле-

---

¹³² Исто, 239.

арној катаклизми, што би, наравно, довело до краја модерног светског система. Таква катастрофа ће бити избегнута само ако империјалне силе успеју да артикулишу свој конфликт кроз широку мрежу клијентелистичких ратова, која ће, највероватније, обухватати простор Блиског истока, Централне Азије, Балкана и Африке. Дакле, у 21. веку, историјски низ цикличних интеракционих констелација глобалног капитализма, империјалне хегемоније и национализма може се прикинути само знатном биолошком и технолошком деградацијом човечанства.

ПОЛИТИЧКА АНТРОПОЛОГИЈА И ТЕОРИЈА СВЕТскоГ СИСТЕМА

Од свог настанка, 1940-их година, политичка антропологија се посветила "описивању и анализи политичких система (структура, процеса и преоцби) својствених друштвима што их сматрају примитивнима или архаичнима"¹, те се, стога, наметнула "као начин препознавања и упознавања политичког егзотизма, 'других' политичких облика".² Због тога су, у првим деценијама постојања политичке антропологије, "теренски истраживачи (су) могли да развијају сопствене категорије, речнике и теорије без много обзирања на оно што се дешавало изван њихове дисциплине". Међутим, како Тед Луелен истиче, 1970-их и 1980-их година, постало је "немогуће игнорисати чињеницу да су буквално сва друштва која су антрополози истраживали била уграђена у веће систе-

---

¹ Žorž Balandije, *Politička antropologija*, 17.

² Исто, 19.

ме".³ Можда највећа заслуга за то припада Ерику Волфу, који наглашава да су ознаке попут Оџибва, Ирокез, Чипвејен, Асинибоин, Врана, Црна нога, Зулу и Цвана уобличене унутар већег друштвеног и културног поља, у које су били укључени и путници, коњица, трговци робљем, први трговци, Језуити, трговински заступници из Хадсоновог залива и друго.⁴ У складу с тим, Волф инсистира на значају историјске перспективе за антрополошка истраживања, истичући да је немогуће разумети савремени свет уколико се не прати раст светског тржишта и курс капиталистичког развоја, као и да је неопходно да се створи њихова теорија. Такође, потребно је да се историја и теорија тог развоја доведу у везу с процесима који утичу на животе локалних популација и мењају их. Та теорија мора бити у стању да опише значајне елементе тих процеса и њихове системске комбинације у историјском времену. Такође, треба да је способна да објасни значајне разлике које издвајају сваку од таквих комбинација од свих осталих – на пример, капитализам од осталих историјски познатих комбинација. Коначно, према Волфу, теоријски заснована историја и историјски заснована теорија морају се

---

³ Ted Luelen, *Uvod u političku antropologiju*, Gradac, Čačak, 2001, 122.

⁴ Eric Wolf, *Pathways of Power. Building an Anthropology of the Modern World*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London, 2001, 312.

удружити да би могле да разумеју популације које је могуће спецификовати у времену и простору, било као исходе значајних процеса, било као њихове носиоце.⁵

Важан корак у остварењу тих циљева учињен је увођењем глобално-системске перспективе у антропологију. Као један од најзначајнијих заступника теорије светског система у антропологији, Џонатан Фридмен се zaloжио за узимање у обзир дугорочног "етнографског" ефекта глобалних експанзија и контракција. Овај аутор истиче да масивна дислокација и депопулација великих области, трговина робљем и дезинтеграција старијих трговинских система представљају факторе који су, чак и пре директне колонизације, толико изменили услове постојања многих друштава да је постало немогуће разумети етнографску садашњост било где без спознаје тих процеса.⁶ Штавише, глобално-системска антропологија се бави историјом људске врсте, као и облицима њеног друштвеног живота и културе, које треба разумети унутар логике њене социјалне репродукције. Тај оквир обухвата проучавање културних облика, симболичких структура ритуалних пракси и стратегије свакодневног живота да би их

---

⁵ Eric R. Wolf, *Europe and the People Without History*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London, 1982, 21.

⁶ Jonathan Friedman, *Cultural Identity and Global Process*, SAGE Publications, London-Thousand Oaks-New Delhi, 1994, 9.

контекстуализовао, а не да би их заменио. Такво истраживање треба да буде трансдисциплинарно да би могло да се бави разним аспектима људске егзистенције.⁷

Увођење глобално-системске перспективе у политичку антропологију значи контекстуализацију политичких култура унутар модерног светског система, а хеуристички значај таквог приступа је можда најочигледнији у разумевању јачања политичких партикуларизама, односно културне фрагментације, у последњим деценијама 20. века. Џонатан Фридмен објашњава да субнационализми, етницитети и домородачки покрети представљају делове процеса који укључује фрагментацију и Совјетске империје и хегемоније Запада на локално засноване асоцијације са изграђеним културним идентитетима, који траже аутономију. Исти аутор уочава три повезана процеса културне идентификације: имигранти на Западу обликују свој идентитет у исто време док се домаће становништво све више етнификује; домородачки народи који живе на маргинама националних држава захтевају своја права на земљу, као и на политичку и културну аутономију; и, коначно, старе етничке поделе оживљавају и у Источној и у Западној Европи.⁸ Томе се може при-

---

⁷ Jonathan Friedman, *Global Systems, Globalization, and Anthropological Theory*, 113.

⁸ Jonathan Friedman, *Cultural Identity and Global Process*, 238.

кључити и јачање свих облика локалне аутономије и комуналне самоуправе. Све су то манифестације тренда културне фрагментације, проистеклог из економске фрагментације, децентрализације акумулације капитала, пратећег раста конкуренције, тенденције нових центара акумулације да у себи концентришу и економску и политичку моћ, то јест, из почетка велике хегемонијске смене у светском систему.⁹ При томе, у новим хегемонијским центрима јача процес интеграције и формирања већих регионалних јединица или зона размене.¹⁰

Објашњавајући интензивирање процеса културне фрагментације у последњим деценијама 20. века, Фридмен је, заправо, успоставио везу између растућих трендова политичке партикуларизације и економске либерализације у Четвртом циклусу историје модерног светског система. Наиме, економска либерализација слаби економску и политичку моћ националне државе, што подстиче субнационалне ентитете да траже своје аутономно место у глобалној капиталистичкој привреди. Такође, иако економска либерализација непосредно користи носиоцу унилатералне империјалне хегемоније, она нужно доводи до појаве нових центара индустријске производње и акумулације капитала, чиме се стварају услови за успостављање мултилатералне империјалне хегемоније. Постепено, ти

---

⁹ Исто, 86.

¹⁰ Исто, 252.

нови центри јачају свој положај у глобалној капиталистичкој привреди, афирмацијом државног интервенционизма у економији и учвршћивањем националних и паннационалних интеграција.

Покушаћу да, на једном примеру из друге половине 20. века, покажем значај глобално-системске перспективе у политичкој антропологији. Распад Југославије је немогуће разумети без његове контекстуализације у модерном светском систему. Како је уочено у делу антрополошке литературе која се бави овим проблемом, југословенске комунистичке власти су фаворизовале етнонационалне идентитете, оспоравајући постојање југословенске нације.¹¹ Такође, југословенско комунистичко вођство је било "толико обузето такозваним процесима етногенезе", да су, после Другог светског рата, створене три нације – македонска, црногорска и муслиманска¹², а 1960-их и 1970-их година, спроведена је радикална децентрализација југословенске федерације.¹³ Слична државна политика кон-

---

¹¹ Beti Denić, Rasturanje multietničnosti u Jugoslaviji: mediji i metamorfoza, u: Džoel M. Halpern i Dejvid A. Kajdikel (priredili), *Susedi u ratu. Jugoslovenski etnicitet, kultura i istorija iz ugla antropologa*, Samizdat B92, Beograd, 2002, 65; Edit Petrović, Etnonacionalizam i raspad Jugoslavije, u: Исто, 215.

¹² Edit Petrović, 215.

¹³ Mirjana Prošić-Dvornić, Srbija: priča iznutra, u: Džoel M. Halpern i Dejvid A. Kajdikel (priredili), 400-401; Владимир Рибих, Национализам хрватских комуниста у време "Маспока", 58-59; Владимир Рибих, Уставне промене и држав-

ституисања и учвршћивања етнонационалних идентитета вођена је и у друге две социјалистичке федерације у Европи – Совјетском Савезу и Чехословачкој. Штавише, својеврсна "реификација националности" била је, преко одређивања "етничких квота у партијском чланству", присутна и у централизованим државама, попут Румуније и Бугарске.¹⁴ Политика етнонационализма и радикалне децентрализације државе перпетуирана је и после пропасти социјализма, што је довело до распада све три постсоцијалистичке федерације у Европи, што је, у случају Југославије и Совјетског Савеза праћено етничким ратовима.¹⁵

Глобално-системска перспектива нам омогућава да увидимо да се политика развлашћивања федералне државе, фаворизовања етнонационалних идентитета и деетатизације привреде, која је у Југославији вођена од средине 1960-их година, уклапала у глобални тренд

но јединство у реторици "Антибирокуратске револуције" у Србији, *Етноантрополошки проблеми*, год. 4, св. 1 (н.с), 2009, 187-189.

¹⁴ Ketrin Verderi, *Šta je bio socijalizam i šta dolazi posle njega?*, Fabrika knjiga, Beograd, 2005, 171-172.

¹⁵ Међу антрополозима, Роберт Хејден је најисцрпније анализирао етнонационалистичке политике постсоцијалистичких власти у југословенским федералним јединицама и њихов утицај на распад заједничке државе. Видети: Robert Hejden, *Skice za podeljenje kuću. Ustavna logika jugoslovenskih sukoba*, Samizdat B92, Beograd, 2003.

економске либерализације, слабљења националне државе и јачања политичких партикуларизама. Настанак и ширење либерализованих супранационалних тржишта били су најзначајнији спољни подстицај етнонационалистичким сепаратизмима у Југославији, све до њеног распада у 1990-им годинама.

Југославија се распала у завршној фази Четвртог циклуса историје модерног светског система, на врхунцу америчке унилатералне империјалне хегемоније и у условима радикалне либерализације економије и доминације националног партикуларизма. Настала је на врхунцу Трећег циклуса, када је ојачао државни интервенционизам у привреди и порасла потреба за великим и чврсто интегрисаним националним тржиштима. У условима мултилатералне империјалне хегемоније, између два светска рата, Југославија је требало да буде део зоне француских и британских империјалних интереса, па су, због тога, Италија, Немачка и Совјетски Савез тежили њеном слабљењу или разбијању. Да ли ће, у Петом циклусу, у истој интеракционој констелацији глобалног капитализма, империјалне хегемоније и национализма, бити конституисана нека јужнословенска или балканска паннационална државна интеграција? Ако је и буде, биће мања од Југославије, пошто је, због померања становништва услед етничких ратова у 1990-им годинама, редукован простор интегралистичких претензија појединих етнонационалиста. Заправо, реалнији су етнонационални конфликти проистекли из иредентистичких тежњи и на-

стојања да се сачува територијални обим постојећих држава. Наравно, кроз те сукобе ће бити артикулисани и регионални интереси ривалских империјалних сила. Већ сам констатовао да је предвиђање будућности несигурно. Ипак, несумњиво је да ће нам, и у 21. веку, за проучавање политичких култура бити неопходно разумевање глобалних процеса унутар модерног светског система. При томе, политичке културе ће, и даље, бити одређене политичким идиомима, као и политичким мишљењима и деловањима произашлим из тих идиома, док ће глобални процеси проићи из интеракционе констелације глобалног капитализма, империјалне хегемоније и национализма.

Литература

- Alesina, Alberto, Enrico Spolaore and Romain Wacziarg, Economic Integration and Political Disintegration, *The American Economic Review*, Vol. 90, No. 5, December, 2000, 1276-1296.
- Anderson, Benedikt, *Nacija: zamišljena zajednica*, Plato, Beograd, 1998.
- Андерсон, Метју С., *Европа у осамнаестом веку 1713-1789*, CLIО, Београд, 2003.
- Appadurai, Arjun, *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*, University of Minnesota Press, Minneapolis-London, 1996, 167-169.
- Balandije, Žorž, *Politička antropologija*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1997.
- Benewick, Robert, Marc Blecher and Sarah Cook (Editors), *Asian Politics in Development. Essays in Honour of Gordon White*, Frank Cass, London-Portland, Oregon, 2003.
- Berend, Ivan, *Centralna i Istočna Evropa 1944-1993. Iz periferije zaobilaznim putem nazad u periferiju*, CID, Podgorica, 2001.

- Берто, Жан-Пол, Ратник, у: Мишел Вовел (приредио), *Човек доба просвећености*, СЛЮ, Београд, 2006, 92-127.
- Billington, Ray Allen, *America's Frontier Heritage*, University of New Mexico Press, Albuquerque, 1974.
- Borstin, Danijel Dž., *Amerikanci. Kolonijalno iskustvo*, Geopoetika, Beograd, 2004.
- Borstin, Danijel Dž., *Amerikanci. Državotvorno iskustvo*, Geopoetika, Beograd, 2005.
- Borstin, Danijel Dž., *Amerikanci. Demokratsko iskustvo*, Geopoetika, Beograd, 2005.
- Brodell, Fernan, *Dinamika kapitalizma*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, 1989.
- Brohman, John, Postwar Development in the Asian NICs: Does the Neoliberal Model Fit Reality?, *Economic Geography*, Vol. 72, No. 2, April, 1996, 107-130.
- Brown, David, Why is the nation-state so vulnerable to ethnic nationalism?, *Nations and Nationalism*, Vol. 4, No. 1, 1998, 1-15.
- Bžežinski, Zbignjev, *Velika šahovska tabla*, CID, Podgorica; ROMANOV, Banja Luka, 2001.
- Bžežinski, Zbignjev, *Druga šansa Amerike. Tri predsednika i kriza američke supersile*, Službeni glasnik – Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2009.
- Cirn, Mihael, *Upravljanje sa one strane nacionalne države. Globalizacija i denacionalizacija kao šansa*, Filip Višnjić, Beograd, 2003.
- Deklaracija nezavisnosti, у: Filip Dženkins, *Istorija Sjedinjenih Država*, Filip Višnjić, Beograd, 2002, 245-247.
- Denić, Beti, Rasturanje multietičnosti u Jugoslaviji: mediji i metamorfoza, у: Džoel M. Halpern i Dejvid A. Kajdikel (priredili), *Susedi u ratu. Jugoslovenski etnicitet, kultura i*

- istorija iz ugla antropologa*, Samizdat B92, Beograd, 2002, 60-81.
- Dion, Stephane, The Quebec Challenge to Canadian Unity, *PS: Political Science and Politics*, Vol. 26, No. 1, March, 1993, 38-43.
- Drucker, Peter, *Nova zbilja*, Novi Liber, Zagreb, 1992.
- Drucker, Peter F., *Postkapitalističko društvo*, Poslovni sistem "Grmeč" – "Privredni pregled", Beograd, 1995.
- Dženkins, Filip, *Istorija Sjedinjenih Država*, Filip Višnjić, Beograd, 2002.
- Džonson, Pol, *Istorija američkog naroda*, Knjiga-komerc, Beograd, 2003.
- Featherstone, Mike, Scott Lash and Roland Robertson (Editors), *Global Modernities*, SAGE Publications, London-Thousand Oaks-New Delhi, 1995.
- Feinberg, Richard E., The Changing Relationship Between the World Bank and the International Monetary Fund, *International Organization*, Vol. 42, No. 3, Summer, 1988, 545-560.
- Фире, Франсоа, *О Француској револуцији*, Издавачка књи-
жарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 1990.
- Friedman, Jonathan, *Cultural Identity and Global Process*, SAGE Publications, London-Thousand Oaks-New Delhi, 1994.
- Friedman, Jonathan, Global System, Globalization and the Parameters of Modernity, in: Mike Featherstone, Scott Lash and Roland Robertson (Editors), *Global Modernities*, SAGE Publications, London-Thousand Oaks-New Delhi, 1995, 69-90.
- Friedman, Jonathan, Globalization, Class and Culture in Global Systems, *Journal of World-Systems Research*, Vol. VI, No. 3, Special Issue: Festschrift for Immanuel Wallerstein – Part II, Fall / Winter 2000, 636-656.

- Friedman, Jonathan, Global Systems, Globalization, and Anthropological Theory, in: Ino Rossi (Editor), *Frontiers of Globalization Research: Theoretical and Methodological Approaches*, Springer, New York, 2007, 109-132.
- Friedman, Jonathan, Globalization, in: David Nugent and Joan Vincent (editors), *A Companion to the Anthropology of Politics*, Blackwell Publishing, Malden-Oxford-Carlton, 2007, 179-197.
- Fukujama, Frensis, *Sudar kultura. Poverenje. Društvene vrline i stvaranje prosperiteta*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1997.
- Fukujama, Frensis, *Kraj istorije i poslednji čovek*, CID, Podgorica; Romanov, Banja Luka, 2002.
- Fukujama, Frensis, *Amerika na prekretnici. Demokratija, moć i neokonzervativno zaveštanje*, CID, Podgorica, 2007.
- Fukujama, Frensis, *Građenje države. Upravljanje i svetski poređak u dvadeset prvom veku*, Filip Višnjić, Beograd, 2007.
- Galbraith, John Kenneth, *Doba neizvjesnosti*, Stvarnost, Zagreb, 1981.
- Гелер, Михаил и Александар Некрич, *Утопија на власти. Историја Совјетског Савеза*, ЦИД, Подгорица, 2000.
- Gellner, Ernest, *Thought and Change*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1964.
- Гелнер, Ернест, *Нације и национализам*, Матица српска, Нови Сад, 1997.
- Gerc, Kliford, *Tumačenje kultura (I i II)*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1998.
- Giordano, Benito, "Institutional Thickness", Political Sub-Culture and the Resurgence of (The "New") Regionalism in Italy: A Case Study of the Northern League in the Province

- of Varese, *Transactions of the Institute of British Geographers*, New Series, Vol. 26, No. 1, 2001, 25-41.
- Glassford, John, Adam Smith: Reforming Merchant Power. The Case for an Open Public Sphere, *Politics*, Vol. 24, No. 2, 2004, 131-142.
- Goff, Patricia M., Invisible Borders: Economic Liberalization and National Identity, *International Studies Quarterly*, Vol. 44, No. 4, December 2000, 533-562.
- Grampp, William D., The Liberal Elements in English Mercantilism, *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 66, No. 4, November, 1952, 465-501.
- Guttmann, Myron P., The Origins of the Thirty Years' War, *Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 18, No. 4, The Origin and Prevention of Major Wars, Spring, 1988, 749-770.
- Halpern, Džoel M. i Dejvid A. Kajdikel (priredili), *Susedi u ratu. Jugoslovenski etnicitet, kultura i istorija iz ugla antropologa*, Samizdat B92, Beograd, 2002.
- Хантингтон, Семјуел П., *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица; РОМАНОВ, Бања Лука, 2000.
- Hantington, Samjuel, *Američki identitet. Problem dezintegracije Amerike*, CID – SoCEN, Podgorica, 2008.
- Хард, Мајкл и Антонио Негри, *Империја*, ИГАМ, Београд, 2005.
- Harlen, Christine Margerum, A Reappraisal of Classical Economic Nationalism and Economic Liberalism, *International Studies Quarterly*, Vol. 43, No. 4, December, 1999, 733-744.
- Haton, Vil i Entoni Gidens (priredili), *Na ivici. Živeti sa globalnim kapitalizmom*, Plato, Beograd, 2003.

- Heaton, Herbert, Heckscher on Mercantilism, *The Journal of Political Economy*, Vol. 45, No. 3, June, 1937, 370-393.
- Heckscher, Eli F., Revisions in Economic History: V. Mercantilism, *The Economic History Review*, Vol. 7, No. 1, November, 1936, 44-54.
- Hejden, Robert, *Skice za podeljenju kuću. Ustavna logika jugoslovenskih sukoba*, Samizdat B92, Beograd, 2003.
- Helleiner, Eric, Economic Nationalism as a Challenge to Economic Liberalism? Lessons from the 19th Century, *International Studies Quarterly*, Vol. 46, No. 3, September, 2002, 307-329.
- Herz, John H., Rise and Demise of The Territorial State, *World Politics*, Vol. 9, No. 4, July, 1957, 473-493.
- History, Frontier and Section. Three Essays by Frederick Jackson Turner*, University of New Mexico Press, Albuquerque, 1993.
- Hobsbawm, E. J., *Doba revolucije. Evropa 1789-1848*, Školska knjiga – Stvarnost, Zagreb, 1987.
- Hobsbawm, Eric, *Doba kapitala 1848-1875*, Školska knjiga – Stvarnost, Zagreb, 1989.
- Hobsbawm, E. J., *The Age of Empire 1875-1914*, Vintage Books, New York, 1989.
- Hobsbaum, Erik, *Nacije i nacionalizam od 1780. Program, mit, stvarnost*, "Filip Višnjić", Beograd, 1996.
- Hobsbaum, Erik, *Doba ekstrema. Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914-1991*, Dereta, Beograd, 2002.
- Hobsbom, Erik i Terens Rejdžer (ur.), *Izmišljanje tradicije*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2002.
- Hobsbom, Erik, Masovna proizvodnja tradicija: Evropa, 1870-1914, u: Erik Hobsbom i Terens Rejdžer (ur.), *Izmišljanje tradicije*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2002, 383-448.

- Hobsbaum, Erik, *Globalizacija, demokratija i terorizam*, Arhipelag, Beograd, 2008.
- Ikenberry, G. John and Charles A. Kupchan, Socialization and Hegemonic Power, *International Organization*, Vol. 44, No. 3, Summer, 1990, 283-315.
- Ikenberry, G. John, A World Economy Restored: Expert Consensus and the Anglo-American Postwar Settlement, *International Organization*, Vol. 46, No. 1, Knowledge, Power, and International Policy Coordination, Winter, 1992, 289-321.
- Irwin, Douglas A., Mercantilism as Strategic Trade Policy: The Anglo-Dutch Rivalry for the East India Trade, *The Journal of Political Economy*, Vol. 99, No. 6, December, 1991, 1296-1314.
- Irwin, Douglas A., The GATT in Historical Perspective, *The American Economic Review*, Vol. 85, No. 2, Papers and Proceedings of the Hundredth and Seventh Annual Meeting of the American Economic Association Washington, DC, January 6-8, 1995, May, 1995, 323-328.
- James, Harold and Marzenna James, The Origins of the Cold War: Some New Documents, *The Historical Journal*, Vol. 37, No. 3, September, 1994, 615-622.
- Johnson, Stephen B., Samuel Phillips and the Taming of Apollo, *Technology and Culture*, Vol. 42, No. 4, October, 2001, 685-709.
- Kagan, Robert, *Dangerous Nation*, Alfred A. Knopf, New York, 2006.
- Kang, Liu, Is There an Alternative to (Capitalist) Globalization? The Debate about Modernity in China, *Boundary 2*, Vol. 23, No. 3, Autumn, 1996, 193-218.
- Keduri, Eli, *Nacionalizam*, CID, Podgorica, 2000.

- Kenedi, Pol, *Uspon i pad velikih sila. Ekonomska promena i ratovanje od 1500. do 2000. godine*, CID, Podgorica; Službeni list SCG, Beograd, 2003.
- Knorr, Klaus, The Bretton Woods Institutions in Transition, *International Organization*, Vol. 2, No. 1, February, 1948, 19-38.
- Kon, Bernard S., Kako se predstavljala vlast u viktorijanskoj Indiji, u: Erik Hobsbom i Terens Rejndžer (ur.), *Izmišljanje tradicije*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2002, 245-307.
- Kohn, Hans, The Genesis and Character of English Nationalism, *Journal of the History of Ideas*, Vol. 1, No. 1, January, 1940, 69-94.
- Kumar, Krishan, Nation and Empire: English and British National Identity in Comparative Perspective, *Theory and Society*, Vol. 29, No. 5, October, 2000, 575-608.
- Kutner, Robert, Uloga vlade u globalnoj ekonomiji, u: Vil Hatton i Entoni Gidens (priredili), *Na ivici. Živeti sa globalnim kapitalizmom*, Plato, Beograd, 2003, 193-215.
- Legro, Jeffrey W., Whence American Internationalism, *International Organization*, Vol. 54, No. 2, Spring, 2000, 253-289.
- Leonard, Dik, *Vodič kroz Evropsku uniju*, Narodna knjiga – ALFA, Beograd, 2004.
- Luelen, Ted, *Uvod u političku antropologiju*, Gradac, Čačak, 2001.
- Middendorf, John H., Dr. Johnson and Mercantilism, *Journal of the History of Ideas*, Vol. 21, No. 1, January-March, 1960, 66-83.
- Minkler, Herfrid, *Imperije. Logika vladavine svetom – od starog Rima do Sjedinjenih Država*, IP "ALBATROS PLUS" – "SLUŽBENI GLASNIK", Beograd, 2009.

- Mur, Barington, *Društveni koreni diktature i demokratije. Vlastelin i seljak u stvaranju modernog sveta*, "Filip Višnjić", Beograd, 2000.
- Nedeljković, Saša (urednik), *Antropologija savremenosti*, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu – Srpski genealoški centar (Etnološka biblioteka knj. 23), Beograd, 2007.
- Nekipelov, Alexander, The Washington Consensus and Russian economic policy, *International Social Science Journal*, Vol. 52, Issue 166, December, 2000, 467-477.
- Nettels, Curtis P., British Mercantilism and the Economic Development of the Thirteen Colonies, *The Journal of Economic History*, Vol. 12, No. 2, Spring, 1952, 105-114.
- Nugent, David and Joan Vincent (editors), *A Companion to the Anthropology of Politics*, Blackwell Publishing, Malden-Oxford-Carlton, 2007.
- Oleunik, Anton, The More Things Change, the More They Stay the Same: Institutional Transfers Seen Through the Lens of Reforms in Russia, *Journal of Economic Issues*, Vol. XL, No. 4, December, 2006, 919-940.
- Onis, Ziya and Fikret Senses, Rethinking the Emerging Post-Washington Consensus, *Development and Change*, Vol. 36, No. 2, 2005, 263-290.
- Otterstrom, Samuel M. and Carville Earle, The Settlement of the United States from 1790 to 1990: Divergent Rates of Growth and the End of Frontier, *Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 33, No. 1, Summer 2002, 59-85.
- Palm, Franklin Charles, Mercantilism as a Factor in Richelieu's Policy of National Interests, *Political Science Quarterly*, Vol. 39, No. 4, December, 1924, 650-664.

- Petrović, Edit, Etnonacionalizam i raspad Jugoslavije, u: Džoel M. Halpern i Dejvid A. Kajdikel (priredili), *Susedi u ratu. Jugoslovenski etnicitet, kultura i istorija iz ugla antropologa*, Samizdat B92, Beograd, 2002, 213-227.
- Polanji, Karl, *Velika transformacija. Politička i ekonomska ishodišta našeg vremena*, Filip Višnjić, Beograd, 2003.
- Prošić-Dvornić, Mirjana, Srbija: priča iznutra, u: Džoel M. Halpern i Dejvid A. Kajdikel (priredili), *Susedi u ratu. Jugoslovenski etnicitet, kultura i istorija iz ugla antropologa*, Samizdat B92, Beograd, 2002, 396-421.
- Rejndžer, Terens, Izmišljanje tradicije u kolonijalnoj Africi, u: Erik Hobsbom i Terens Rejndžer (ur.), *Izmišljanje tradicije*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2002, 309-382.
- Ribić, Vladimir (urednik), *Antropologija postsocijalizma*, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu – Srpski genealoški centar (Etnološka biblioteka knj. 34), Beograd, 2007.
- Ribić, Vladimir, Antropologija raspada Jugoslavije: o etničkom nacionalizmu, u: Vladimir Ribić (urednik), *Antropologija postsocijalizma*, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu – Srpski genealoški centar (Etnološka biblioteka knj. 34), Beograd, 2007, 216-243.
- Ribić, Vladimir, O ekonomskoj tranziciji iz makroistorijske perspektive, u: Vladimir Ribić (urednik), *Antropologija postsocijalizma*, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu – Srpski genealoški centar (Etnološka biblioteka knj. 34), Beograd, 2007, 6-22.
- Ribić, Vladimir, Srpski nacionalizam na kraju dvadesetog veka, u: Saša Nedeljković (urednik), *Antropologija savremenosti*, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta

- Univerziteta u Beogradu – Srpski genealoški centar (Etnološka biblioteka knj. 23), Beograd, 2007, 150-171.
- Рибић, Владимир, Национализам хрватских комуниста у време "Маспока", *Antropologija*, sv. 6, 2008, 54-74.
- Рибић, Владимир, Уставне промене и државно јединство у реторици "Антибирократске револуције" у Србији, *Етноантрополошки проблеми*, год. 4, св. 1 (н.с), 2009, 185-212.
- Рибић, Владимир, Свемир као амерички империјални простор, у: Војан Žikić (urednik), *Naš svet, drugi svetovi. Antropologija, naučna fantastika i kulturni identiteti*, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu – Srpski genealoški centar, Beograd, 2010, 145-164.
- Rich, Paul, Policy Studies and History, *Policy Studies Journal*, Vol. 30, No. 4, 2002, 528-531.
- Rossi, Ino (Editor), *Frontiers of Globalization Research: Theoretical and Methodological Approaches*, Springer, New York, 2007.
- Saich, Tony, Reform and the Role of the State in China, in: Robert Benewick, Marc Blecher and Sarah Cook (Editors), *Asian Politics in Development. Essays in Honour of Gordon White*, Frank Cass, London-Portland, Oregon, 2003, 33-50.
- Smith, Anthony D., *Theories of Nationalism*, Duckworth, London, 1971.
- Smit, Antoni D., *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1998.
- Smith, Susan Harris and Melanie Dawson (Editors), *The American 1890 s. A Cultural Reader*, Duke University Press, Durham and London, 2000.

- Snyder, Louis L., *Macro-nationalisms. A History of the Pan-Movements*, Greenwood Press, Westport, Connecticut; London, England, 1984.
- Spalding, James C., Loyalist as Royalist, Patriot as Puritan: The American Revolution as a Repetition of the English Civil War, *Church History*, Vol. 45, No. 3, September, 1976, 329-340.
- Stiglic, Džozef E., *Protivrečnosti globalizacije*, SBM-x, Beograd, 2002.
- Šolte, Jan Art, *Globalizacija. Kritički uvod*, CID, Podgorica, 2009.
- Šulce, Hagen, *Država i nacija u evropskoj istoriji*, Filip Višnjić, Beograd, 2002.
- Takahara, Akio, Managing Central-Local Relations During Socialist Marketisation: A Changing Role for the Chinese Communist Party, in: Robert Benewick, Marc Blecher and Sarah Cook (Editors), *Asian Politics in Development. Essays in Honour of Gordon White*, Frank Cass, London-Portland, Oregon, 2003, 51-63.
- Tilly, Charles, States and Nationalism in Europe 1492-1992, *Theory and Society*, Vol. 23, No. 1, February, 1994, 131-146.
- Tili, Čarls, *Suočavanje sa društvenom promenom. Makro društvene strukture, procesi i komparacije*, Filip Višnjić, Beograd, 1997.
- Tili, Čarls, *Evropske revolucije 1492-1992*, CID, Podgorica; Politička kultura, Zagreb, 2005.
- Turner, Frederick Jackson, The Significance of the Frontier in American History, in: *History, Frontier and Section. Three Essays by Frederick Jackson Turner*, University of New Mexico Press, Albuquerque, 1993, 59-91.

- Turner, Frederick J., The Problem of the West, in: Susan Harris Smith and Melanie Dawson (Editors), *The American 1890s. A Cultural Reader*, Duke University Press, Durham and London, 2000, 396-407.
- Volerstin, Imanuel, *Opadanje američke moći*, CID, Podgorica, 2004.
- Valerštajn, Imanuel, *Posle liberalizma*, Službeni glasnik, Beograd, 2005.
- Велер, Ханс-Улрих, *Национализам. Историја – форме – последице*, Светови, Нови Сад, 2002.
- Verdery, Katherine, Beyond the Nation in Eastern Europe, *Social Text*, No. 38, Spring, 1994, 1-19.
- Verdery, Katherine, Transnationalism, Nationalism, Citizenship, and Property: Eastern Europe Since 1989, *American Ethnologist*, Vol. 25, No. 2, May, 1998, 291-306.
- Verderi, Ketrin, *Šta je bio socijalizam i šta dolazi posle njega?*, Fabrika knjiga, Beograd, 2005.
- Vestad, Od Arne, *Globalni Hladni rat. Intervencije u Trećem svetu i oblikovanje našeg doba*, Arhipelag, Beograd, 2008.
- Вовел, Мишел (приредио), *Човек доба просвећености*, CLIО, Београд, 2006.
- Vuletić, Vladimir, *Globalizacija. Aktuelne debate*, Gradska narodna biblioteka, Zrenjanin, 2006.
- Wallerstein, Immanuel, *The politics of the world-economy. The states, the movements, and the civilizations*, Cambridge University Press, Cambridge; Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Paris, 1984.
- Wallerstein, Immanuel, *Suvremeni svjetski sistem*, CEKADE, Zagreb, 1986.
- Wallerstein, Immanuel, *World-Systems Analysis. An Introduction*, Duke University Press, Durham and London, 2004.

- Wallerstein, Immanuel, Precipitate Decline. The Advent of Multipolarity, *Harvard International Review*, Vol. 29, Issue 1, Spring, 2007, 50-55.
- Walker, Martin, Russia v. Europe: The Energy Wars, *World Policy Journal*, Vol. 24, No. 1, Spring, 2007, 1-8.
- Williamson, John, What Should the World Bank Think about the Washington Consensus?, *The World Bank Research Observer*, Vol. 15, No. 2, August, 2000, 251-264.
- Wolf, Eric R., *Europe and the People Without History*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London, 1982.
- Wolf, Eric, *Pathways of Power. Building an Anthropology of the Modern World*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London, 2001.
- Žirarde, Raul, *Politički mitovi i mitologije*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2000.

Vladimir Ribić

**POLITICAL ANTHROPOLOGY AND
MODERN WORLD SYSTEM**

Summary

Critical condensing of Wallerstein's and Friedman's conceptions of the world system provides a necessary cognitive basis for anthropological research of political cultures. Borders of the modern world system are the borders of the global capitalist economy and transnational system, that are the boundaries within which global processes develop, which – in addition to the processes on local level – decisively impact the creation of structural conditions in which particular political cultures take form, that is, political idioms and political opinions and activities stemming from these idioms. Therefore, introducing global systemic perspective into political anthropology means contextualizing political cultures within the modern world system.

Bearing in mind that cyclicity is the key feature of the processes developing within the modern world system, it is necessary that anthropologists who research political cultures be ready for analyses both at microhistorical and macrohistorical level. Cyclicity within the modern world system is reflected through changes of interactional constellations of the global capitalism, imperial hegemony and nationalism.

Imperial hegemony can be multilateral or unilateral. Cycle of multilateral imperial hegemony constitutes a historical period of struggle between a number of imperial powers striving to

expand the area under their hegemonies and thus gain the upper hand over their competitors. On the other hand, cycle of unilateral imperial hegemony constitutes a historical period of peace and stability in transnational relations, with economic, political and military domination exercised by only one imperial power.

A period of multilateral imperial hegemony is characterized by a strengthening of state interventionism in the economy, whereas unilateral imperial hegemony is followed by a liberalization of the economy. Competition for imperial hegemony within the modern world system requires national governments to exercise control over the economy and hence to use it in fighting competitors within the transnational system. On the other hand, liberalization of the economy, i.e. weakening of the state's role in the economy, suits unilateral imperial hegemon.

Multilateral imperial hegemony and state interventionism in the economy create conditions favourable for successful national integralism, ranging from attainment of national legitimation and national integration of existing states to realization of pan-national pretensions. On the other hand, unilateral imperial hegemony and economic liberalization facilitate strengthening of national particularism, ranging from loss of national legitimation to disintegration of existing states.

Based on cyclical changes of interactional constellations of global capitalism, imperial hegemony and nationalism, I have reconstructed four cycles in the history of modern world system so far: period of intense struggle between imperial powers, rule of mercantilism in the economy and gradual creation of a strongly integrated nation-states, from the outset of the modern age, at the turn from the 15th into the 16th century, until 1815; period of British unilateral imperial hegemony, domination of

---

economic liberalism, loss of national legitimization of states that had previously attained it, as well as halting of the process of national integration, from 1815 until early 1870s; period of renewed struggle between imperial powers, strengthening of state interventionism in the economy and a rise of integralistic nationalism, from early 1870s until 1945; and the period of unilateral imperial hegemony of the USA, economic liberalization and strengthening of political particularisms within nation-states, from 1945 until the end of the 20th century. Russia's reaffirmation as a global power (facilitated by reestablished state control over energy resources) and Chinese "market socialism" give evidence that we are presently at the beginning of a new cycle of multilateral imperial hegemony, rise of state interventionism in the economy and strengthening of national integralism.

Sadržaj

ГЛОБАЛНИ КАПИТАЛИЗАМ, ИМПЕРИЈАЛНА ХЕГЕМОНИЈА И НАЦИОНАЛИЗАМ	5
ПРВИ ЦИКЛУС	49
ДРУГИ ЦИКЛУС	105
ТРЕЋИ ЦИКЛУС	129
ЧЕТВРТИ ЦИКЛУС	163
ПОЛИТИЧКА АНТРОПОЛОГИЈА И ТЕОРИЈА СВЕТСКОГ СИСТЕМА	219
Литература	229
POLITICAL ANTHROPOLOGY AND MODERN WORLD SYSTEM (Summary)	243

Издавачи: "Српски генеалошки центар", Радничка 50, Београд и Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду, Чика Љубина 18-20, Београд. За издаваче: Филип Нишкановић и Бојан Жикић. Уредник: Мирослав Нишкановић. Лектор и коректор: Слободанка Марковић. Превод резимеа на енглески језик: Вук Шећеровић. Компјутерска обрада и штампа: СГЦ, Београд.
Тираж: 500 примерака. Београд 2011.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.334.3

321.01

316.37

РИБИЋ, Владимир, 1974-

Политичка антропологија и модерни светски систем /
Владимир Рибић. – Београд : Српски генеалогски центар :
Одељење за етнологију и антропологију Филозофског
факултета, 2011 (Београд : Српски генеалогски центар). –
246 стр. ; 17 см. – (Етнолошка библиотека / [Српски
генеалогски центар] ; књ. 54)

Тираж 500. – Напомене и библиографске референце уз
текст. – Библиографија: стр. 229-242. – Summary: Political
Anthropology and Modern World
System.

ISBN 978-86-83679-69-0 (СГЦ)

а) Социологија политике б) Политичка антропологија
COBISS.SR-ID 184539404